

DEMOGRÁFIA

NÉPESÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

9. ÉVF. 3. SZÁM

BUDAPEST

1966

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, EMBER GYÖZŐ, HAHN GÉZA,
HUSZÁR ISTVÁN, KOVÁCS ISTVÁN, MILTÉNYI
KÁROLY, PÉTER GYÖRGY (a szerkesztő bizottság elnöke),
SZABADY EGON (felelős szerkesztő), SZALAI SÁNDOR,
VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал демографических наук Демографической Комиссии
Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления

Адрес редакции: Будапешт, V. ул. Вереш Палне д. 10.

Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие по продаже
книг и журналов. Будапешт 62, П. Я. 149.

*

DEMOGRÁFIA

Review of Population Sciences of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editorial Office: Budapest V. Veres Pálné u. 10.

Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers
(Budapest 62, P. O. B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals.

Subscription for a year: US \$ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Valkovics Emil</i> : Magyarország népességének termelési és fogyasztási korpiramisa	299
<i>Jacqueline Hecht</i> : A demográfiai gondolat fejlődése Franciaországban	318
<i>Dr. Nemeskéri János—Dr. Walter Hubert</i> : Demográfiai és populációgenetikai kutatások Bodroghözben	336

KÖZLEMÉNYEK

<i>Dr. Fügedi Erik</i> : A 18. századi lélekösszeírások története	366
<i>Pallós Emil</i> : Területek népességének távlati alakulása. Budapest, városok és községek népességének előreszámítása 1966. I. 1. — 1981. I. 1. között	381

FIGYELŐ

Hírek	400
Az MTA IX. Gazdaság és Jogtudományok Osztályának ülése: A Népességtudományi Kutató Csoport hároméves munkaterve (<i>O. L.</i>)	406
<i>Dr. Jean Sutter</i> budapesti előadásai (<i>N. J.</i>)	411
A VII. Nemzetközi Gerontológiai Kongresszus (<i>Cs-Sz. L.</i>)	416

IRODALOM

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Population Studies	420
Population	421
The Milbank Memorial Fund Quarterly	422
Demografie	423
Population et famille	425
Demography	426

KÖNYVEK

<i>Dr. Acsádi György—Dr. Klinger András</i> : Magyarország népesedése a két világháború között. Szerkesztette: <i>Dr. Szabady Egon</i> . Budapest, 1965. (<i>B. J.</i>)	429
A világ népessége: felszólítás a fejlesztésre. United Nations. New York, 1966. (<i>A. Gy.</i>)	431
A Népességtudományi Kutató Csoport Közleményei	432

Utánnymás csak a forrás megjelölésével

СО Д Е Р Ж А Н И Е

ИССЛЕДОВАНИЯ

<i>Эмиль Валакович: Возрастная пирамида производства и потребления населения Венгрии</i>	299
<i>Жаклин Эит: Развитие демографической мысли во Франции</i>	318
<i>Д-р Янош Немешкери: Д-р Валтер Хуберт: Демографические генетические исследования в Бодрогкэзе</i>	336

СООБЩЕНИЯ

<i>Д-р Эрик Фюгеди: История переписей душ в 18 столетии</i>	366
<i>Эмиль Паллош: Перспективная динамика численности населения отдельных территорий</i>	381

ОБОЗРЕНИЕ

<i>Известия</i>	400
<i>Трехлетний план работ Научно-исследовательской группы по демографии (Л. О.)</i>	406
<i>Лекции д-ра Жана Сюттера в Будапеште (И. Н.)</i>	411
<i>VII. Международный Конгресс по геронтологии (Л. Ч-С.)</i>	416

ЛИТЕРАТУРА

Обзор Демографических журналов

<i>Популейшн Стадиэ</i>	420
<i>Популасион</i>	421
<i>Дэ Милбенк Мемориэл Фанд Квартерли</i>	422
<i>Демографие</i>	423
<i>Популасион е фамии</i>	425
<i>Демографи</i>	426

Книги

<i>Д-р Дьердь Ачади—Д-р Андраш Клишгер: Население Венгрии между двумя мировыми войнами. Редактор: Д-р Эгон Сабади. Будапешт, 1965 (Я. Б.)</i>	429
<i>Население мира: призыв к развитию. ООН. Нью-Йорк, 1966 (Дь. А.)</i>	431
<i>Публикации Научно-исследовательской группы по демографии ЦСУ Венгрии</i>	432

Перепечатка разрешается только с указанием источника

*ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ И ОБОЗРЕНИЯ СЛЕДУЮТ
РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ*

CONTENTS

PAPERS

<i>Emil Valkovics</i> : The Production and Consumption Age-Pyramid of Hungary's Population	299
<i>Jacqueline Hecht</i> : The Evolution of the Idea of Demography in France	318
<i>Dr. János Nemeskéri—Dr. Hubert Walter</i> : Research on Demographic Genetics in the Bodrogek Area	336

ARTICLES

<i>Dr. Erik Fügedi</i> : The History of Population Censuses in the 18th Century	366
<i>Emil Pallós</i> : Population Number Trends of Regions. Projection of the Population Number of Budapest, the Towns and Communes from January 1, 1966 to January 1, 1981	381

CHRONICLE

News	400
The Three Year Working Plan of the Research Group for Population Studies (<i>L. O.</i>)	406
The Lectures of Dr. Jean Sutter in Budapest (<i>J. N.</i>)	411
The 7th International Gerontological Congress (<i>L. Cs—Sz.</i>)	416

REVIEWS

<i>Review of Demographic Journals</i>	
Population Studies	420
Population	421
The Milbank Memorial Fund Quarterly	422
Demografie	423
Population et famille	425
Demography	426

Books

<i>Dr. György Acsádi—Dr. András Klínger</i> : Hungary's Population Movement during the Interwar Period. Editor: <i>Dr. Egon Szabady</i> . Budapest, 1965. (<i>J. B.</i>)	429
World Population: Challenge to Development. United Nations. New York, 1966. (<i>Gy. A.</i>)	431
Publications of the Research Group for Population Studies	432

Reproduction permitted only with indication of the source

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGÉNEK TERMELÉSI ÉS FOGYASZTÁSI KORPIRAMISA

VALKOVICS EMIL

A tágabban értelmezett demográfiának, mely a népesedés jelenségeinek a tiszta demográfiában szokásos pusztá leírásán kívül ezek megmagyarázását, okaik és következményeik feltárását is feladatának tekinti, egyik állandó és igen nagy jelentőségű vizsgálódási területe a demográfiai korösszetéleváltozások és az ezt befolyásoló tényezők gazdasági következményeinek elemzése. Ennek a vizsgálatáról van szó, amikor pl. a demográfiai öregedés gazdasági hatásait vizsgáljuk, vagy amikor a születésgyakoriság csökkenésének a gazdasági következményeit kíséreljük meg felmérni. Az e téren végzett vizsgálatoknak nagy számuk és részletességük ellenére van egy lényeges fogyatékságuk: nem jutnak el a népesedéspolitika megalapozásához szükséges végkövetkeztetésig, szintézisig. A születésgyakoriság csökkenése pl. egyidejűleg jelenti:

1. a növekvő arányú öregkorúak eltartási terheinek az emelkedését és a csökkenő arányú fiatalkorúak felneveltetési költségeinek, ill. a demográfiai beruházásoknak a csökkenését;

2. az aktív kereső korú népesség arányának a csökkenését és a női munkavállalás könnyebbé válását;

3. a foglalkozásváltoztatásnak és az azonos foglalkozáson belüli előmenetelnek a népességfejlődés lelassulásából, a népesség öregedéséből adódó megnehezülését és a termelő álló- és forgóalapok, a beruházások esetleges elégtelenségének, az esetleges túlfoglalkoztatottságnak az aktív kereső korúak arányának csökkenése miatti enyhülését;

4. az aktív keresők öregedéséből adódó kisebb kezdeményező kedvet, nagyobb konzervativizmust stb. és az ugyanebből származó nagyobb tapasztaltságot, lelkiismeretességet, munkafegyelmet stb.

Az eddigi elemzésekben általában még a kedvező és kedvezőtlen hatások pontos kvantifikálására és időponti rögzítésére sem került sor, a különböző irányú és arányú hatások összegezése, mérlegszerű szembeállítása és az összegek különbségének alakulásán alapuló végkövetkeztetés, szintézis megalkotása pedig precedens nélküli. Ha egyes demográfusok mondanak is egyértelmű véleményt pl. a születésgyakoriság csökkenésének, ill. a népesség elsősorban ebből adódó öregedésének a gazdasági következményeiről, az álta-

lában nem a kedvező és kedvezőtlen hatások összegének mérlegszerű szembeállításán, hanem a kérdésnek valamely többé-kevésbé önkényesen kiragadott szempontból (pl. az öregek eltartási terheinek a növekedése szempontjából) történő megközelítésén alapszik, vagy — ami még rosszabb — egyszerűen érzelmi állásfoglalást jelent. A demográfusok egy része nem is vállalkozik a jelzett összegezésre és szembeállításra, sőt egyesek közülük ezt még nem elégé érettnek, s ezért tudatosan elkerülendőnek tartják.

Joseph Stassart, a Liège-i Egyetem professzora például így ír a stacionér népesség gazdasági előnyeiről és hátrányairól szóló könyvében: „Milyen következtetés vonható le végül is az egymásnak ellentmondó érvek összességéből? Más szavakkal: a malthusi vagy a natalista tant részesítettük-e előnyben? Előre figyelmeztetjük az olvasót, hogy munkánk semmi ilyen értelmű konklúziót nem tartalmaz. Nem azért, mert félünk egy ilyen választás következményeitől. Egyszerűen azért, mert úgy véljük, hogy a probléma részrehabjlás nélküli tanulmányozása olyan megfigyelésekre vezethet, melyek közül egyesek a malthusi tannak, mások pedig a natalista tannak kedveznek. E különböző megfigyelések zöme precízen nehezen értékelhető; úgy gondoljuk ezért, hogy le kell mondanunk az előnyök és hátrányok annak megállapítását célzó szigorú egybevetéséről, hogy melyik tan kerekedik felül a másikon. Minden más magatartás egy olyan könyvelő magatartása lenne, aki pozitív vagy negatív előjelű mérleget akarna készíteni a veszteségek és nyereségek olyan listája alapján, mely nem tartalmaz semmilyen számot, vagy legalábbis csak megközelítő számokat tartalmaz. Ne várják tehát munkánktól, hogy eldöntsön egy olyan vitát, amelyet egyesek idő előtt nyilvánítottak lezárt-nak“.¹ Stassart, aki igen alaposan elemzi a stacionér, ill. a lassan fejlődő népesség gazdasági előnyeit és hátrányait, gyakorlatilag el is kerüli könyvében ezt a „könyvelő-magatartást”. Meggyőződésem azonban, hogy amennyiben e „könyvelés” elvégzése módunkban áll, földre kell tennünk Stassart pesszimizmusát és el kell végeznünk azt.

A demográfusok szóban forgó vizsgálódásainak jelzett fogyatékosága módosult formában a gazdasági elemzésekben is fellelhető. A gazdaságtudomány legalapvetőbb feladatainak egyike a termelés és a fogyasztás alakulásának makroökonómiai szintű vizsgálata. A társadalmi termék, ill. a nemzeti jövedelem azonban az azt létrehozó aktív keresők összességének produkciója, a nemzeti jövedelem fogyasztási alapját pedig az egész népesség fogyasztja el. A gazdaságtudománynak vizsgálnia kell a termelés és a fogyasztás alakulását egy aktív keresőre, ill. egy lakosra vonatkoztatva is, a termelés és fogyasztás nagysága viszont többek közt az életkor változásával is módosul, ami szükségessé teszi a különböző életkorok, ill. korcsoportok népességét jelképező átlagember termelésének és fogyasztásának elemzését is (2). Nem elég azonban csak azt kiszámítani, hogy mennyit termel és fogyaszt az egyes életkorokhoz, ill. korcsoportokhoz tartozó népességet jelképező átlagember, hanem azt is ismernünk kell, hogy mennyivel járul hozzá a társadalmi termék, ill. a nemzeti jövedelem létrehozásához és a nemzeti jövedelem fogyasztási alapjának az elfogyasztásához az egyes életkorok, ill. korcsoportok népessége. Előfordulhat ugyanis pl., hogy valamely korcsoport viszonylag nagymértékben járul hozzá a nemzeti jövedelem termeléséhez, ill. fogyasztásához

¹ *Joseph Stassart: Les avantages et les inconvénients économiques d'une population stationnaire. La Haye, 1965. 13—14. p. (1)*

annak ellenére, hogy az ezen korcsoportot jelképező átlagember hozzájárulása viszonylag kisarányú, mert e korcsoport létszáma viszonylag nagy és fordítva stb. A gazdaságludománynak a termelés és a fogyasztás makroökonomiai szintű alakulását életkorok, ill. korcsoportok szerinti megoszlásában is meg kell vizsgálnia, s ez eddig nem történt meg.

A demográfiai és gazdasági vizsgálódások jelzett fogyatékoságai a népesség termelési és fogyasztási korpíramisának a kidolgozásával szüntethetők meg. E korpíramis, az egyes életkorokhoz, ill. korcsoportokhoz tartozó népesség számának a vonatkozó életkorok, ill. korcsoportok népességét jelképező átlagember évi termelésének és fogyasztásának az értékeivel történő megszorozása útján épül fel. A termelési és fogyasztási korpíramisnak van tehát egy termelési és egy fogyasztási oldala. Mutatja az egyes korévek, ill. korcsoportok népessége termelésének és fogyasztásának, valamint (a termelési és fogyasztási oldal különbsége formájában) az össznépeség termelése és fogyasztása (vagyis a népgazdasági szintű termelés és fogyasztás) különbségének alakulását is. Amennyiben módunkban áll a termelési és fogyasztási korpíramist több időpontra kiszámítani, a standardizálás módszerének felhasználásával lehetőségünk nyílik egyrészt (a korszpecifikus termelés és fogyasztás változatlanóságának feltételezésével) a népesség korösszetétele terén bekövetkezett változások, másrészt (a demográfiai korösszetétel változatlanóságának a feltételezésével) a korszpecifikus termelés- és fogyasztásváltozások szerepének egymástól elhatárolt kimutatására is. Hasonló elemzések végezhetők az azonos időpontra kiszámított termelési és fogyasztási korpíramisok nemzetközi összehasonlítása esetében is. A termelési és fogyasztási korpíramis adatai alapján többek közt felmérhető, hogy:

1. mekkora fogyasztás érhető el az egyes életkorokban, ill. korcsoportokban egységnyi (pl. 1000 forint értékű) termeléssel, ill. más szavakkal: mekkora az egyes életkorokban, ill. korcsoportokban az egységnyi (pl. 1000 forint értékű) termelés biztosításához szükséges fogyasztás, s ez miként tér el az egész népességre, ill. népgazdaságra jellemző átlagtól ;

2. mekkora termelés biztosítható az egyes életkorokban, ill. korcsoportokban egységnyi (pl. 1000 forint értékű) fogyasztással, ill. más szavakkal: mekkora az egyes életkorokban, ill. korcsoportokban az egységnyi (pl. 1000 forint értékű) fogyasztás eléréséhez szükséges termelés, s ez miként tér el az egész népességre, ill. népgazdaságra jellemző átlagtól;

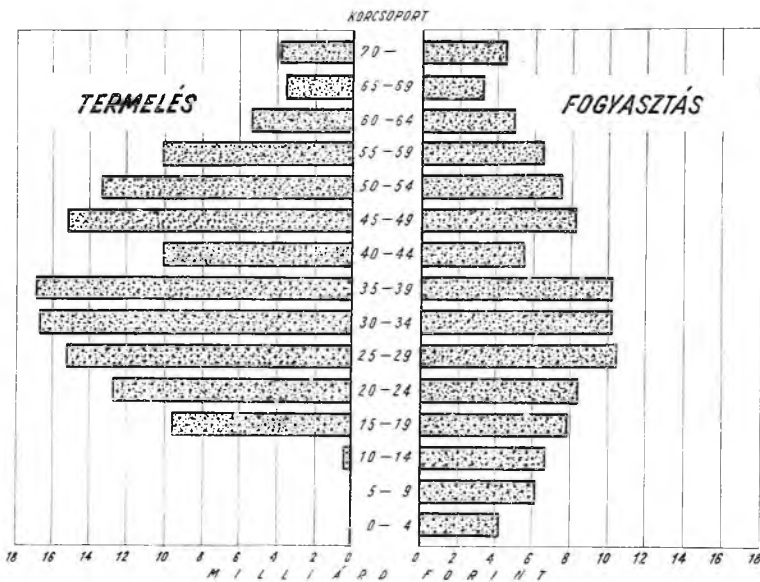
3. mekkora az egyes korévekben, ill. korcsoportokban az el nem fogyasztott termelés (termelési többlet) és az össztermelés aránya, és ez miként tér el az egész népességre, ill. népgazdaságra jellemző átlagtól;

4. mekkora az egyes korévekben, ill. korcsoportokban az el nem fogyasztott termelés (termelési többlet) és az elfogyasztott termelés (fogyasztás) aránya, s ez miként tér el az egész népességre, ill. népgazdaságra jellemző átlagtól stb.

Az alábbiakban bemutatjuk Magyarország népességének 1959—1960. évi termelési és fogyasztási korpíramisát, e korpíramis kiszámításának egyes szakaszait és elemezni fogjuk tartalmát. Más időpontokra vonatkozó hasonló korpíramisok kiszámításától és az azonos módszerrel kiszámított több piramis nyújtotta elemzésektől a korszpecifikus termelés és fogyasztás becsléséhez szükséges termelési és fogyasztási egységskálák hiánya miatt egyelőre el kellett tekintenünk.

AZ 1959—1960. ÉVI TERMELESI ÉS FOGYASZTÁSI KORPIRAMIS

Magyarország népességének 1959—1960. évi termelési és fogyasztási korpiramisa (lásd az 1. táblát és az ábrát) azt mutatja, mennyit termeltek és fogyasztottak² volna Magyarország 1960. január 1-i népességének egyes korcsoportjai az 1959. és 1960. évi feltételek mellett egy év alatt. Kiszámításával kapcsolatban az egyes korcsoportok népességét jelképező átlagember termelésének és fogyasztásának (az 1. tábla (3) és (4) oszlopának) a becslésére külön ki kell térnünk.

I. Magyarország népességének 1959—1960. évi termelési és fogyasztási korpiramisa
 Возрастная пирамида годового производства и потребления населения Венгрии, отражающая условия 1959—1960 гг.
 Age Pyramid of Annual Production and Consumption of Hungary's Population According to the Conditions of 1959—1960

A korszpecifikus termelési mutatók kiszámításához első lépésként az 1959. évi árakon becsült 1959. és 1960. évi nemzeti jövedelem összegének az egyszerű számtani átlagát határoztuk meg, majd ezt elosztottuk az aktív keresők 1960. január 1-i számával. Az így kapott eredményt sorra megszoroztuk az egyes korcsoportok aktív keresői termelésének az átlagtól való eltérését jelző termelési egységskála megfelelő mutatóival.³ Eredményül az egyes korcsoport-

² Termelésen és fogyasztáson a nemzeti jövedelem termelését és a nemzeti jövedelem fogyasztási alapjának a fogyasztását értjük. Az adatok forrása: A nemzeti jövedelem és a lakosság életkörülményei 1963. Statisztikai Időszaki Közlemények, 65. költ. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1964.

³ Az „Irodalom”-ban (2) alatt felütemlett tanulmányban publikált termelési egységskála szerint, ha az átlagos aktív kereső termelését 1-gyel vesszük egyenlőnek a 0—14 éves korúé 0,71-dal, a 20—24 éves korúé 0,90-dal, a 25—29 éves korúé 1,05-dal, a 30—34 éves korúé 1,10-dal, a 35—39 éves korúé 1,11-dal, a 40—44 éves korúé 1,12-dal, a 45—49 éves korúé 1,09-dal, az 50—54 éves korúé 1,07-dal, az 55—59 éves korúé 1,06-dal, a 60—64 éves korúé 0,90-dal, a 65—69 éves korúé 0,87-dal, a 70 évesé és idősebbé pedig 0,80-dal tekinthető egyenlőnek.

1. Magyarország népességének 1959—1960. évi termelési és fogyasztási korpíramisa
(1959. évi árakon)

Возрастная пирамида производства и потребления населения Венгрии за 1959—1960 гг. (по ценам 1959 г.)
The age pyramid of production and consumption of Hungary's population for 1959 and 1960 (at prices of 1959)

Koresoportl (év) (1)	Az egyes koresoportlok népességének száma (1960. január 1.) (2)	Az egyes koresoportlok népességét jelképező átlagember (6)			Az egyes koresoportlok népességének (8)		
		termelése (3)	fogyasztása (4)	fogyasztási többlete (—), illetve termelési többlete (+) (5)	termelése (3)	fogyasztása (4)	fogyasztási többlete (—), illetve termelési többlete (+) (5)
		ezer forint (7)			millió forint (9)		
(1)	(2)	(3) = (6) : (2)	(4)	(5) = (3)—(4)	(6)	(7) = (2) × (4)	(8) = (6)—(7)
0—14	2 529 453	0,2	6,7	— 6,5	448,0	16 947,3	—16 499,3
15—19	753 491	12,8	10,3	+ 2,5	9 614,5	7 761,0	+ 1 853,5
20—24	678 963	18,7	12,4	+ 6,3	12 683,1	8 419,1	+ 4 264,0
25—29	722 496	21,1	14,4	+ 6,7	15 214,2	10 403,9	+ 4 810,3
30—34	753 716	22,0	13,4	+ 8,6	16 611,5	10 099,8	+ 6 511,7
35—39	753 751	22,3	13,4	+ 8,9	16 796,5	10 100,3	+ 6 696,2
40—44	451 622	22,5	12,2	+10,3	10 162,3	5 509,8	+ 4 652,5
45—49	715 041	21,6	11,4	+10,2	15 442,8	8 151,5	+ 7 291,3
50—54	649 238	20,5	11,4	+ 9,1	13 320,9	7 401,3	+ 5 919,6
55—59	580 612	17,5	11,0	+ 6,5	10 141,7	6 385,0	+ 3 756,7
60—64	482 400	11,2	10,2	+ 1,0	5 426,2	4 920,5	+ 505,7
65—69	348 926	9,9	9,2	+ 0,7	3 456,5	3 210,1	+ 246,4
70 éves és idősebb	541 335	7,0	8,2	— 1,2	3 800,3	4 438,9	— 638,6
1. Összesen	9 961 044	13,4	10,4	+ 3,0	133 118,5	103 748,5	+29 370,0

Горизонтальная графа: (1) Возрастная группа (год); (2) Численность населения отдельных возрастных групп (на 1 января 1960 г.); (3) Производство; (4) Потребление; (5) Перевес потребления (—), соответственно перевес производства (+); (6) Среднего человека, представляющего население отдельных возрастных групп; (7) 1000 форинтов; (8) Население отдельных возрастных групп; (9) Миллион форинтов.

Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Age group; (2) population number of the individual age groups (January 1, 1960); (3) production; (4) consumption; (5) consumption surplus (—) or production surplus (+); (6) of the average man representing the population of the individual age groups; (7) 1000 Forints; (8) of the population of the individual age groups; (9) million Forints.

Lateral text: 1. Total.

tok átlagos aktív keresője évi termelésének az értékeit⁴ kaptuk. Ezen értékeknek az aktív keresők korszpecifikus arányszámaival⁵ történő megszorozása eredményezte az egyes korcsoportok népességét jelképező átlagember termelésének a mutatóit (az 1. tábla (3) oszlopát). E mutatók úgy is kiszámíthatók, hogy a különböző korú átlagos aktív keresők termelésének (a 4. lábjegyzetben feltüntetett) értékeit megszorozzuk az egyes korcsoportok aktív keresőinek számával⁶ (gyakorlatilag így történt a termelési és fogyasztási korpíramis termelési oldalának, vagyis az egyes korcsoportok népessége termelésének a kiszámítása), majd az eredményt sorra elosztjuk a vonatkozó korcsoportok népességének a számával.

Az egyes korcsoportok népességét jelképező átlagember fogyasztásának (az 1. tábla (4) oszlopának) megállapítása céljából első lépésként számítottuk ki az 1959. évi árákon becsült 1959. és 1960. évi nemzeti jövedelem fogyasztási alapja összegének egyszerű számtani átlagát, ezt elosztottuk az 1960. január 1-i népességszámmal, majd az így kapott eredményt sorra megszoroztuk az egyes korcsoportokba tartozó népesség átlagembere fogyasztásának az átlagos fogyasztótól való eltérését jelző fogyasztási egységskála mutatóival.⁷

A termelési és fogyasztási korpíramis kiszámításának többi szakasza az 1. tábláról is leolvasható. Megjegyzendő, hogy e tábla (8) oszlopának az „összesen” sorban szereplő adata szerint a termelés fogyasztást meghaladó többlete az össznépesség esetében csupán 29 370 millió forinttal egyenlő, holott a tényleges felhalmozás összege az 1959—1960. évi feltételek melletti egy év alatt 31 118 millió forint, vagyis 1748 millió forinttal több. E különbség népgazdaságunk behozatali többletéből adódik.⁸ Ebből adódik az 1. tábla (6) oszlopának az „összesen” sorban szereplő, az össznépesség termelését jelző 133 118,5 millió forintnak a szóban forgó évek feltételei melletti egy év alatt felhasznált 134 866,5 millió forint értékű nemzeti jövedelemtől való ugyanakkora (vagyis szintén 1748 millió forintot kitevő) eltérése is.

AZ 1959—1960. ÉVI TERMELÉSI ÉS FOGYASZTÁSI KORPÍRAMISON ALAPULÓ NEMHÁNY ELEMZÉS

A 2., 3. és 4. táblában szereplő — túlnyomórészt az 1. tábla adataiból számított — mutatók részletesebben és szemléletesebben is kitapinthatóvá teszik egyrészt a népesség egyes korcsoportjainak konkrét gazdasági szerepét, másrészt az egyes korcsoportok gazdasági szerepe demográfiai és gazdasági

⁴ E szerint a 0—14 éves aktív kereső évi termelése 12,3 ezer forintot, a 15—19 évesé 19,4, a 20—24 évesé 25,0, a 25—29 évesé 28,7, a 30—34 évesé 30,0, a 35—39 évesé 30,3, a 40—44 évesé 30,5, a 45—49 évesé 29,8, az 50—54 évesé 29,2, az 55—59 évesé 28,9, a 60—64 évesé 24,6, a 65—69 évesé 23,8, a 70 évesé és idősebbek pedig 21,8 ezer forintot tesz ki.

⁵ Ezen arányszámokat lásd a 2. tábla (7) oszlopában.

⁶ 1960. január 1-én a 0—14 évesek korcsoportjában 36 425, a 15—19 évesekében 495 595, a 20—25 évesekében 507 389, a 25—29 évesekében 530 112, a 30—34 évesekében 553 715, a 35—39 évesekében 554 339, a 40—44 évesekében 333 191, a 45—49 évesekében 518 215, az 50—54 évesekében 456 195, az 55—59 évesekében 350 925, a 60—64 évesekében 220 578, a 65—69 évesekében 145 230, a 70 évesek és idősebbek korcsoportjában pedig 174 324 aktív kereső volt.

⁷ Az „Irodalom”-ban (2) alatt feltüntetett tanulmányban szereplő fogyasztási egységskála szerint, ha az átlagos fogyasztó fogyasztását 1-gyel tekintjük egyenlőnek a 0—14 éves korúé 0,64-dal, a 15—19 éves korúé 0,99-dal, a 20—24 éves korúé 1,19-dal, a 25—29 éves korúé 1,38-dal, a 30—34 éves korúé 1,29-dal, a 35—39 éves korúé 1,29-dal, a 40—44 éves korúé 1,17-dal, a 45—49 éves korúé 1,09-dal, az 50—54 éves korúé 1,09-dal, az 55—59 éves korúé 1,09-dal, a 60—64 éves korúé 0,98-dal, a 65—69 éves korúé 0,88-dal, a 70 évesé és idősebbé 0,79-dal vehető egyenlőnek.

⁸ Az 1959. évi 23 millió forint értékű kivételi többlet és az 1960. évi 3519 millió értékű behozatali többlet különbségének a számlái középe.

2. Az egyes koresoportok népességének részesedése a nemzeti jövedelem termelésében és fogyasztásában Magyarországon az 1959—60. évi feltételek mellett

Участие населения отдельных возрастных групп в производстве и в потреблении национального дохода в Венгрии при условиях 1959—1960 гг.
Participation of the population of the individual age groups in the production and consumption of the national income of Hungary under the conditions of 1959—1960.

Koresoport (év) (1)	Az egyes koresoportok népessége össznépszerűségegen belüli arányának (4)		Az egy lakosra jutó fogyasztás nagyság szerinti sorrendje (5)	Az egyes koresoportok népessége nemzeti jövedelem-fogyasztásban való részesedésének (6)		Az aktív keresők korspecifikus arányszámainak (7)		Az egy lakosra jutó termelés nagyság szerinti sorrendje (8)	Az egyes koresoportok népessége nemzeti jövedelem-termelésben való részesedésének (9)	
	alakulása (%) (2)	nagyság szerinti sorrendje (3)		alakulása (%) (2)	nagyság szerinti sorrendje (3)	alakulása (%) (2)	nagyság szerinti sorrendje (3)		alakulása (%) (2)	nagyság szerinti sorrendje (3)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)
0—14	25,4	1.	13.	16,3	1.	1,4	13.	13.	0,4	13.
15—19	7,6	4.	9.	7,5	6.	65,8	8.	9.	7,2	9.
20—24	6,8	7.	4.	8,1	4.	74,7	1.	7.	9,5	6.
25—29	7,2	5.	1.	10,0	2.	73,4	5.	5.	11,1	4.
30—34	7,6	3.	2—3.	9,7	4.	73,5	3—4.	3.	12,5	2.
35—39	7,6	2.	2—3.	9,7	3.	73,5	3—4.	2.	12,6	1.
40—44	4,5	12.	5.	5,3	9.	73,8	2.	1.	7,6	7.
45—49	7,2	6.	6—7.	7,9	5.	72,5	6.	4.	11,6	3.
50—54	6,5	8.	6—7.	7,1	7.	70,3	7.	6.	10,0	5.
55—59	5,8	9.	8.	6,2	8.	60,4	9.	8.	7,6	8.
60—64	4,8	11.	10.	4,8	10.	45,7	10.	10.	4,1	10.
65—69	3,5	13.	11.	3,1	12.	41,6	11.	11.	2,6	12.
70 éves és idősebb	5,5	10.	12.	4,3	11.	32,2	12.	12.	2,9	11.
1. Összesen	100,0	—	—	100,0	—	67,7	—	—	100,0	—

Горизонтальная графа: (1) Возрастная группа (год); (2) Динамика (%); (3) Порядок по величине; (4) Удельного веса населения отдельных возрастных групп в общей численности населения; (5) Порядок по величине потребления, приходящегося на одного жителя; (6) У частие населения отдельных возрастных групп в потреблении национального дохода; (7) Возрастно-специфических коэффициентов активных самодеятельных; (8) Порядок по величине производства, приходящегося на одного жителя; (9) У частие населения отдельных возрастных групп в производстве национального дохода.

Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Age group (years); (2) trend (%); (3) order; (4) of the share of the population of the individual age groups in the total population; (5) order of the consumption per inhabitant; (6) the participation of the population of the individual age groups in the consumption of the national income; (7) of the age-specific rates of active earners; (8) order of the production per inhabitant; (9) of the participation of the population of the individual age groups in the production of the national income.

Lateral text: 1. Total.

3. Az 1000 forint értékű termelésre jutó fogyasztás és az 1000 forint értékű fogyasztásra jutó termelés

Magyarország népességének egyes koresoportjaiban az 1959—1960. évi feltételek mellett

Потребление, приходящееся на 1000 форинтов продукции, и продукция, приходящаяся на 1000 форинтов потребления в отдельных возрастных группах населения Венгрии при условиях 1959—1960 гг.

Consumption per a production of 1000 Forints value and production per a consumption of 1000 Forints value in the individual age groups of Hungary's population under the conditions of 1959—1960.

Koresoport (év) (1)	Az 1000 forint értékű termelésre jutó fogyasztás (5)			Az 1000 forint értékű fogyasztásra jutó termelés (6)			Az egyes koresoportokban jelentkező termelési többlet (+), ill. fogyasztási többlet (—) országos felhalmozáshoz viszonyított arányának (9)	
	értéke (Ft) (2)	országos átlagtól való eltérések indexe (Országos átlag = 100,0) (3)	országos átlagtól felfelé (+), ill. lefelé (—) irányuló eltérések nagyság szerinti sorrendje (4)	értéke (Ft) (2)	országos átlagtól való eltérések indexe (Országos átlag = 100,0) (3)	országos átlagtól felfelé (+), ill. lefelé (—) irányuló eltérések nagyság szerinti sorrendje (4)	alakulása (%) (7)	nagyság szerinti sorrendje (8)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
0—14	37 828,8	4 853,6	+1	26,4	2,1	—1	— 56,2	— 1
15—19	807,2	10,4	+5	1238,8	96,5	—5	+ 6,3	+ 9
20—24	663,8	85,2	—7	1506,5	117,4	+7	+ 14,5	+ 7
25—29	683,8	87,7	—8	1462,4	114,0	+8	+ 16,4	+ 5
30—34	608,0	78,0	—5	1 644,7	128,2	+5	+ 22,3	+ 3
35—39	601,3	77,1	—4	1 663,0	129,6	+4	+ 22,8	+ 2
40—44	542,2	69,6	—2	1 844,4	143,7	+2	+ 15,8	+ 6
45—49	527,9	67,7	—1	1 894,5	147,7	+1	+ 24,8	+ 1
50—54	555,6	71,3	—3	1 799,8	140,3	+3	+ 20,2	+ 4
55—59	629,6	80,8	—6	1 588,4	123,8	+6	+ 12,8	+ 8
60—64	906,8	116,3	+4	1 102,8	85,9	—4	+ 1,7	+ 10
65—69	928,7	119,2	+3	1 076,8	83,9	—3	+ 0,8	+ 11
70 éves és idősebb	1 168,0	149,9	+2	856,1	66,7	—2	— 2,2	— 2
1. Összesen (átlag)	779,4	100,0	—	1 283,1	100,0	—	+ 100,0	—

Горизонтальная графа: (1) Возрастная группа (год); (2) Стоимость (форинт); (3) Индекс расхождения со средней по стране (средний по стране = 100,0); (4) Порядок по величине расхождений выше (+), соответственно ниже (—) со средней по стране; (5) Потребление, приходящееся на 1000 форинтов продукции; (6) Продукция, приходящаяся на 1000 форинтов потребления; (7) Динамика (%); (8) порядок по величине; (9) отношения переизбытка продукции (+), соответственно переизбытка потребления (—) в отдельных возрастных группах к общему накоплению в стране.

Вертикальная графа: 1. Векор (в среднем).

Heading: (1) Age group (year); (2) value (Fts); (3) index of deviation from the countrywide average (countrywide average = 100,0); (4) order of the deviation upwards (+) or downwards (—) from the country's average; (5) of the consumption per a production of 1000 Forints value; (6) of the production per a consumption of 1000 Forints value; (7) trend (%); (8) order of magnitude; (9) of the share of the production surplus (+) or consumption surplus (—) of the individual age groups in the country's total accumulation.

Lateral text: 1. Total (average).

4. A termelési többletnek (felhalmozásnak) a termeléshez és a fogyasztáshoz viszonyított aránya

Magyarország népességének egyes korcsoportjaiban az 1959—1960. évi feltételek mellett

Отношение передела продукции (накопления) к продукции и к потреблению в отдельных возрастных группах населения Венгрии при условиях 1959—1960 гг.

Ratio of the production surplus (accumulation) to the production and consumption in the individual age groups of Hungary's population under the conditions of 1959—1960.

Korcsoport (év) (1)	A termelési többlet (felhalmozás) (9)						
	termeléshez viszonyított aránya (4)		fogyasztáshoz viszonyított aránya (5)		termeléshez és fogyasztáshoz viszonyított aránya országos átlagtól felfelé (+), ill. lefelé (—) irányuló eltéréscének nagyság szerinti sorrendje (6)	nagyságának sorrendje az egyes korcsoportok népességére esetében (7)	nagyságának sorrendje az egyes korcsoportok népességét jelképező átlagember esetében (8)
	alakulása (%) (2)	országos átlagtól való eltéréscének indexe (Országos átlag = 100,0) (3)	alakulása (%) (2)	országos átlagtól való eltéréscének indexe (Országos átlag = 100,0) (3)			
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
0—14	—	—	—	—	—	—	—
15—19	19,3	87,3	23,9	84,5	—3	9.	9.
20—24	33,6	152,0	50,6	178,8	+7	7.	8.
25—29	31,6	143,0	46,2	163,3	+8	5.	6.
30—34	39,2	177,4	64,5	227,9	+5	3.	5.
35—39	39,9	180,5	66,3	234,3	+4	2.	4.
40—44	45,8	207,2	84,4	298,2	+2	6.	1.
45—49	47,2	213,6	89,4	315,9	+1	1.	2.
50—54	44,4	200,9	80,0	282,7	+3	4.	3.
55—59	37,0	167,4	58,8	207,8	+6	8.	7.
60—64	9,3	42,1	10,3	36,4	—2	10.	10.
65—69	7,1	32,1	7,7	27,2	—1	11.	11.
70 éves és idősebb	—	—	—	—	—	—	—
1. Átlag	22,1	100,0	28,3	100,0	—	—	—

Горизонтальная графа: (1) Возрастная группа (год); (2) динамика (%); (3) индекс расхождения со средней по стране (средняя по стране = 100,0); (4) отношение к продукции; (5) отношение к потреблению; (6) порядок по величине расхождения выше (+), соответственно ниже (—) со средней по стране отношения к продукции и потреблению; (7) порядок по величине в случае населения отдельных возрастных групп; (8) порядок по величине в случае среднего человека, символизирующего население отдельных возрастных групп; (9) Передел продукции (накопление).

Вертикальная графа: 1. Средний.

Heading: (1) Age group (year); (2) trend (%); (3) index of deviation from the countrywide average (countrywide average = 100,0); (4) of the ratio to the production; (5) of the ratio to the consumption; (6) order of the deviation upwards (+) and downwards (—) from the countrywide average of the ratio to the production and consumption; (7) order in case of individual age groups; (8) order in case of the average man representing the population of the individual age groups; (9) of the production surplus (accumulation).

Lateral text: 1. Average.

determinánsait.⁹ Példa kedvéért csupán azt vizsgáljuk meg, hogy mi volt az 1959—1960. évi feltételek mellett a gazdasági szerepük a népesség azon korcsoportjainak, melyekben az egy lakosra jutó termelés, fogyasztás és termelési többlet a legnagyobb volt és hogy melyek a demográfiai és gazdasági determinánsai a legtöbbet termelő, a legtöbbet fogyasztó és a legnagyobb termelési többletet adó korcsoportoknak?

Az egy lakosra jutó termelés a 40—44 évesek korcsoportjában volt a legnagyobb. Az egy lakosra jutó termelési többlet is ebben a korcsoportban volt a legnagyobb, az egy lakosra jutó fogyasztás tekintetében viszont a 5. helyen állt. Az 1000 forint értékű termelésre jutó fogyasztás tekintetében az országos átlag alatti, az 1000 forint értékű fogyasztásra jutó termelés tekintetében az országos átlag feletti, a termelési többlet termeléshez és fogyasztáshoz viszonyított nagysága tekintetében szintén az országos átlag feletti 2. helyet foglalta el. Ennek ellenére ez a korcsoport a nemzeti jövedelem termeléséhez való hozzájárulása tekintetében csupán a 7., a társadalmi felhalmozás létrehozása tekintetében a 6., a fogyasztás tekintetében pedig a 9. helyen állt, ami többek közt az össznépességen belüli aránya szerinti 12. (utolsó előtti), az aktív keresők arányának nagyság szerinti 2. helyével is összefügg.

Az egy lakosra jutó fogyasztás a 25—29 évesek korcsoportjában volt a legnagyobb. Az egy lakosra jutó termelés tekintetében ez a korcsoport az 5., az egy lakosra jutó termelési többlet tekintetében pedig a 6. helyet foglalta el. Az 1000 forint értékű termelésre jutó fogyasztás tekintetében az országos átlag alatti, az 1000 forint értékű fogyasztásra jutó termelés tekintetében az országos átlag feletti, a termelési többlet termeléshez és fogyasztáshoz viszonyított nagysága tekintetében szintén az országos átlag feletti 8. helyen állt. Ennek ellenére, a nemzeti jövedelem fogyasztása tekintetében csupán 2., termelése tekintetében viszont a 4., a felhalmozás létrehozása tekintetében pedig az 5. helyet foglalta el, amiben az össznépességen belüli aránya és az aktív keresők aránya szerinti 5. helye is szerepel játszott.

A legnagyobb termelést a 35—39 évesek korcsoportja adta, bár ez a korcsoport az egy lakosra jutó termelés tekintetében csupán a 2. helyen állott. Az egy lakosra jutó fogyasztás tekintetében 2—3., az egy lakosra jutó termelési többlet tekintetében pedig a 4. helyet foglalta el. Ugyanakkor a nemzeti jövedelem fogyasztásában való részesedése alapján a 3., a társadalmi felhalmozás létrehozása tekintetében pedig csupán a 2. helyen állott. Az 1000 forint értékű termelésre jutó fogyasztás vonatkozásában csupán az országos átlag alatti, az 1000 forint értékű fogyasztásra jutó termelés tekintetében az országos átlag feletti, a termelési többlet termeléshez és fogyasztáshoz viszonyított nagysága tekintetében az országos átlag feletti 4. helyet foglalta el. A legnagyobb termelés biztosítása az össznépességen belüli arányának 2. és az aktív keresők aránya szerinti 3—4. helyével is összefügg.

A legnagyobb termelési többletet (felhalmozást) a 45—49 évesek korcsoportja biztosította, bár az egy lakosra jutó termelési többlet tekintetében

⁹ *Gazdasági szerepen* ill. az egyes korcsoportoknak a termelés, a fogyasztás és a termelési, ill. fogyasztási többlet létrehozásában betöltött szerepét, *demográfiai determinánsokon* a népesség kor megoszlását, *gazdasági determinánsokon* pedig az egyes korcsoportok népességét jelképező átlagember termelésének, fogyasztásának és termelési, ill. fogyasztási többletének alakulását értjük.

ez a korcsoport csupán a 2., az egy lakosra jutó termelés tekintetében pedig a 4. helyen állott. Az egy lakosra jutó fogyasztás tekintetében a 6—7. helyet foglalta el. A nemzeti jövedelem termelésében való részesedése is csupán a 3., a nemzeti jövedelem fogyasztásában való részesedése viszont a 5. helyet biztosította számára. Az össznépességen belüli aránya és az aktív keresők aránya tekintetében is csak a 6. helyen állott. Az 1000 forint értékű termelésre jutó fogyasztás tekintetében viszont az országos átlag alatti, az 1000 forint értékű fogyasztásra jutó termelés tekintetében az országos átlag feletti és a termelési többlet (felhalmozás) termeléshez és fogyasztáshoz viszonyított nagysága tekintetében az országos átlag feletti 1. helyet foglalta el.

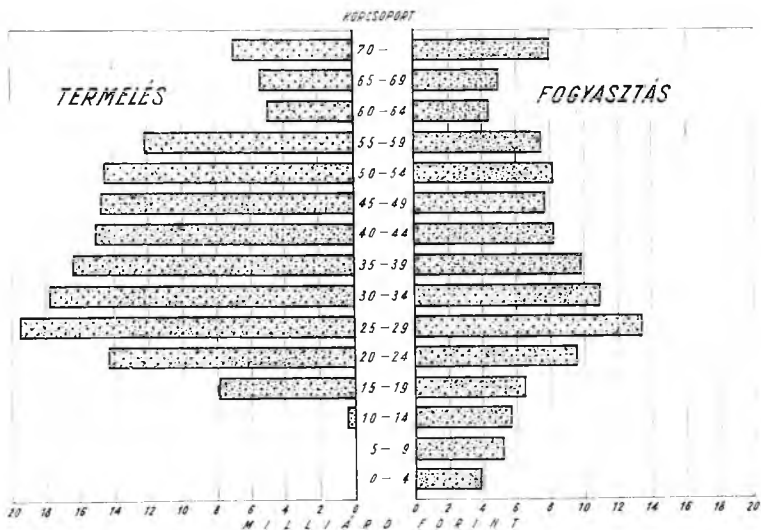
A legnagyobb fogyasztást a 0—14 évesek korcsoportjában találjuk, bár ez a korcsoport áll az utolsó (13.) helyen az egy lakosra jutó fogyasztás tekintetében. Utolsó helyen állt viszont az egy lakosra jutó termelés és a nemzeti jövedelem termeléséhez való hozzájárulás tekintetében is. Ebben a korcsoportban ugyanakkor termelési többlet helyett egy lakosra számítva évi 6,5 ezer forint, a korcsoport egészére számítva pedig évi 16 499,3 millió forint fogyasztási többletet találunk, mely utóbbi az országos felhalmozás nagyságának több mint felével egyenlő. Az 1000 forint értékű termelésre jutó fogyasztás vonatkozásában az országos átlag feletti, az 1000 forint értékű fogyasztásra jutó termelés tekintetében e korcsoport az országos átlag alatti 1. helyet foglalta el. Az aktív keresők aránya is ebben a korcsoportban volt a legkisebb, a lakosok száma, ill. össznépességen belüli aránya viszont a legnagyobb.

A termelési és fogyasztási korpipiramis adatai alapján természetesen egyéb számítások is végezhetők és elemzés céljára más szempontok alapján is emelhetők ki korcsoportok. Elemezhető például az a korcsoport, melyben az aktív keresők száma, ill. aránya a legnagyobb, ill. a legkisebb, melyben a népesség száma a legnagyobb, ill. a legkisebb stb. Lényegében minden korcsoport szerepe elemezhető a termelési és fogyasztási korpipiramis kiszámítása során figyelembe vett minden tényező szerint. Az elemzési lehetőségek elmélyítését jelentené, ha a termelési és fogyasztási korpipiramis kiszámításához demográfiai determinánsként felhasznált korösszetétel-mutatók és gazdasági determinánsként felhasznált egy lakosra jutó termelési és fogyasztási mutatók meghatározó tényezőit is bevonnánk a vizsgálatba, ill. ezek szerepét külön-külön is figyelembe vennénk.

A TERMELÉSI ÉS FOGYASZTÁSI KORPIRAMIS FELHASZNÁLÁSA A JÖVŐBEN VÁRHATÓ DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK GAZDASÁGI HATÁSÁNAK BECSLÉSÉRE

A termelési és fogyasztási korpipiramis időbeli változása a kiszámítása során figyelembe vett demográfiai és gazdasági tényezők változásának együttes hatását fejezi ki. Amennyiben úgy számítunk ki két, ill. több időpontra termelési és fogyasztási korpipiramisokat, hogy a népesség számát és korösszetételét változatlanok vesszük, a „korpipiramisok” adatainak módosulása csupán az egyes korcsoportok átlagembere termelésének és fogyasztásának a változásait fogja kifejezni, ez utóbbi tényezők változatlanságának feltételezésével kiszámított „korpipiramisok” pedig a népesség számában és korösszetételében bekövetkezett változások gazdasági hatásait mutatják. Az 5. tábla (II. ábra) Magyarország népességének 1981-re azon feltételezés mellett

előrebecsült termelési és fogyasztási korpíramisát tartalmazza, hogy az egyes korcsoportok népességét jelképező átlagember termelése és fogyasztása az 1959—1960. évi színvonalon maradjon. E „korpíramisnak” az 1959—1960. évi-től való eltérése tehát kizárólag a népesség számában és korösszetételében az alapul vett népességelőrebecsülés szerinti 1981. január 1-ig bekövetkező változások hatásait fejezi ki.¹⁰ Az 1959—1960. évi termelési és fogyasztási korpíramis adataival való összehasonlításból többek közt kiténik, hogy az 1981. január 1-én fennálló demográfiai helyzet mellett egy év alatt 16 671,3 millió forinttal (12,5%-kal) nagyobb termelés, 9 720,3 millió forinttal (9,4%-kal) nagyobb fogyasztás és 6 951,0 millió forinttal (23,7%-kal) nagyobb termelési többlet (felhalmozás) lenne népgazdasági szinten elérhető. A 0—14 éves korúak fogyasztási többlete 2 334,5 millió forinttal csökkenne, vagyis 14,1%-kal lenne kevesebb az 1959—1960. évi feltételek mellett, a 70 évesek és idősebbek fogyasztási többlete pedig 84,4%-kal, tehát nagyobb arányban nőne ugyan, e növekedés csupán 538,9 millió forintot jelentene, a 0—14 évesek korcsoportjában kimutatható csökkenésnek csupán 23,1%-át tenné ki. A termelési többlet a 15—19 évesek, 35—39 évesek és 45—49 évesek korcsoportjai

II. Magyarország népességének 1981-re előrebecsült termelési és fogyasztási korpíramisa (A KSH Népességtudományi Kutató Csoport népesség-előrebecsüléseinek F/I. változata és az 1959—1960. évi korszpecifikus termelési és fogyasztási adatok felhasználásával, 1959. évi árakon)

Перспективный расчет возрастной пирамиды производства и потребления населения Венгрии к 1981 г. (исчисленный на основе прогноза численности населения №F/I. Исследовательской группы по демографии ЦСУ Венгрии и возрастнo-специфических показателей производства и потребления 1959—1960 гг., в ценах 1959 г.)

Projected to 1981 Age Pyramid of the Production and Consumption of Hungary's Population (Using the F/I. Variation of the Population Forecast of the Research Group for Population Studies of the Hungarian Central Statistical Office and the 1959—1960 Data of Age Specific Production and Consumption Computed on 1959 Price Level.)

¹⁰ Hasonló számítás végezhető el annak a feltételezésével is, hogy a népesség száma sem változik, csak korösszetétele módosul, ez utóbbi tényező gazdasági szerepének izolált kimutatása céljából.

5. Magyarország népességének 1981-re előrebecsült termelési és fogyasztási korpiramisa
(az 1959—1960. évi korspecifikus termelés és fogyasztás feltételezésével, 1959. évi árakon)

Перспективный расчет возрастной пирамиды производства и потребления населения Венгрии к 1981 г. (с предположением возрастнo-специфических показателей производства и потребления 1959—1960 гг., по ценам 1959 г.)

The age pyramid of production and consumption of Hungary's population, projected for 1981.
(assuming the age-specific production and consumption of 1959—1960 and the prices of 1959).

Korcsoport (év) (1)	Az egyes korcsoportok népességének 1981. január 1-re előrebecsült száma (2)	Az egyes korcsoportok népességét jelképező átlagember (6)			Az egyes korcsoportok népességének (7)		
		termelése (3)	fogyasztása (4)	fogyasztási többlet (-), illetve termelési többlet (+) (5)	termelése (3)	fogyasztása (4)	fogyasztási többlet (-), illetve termelési többlet (+) (5)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6) = (2) × (3)	(7) = (2) × (4)	(8) = (6) — (7)
0—14	2 179 188	0,2	6,7	— 6,5	435,8	14 600,6	—14 164,8
15—19	621 617	12,8	10,3	+ 2,5	7 956,7	6 402,7	+ 1 554,0
20—24	763 006	18,7	12,4	+ 6,3	14 268,2	9 461,3	+ 4 806,9
25—29	922 499	21,1	14,4	+ 6,7	19 464,7	13 284,0	+ 6 180,7
30—34	808 979	22,0	13,4	+ 8,6	17 797,5	10 840,3	+ 6 957,2
35—39	731 585	22,3	13,4	+ 8,9	16 314,3	9 803,2	+ 6 511,1
40—44	671 314	22,5	12,2	+10,3	15 104,6	8 190,0	+ 6 914,6
45—49	680 004	21,6	11,4	+10,2	14 688,1	7 752,0	+ 6 936,1
50—54	709 732	20,5	11,4	+ 9,1	14 549,5	8 090,9	+ 6 458,6
55—59	698 153	17,5	11,0	+ 6,5	12 217,7	7 679,7	+ 4 538,0
60—64	434 447	11,2	10,2	+ 1,0	4 865,8	4 431,4	+ 434,4
65—69	531 072	9,9	9,2	+ 0,7	5 257,6	4 885,9	+ 371,7
70 éves és idősebb	981 322	7,0	8,2	— 1,2	6 869,3	8 046,8	— 1 177,5
1. Összesen	10 732 918	14,0	10,6	+ 3,4	149 789,8	113 468,8	+ 36 321,0

Горизонтальная графа: (1) Возрастная группа (год); (2) прогноз на 1 января 1981 г. численности населения отдельных возрастных групп; (3) продукция; (4) потребление; (5) перевес потребления (—), соответственно перевес продукции (+); (6) Среднего человека, представляющего население отдельных возрастных групп; (7) Паселения отдельных возрастных групп; (8) 1000 форинтов; (9) миллион форинтов

Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Age groups (years); (2) population number of the individual age groups projected for January 1, 1981; (3) production; (4) consumption; (5) consumption surplus (—) or production surplus (+); (6) of the average man representing the population of the individual age groups; (7) of the population of the individual age groups; (8) 1000 Forints; (9) million Forints.

Lateral text: 1. Total.

kivételével 15 és 69 év között minden korcsoportban nagyobb lenne, mint az 1959—1960. évi feltételek mellett volt. A felhalmozás termeléshez viszonyított aránya népgazdasági szinten az 1959—1960. évi feltételek melletti 22,1%-ról 24,2%-ra, a felhalmozás fogyasztáshoz viszonyított aránya pedig 28,3%-ról 32,0%-ra nőne.

A termelésnek, a fogyasztásnak, a termelési többletnek stb. a fenti „korpíramis” által jelzett megnövekedése, vagyis annak a biztosítása, hogy az egy lakosra jutó termelés és fogyasztás minden korcsoportban változatlan maradjon, a termelési, a közlekedési, az áruforgalmi stb. kapacitások növelését, s ennek érdekében bizonyos beruházásokat is szükségessé tenne. E beruházások bizonyos értelemben a gazdasági fejlődést, az életszínvonal emelkedését is szolgálják, amennyiben ez utóbbiakon általában az egy lakosra jutó termelés, ill. fogyasztás növekedését értjük. Ha ugyanis az egyes korcsoportokban nem is változna meg az egy lakosra jutó termelés és fogyasztás értéke, az össznépesség egy lakosára számítva a termelés volumene az 1959—1960. évi feltételek melletti évi 13,4 ezer forintról 14,0 ezer forintra, a fogyasztás volumene évi 10,4 ezer forintról 10,6 ezer forintra, a kettő közötti különbség pedig évi 3 ezer forintról évi 3,4 ezer forintra nőne. A népesség korösszetételének a megváltozása tehát ennyiben a gazdasági fejlődést, az életszínvonal emelkedését is maga után vonná. Megítélésem szerint azonban az egy lakosra jutó termelés, ill. az egy lakosra jutó fogyasztás mutatója nem helyes mutatója a gazdasági fejlődésnek, ill. az életszínvonal alakulásának, amennyiben változásából a korösszetétel módosulásának hatását nem küszöböljük ki.

Amennyiben az egyes korcsoportokban nem változott az egy lakosra jutó termelés és fogyasztás volumene, nem beszélhetünk gazdasági fejlődésről, ill. az életszínvonal változásáról sem. A termelésnek, a fogyasztásnak, a termelési többletnek stb. 1981. évi „korpíramisunk” által jelzett növekedése tehát nem jelentene gazdasági fejlődést és nem jelentené az életszínvonal emelkedését sem. Az ezen növekedés biztosításához szükséges beruházásokat — minthogy növekvő népesség életszínvonalának változatlan nívón való megtartását biztosító beruházások lennének — a gazdaságdemográfiai szakirodalomban használatos terminussal *demográfiai beruházásoknak* nevezhetnénk, megkülönböztetésül a *gazdasági beruházásoktól* (3), melyek az egyes korcsoportok népességét jelképező átlagember termelésének és fogyasztásának a növekedését is szolgálják, ill. más szavakkal: melyek hatására az egy lakosra jutó termelés és fogyasztás a korösszetétel-változás hatásának kiküszöbölése mellett is nő (4). E demográfiai beruházásoknak példának szerint akkoráknak kellene lenniök, hogy biztosítsák a 16 671,3 millió forinttal nagyobb termelést, a 9 720,3 millió forinttal nagyobb fogyasztást, a 6 951 millió forinttal nagyobb termelési többletet stb.

NÉHÁNY GONDOLAT A TERMELESI ÉS FOGYASZTÁSI
KORPÍRAMIS IDŐBELI VÁLTOZÁSAINAK ÉS NEMZETKÖZI
ELTÉRÉSEINEK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

Milyen változásokon megy keresztül a termelési és fogyasztási korpíramis alakja a demográfiai és a társadalmi-gazdasági fejlődés együttes hatására? Amennyiben időbeli alakváltozásai és alakjának nemzetközi eltérései

terén sikerülne bizonyos törvényszerűségeket feltárni, ez utóbbiak minden bizonnyal: a) a demográfiai korösszetétel-változások, ill. -eltérések és b) az egyes korcsoportok népességét jelképező átlagember termelése és fogyasztása időbeli változásainak, ill. nemzetközi eltéréseinek terén fellelhető törvényszerűségek együttes hatásával lennének magyarázhatók.

A demográfiai korösszetétel időbeli változásaira és nemzetközi eltéréseire vonatkozóan igen gazdag, sokrétű fejtegetéseket találunk a hazai és a külföldi szakirodalomban egyaránt. Felhasználhatjuk azokat a leírásokat, melyek a piramis formájú, fiatal (szaporodó) népességre utaló demográfiai korfától a harangalakú, változatlan (stacionér) népességre utaló korfán keresztül az urna, ill. hagyma formájú, öreg (fogyó) népességre utaló korfáig haladva változnak fel a népesség korösszetétele időbeli változásainak különböző állapotait (5), (6), és kiindulhatunk azokból a fejtegetésekből is, melyek — *Jean Bourgeois-Pichat* kutatásai nyomán — a demográfiai korösszetétel időbeli változásait és nemzetközi eltéréseit a bruttó reprodukciós együttható és a születéskor várható átlagos élettartam időbeli változásai és nemzetközi eltérései eredményének tekintik (7), (8), (9), (10). Minthogy ez utóbbival kapcsolatban nemcsak azt sikerült bebizonyítani, hogy a bruttó reprodukciós együttható és a születéskor várható átlagos élettartam minden értékpárjának megfelel a népesség egy korösszetétele, hanem azt is, hogy a népesség minden korösszetételének megfelel a bruttó reprodukciós együttható és a születéskor várható átlagos élettartam egy értékpárja, az utóbbi vizsgálatok eredményeinek a felhasználása egyúttal a demográfiai korösszetételre ható termékenység- és halandóság-változások, ill.- eltérések gazdasági — vagyis a termelési és fogyasztási korpíramis kialakításában betöltött — szerepét is kitapinthatóvá tenné.

Az egyes korcsoportok népességét jelképező átlagember termelése és fogyasztása időbeli változásainak és nemzetközi eltéréseinek vizsgálata egyelőre még tetemes kutatómunkát igényel. Tanulmányozásuk során a *népességi gazdasági korösszetételnek a fogalmából* indulhatunk ki. A gazdasági korösszetétel fogalmának meghatározásánál tanulmányunkban (2) — *Alfred Sauvy* nyomán (11) — abból az egyszerű tényből indultunk ki, hogy az ember gyermekkorában fogyaszt, anélkül, hogy termelne, vagy legalábbis többet fogyaszt, mint termel, produktív korának éve alatt többet termel, mint fogyaszt, végül öreg korában ismét csak fogyaszt, anélkül, hogy termelne, vagy legalábbis többet fogyaszt, mint termel. A gyermekkor éve alatt a kor előrehaladásával évről évre fokozatosan nő (halmozódik) tehát az ember által elfogyasztott érték. A gazdasági aktivitás megkezdése után azonban a termelt érték általában egyre jobban meghaladja az elfogyasztott értéket; először a korábban elfogyasztott és a korábban megtermelt érték fokozatosan kiegyenlítődik, majd az utóbbi kezdi egyre nagyobb mértékben meghaladni a korábban elfogyasztott értéket. A gazdasági aktivitás abbahagyása után csak az elfogyasztott érték növekedése folytatódik (illetve ez gyorsabb a megtermelt érték növekedésénél), és ha az ember elég sokáig él — a korábban elfogyasztott és a korábban megtermelt érték ismét egyenlővé válik. Számításaink szerint, ha életünket pl. az 1959—1960. évi feltételek mellett élénkítjük, a korábbi fogyasztás többletének maximumát 15, a korábban termelt és fogyasztott értékek első kiegyenlítődsét 33, a korábbi termelés többletének maximumát 70, a korábban termelt és fogyasztott értékek másodszori ki-

egyenlítődsét 102 éves korunkban érnék el (eddig élhetnénk a korábban megtermelt érték fogyasztása terhére). Ha életünket korábbi, pl. az 1948—1949. évi feltételek mellett élnék le, e gazdasági szempontból nevezetes korévek némileg eltérők lennének. A korábbi fogyasztás többletének maximuma korábbi, a korábbi termelés és fogyasztás első kiegyenlítődséje és a korábbi termelés többletének a maximuma későbbi, a korábbi termelés és fogyasztás második kiegyenlítődséje pedig korábbi életkorban realizálódna. A társadalmi-gazdasági fejlődés hatására ugyanis:

1. a korábbi fogyasztási többlet maximuma elérésének életkora nő, elsősorban az iskolai élettartam növekedése következtében;
2. a korábbi fogyasztás és a korábbi termelés első kiegyenlítődséjének az életkora csökken, elsősorban a munka termelékenységének az iskolai élettartam megnövekedésével is kapcsolatos emelkedése következtében;
3. a korábbi termelési többlet maximuma elérésének életkora csökken, elsősorban az öregek gazdasági aktivitásának a csökkenése következtében;
4. a korábbi termelés és a korábbi fogyasztás másodszori kiegyenlítődséjének az életkora nő, elsősorban amiatt, mert gazdasági aktivitásunk abba-hagyásakor egyre nagyobb termelési többletet hagyunk elfogyasztatlanul. Az 1948—1949. évi feltételek mellett élő átlagember ezt az életkort nem 102, hanem már 95 éves korban elérte volna.¹¹

A fentiek alapján belátható, hogy a demográfiai, illetve abszolút korösszetételén kívül, melynek változását a különböző életkorokhoz, illetve korintervallumokhoz tartozók arányának a változása jelenti, van a népességnek egy, korintervallumainak a nagyságát (határait) is változtató gazdasági korösszetétele is. Ezen utóbbi korösszetétel belső arányainak (korintervallumainak) a megállapítása és a népesség ezen korintervallumok szerinti megoszlásának egyidejű elemzése már önmagában véve is gazdagabbá, konkrétan értékelhetővé teheti a demográfiai korösszetétel időbeli változásainak és nemzetközi eltéréseinek összehasonlítását. Ezen túlmenően azonban ismerünk kell azt is, hogy mekkora a gazdasági korösszetétel egyes korintervallumainak népességét jelképező átlagember termelésének, fogyasztásának, valamint a termelése és fogyasztása közti különbségnek az abszolút nagysága. E nagyságok a társadalmi-gazdasági fejlődéssel — mint ezt említett tanulmányunk (2) is bemutatta — kétségtelenül nőnek. Igen sok hasonló jellegű számítást kell még azonban elvégeznünk, ahhoz, hogy a termelés és fogyasztás korszekifikus nagyságainak időbeli alakulására és nemzetközi eltéréseire vonatkozóan általános érvényű törvényszerűségeket tudjunk levonni. A demográfiai és társadalmi-gazdasági fejlődés egyes szakaszaira, ill. az egyes szakaszokba sorolható országcsoportokra jellemző termelési és fogyasztási korpiramisok kidolgozását másrészt csak e törvényszerűségeknél a demográfiai korösszetétel-változások, ill.- eltérések terén fellelhető törvényszerűségekkel való időbeli és térbeli összekapcsolása tenné lehetővé.

¹¹ E változó, de egy adott időpontra elvileg mindig meghatározható korévekből világosan kiténik, hogy az átlagos élettartam igen jelentős szerepet tölt be a gazdasági fejlődésben. A fejlődő országokban az átlagos élettartam rövidsége sokszor a korábbi fogyasztás és a korábbi termelés első kiegyenlítődséjének az elérését sem biztosítja. Ezért még kis összegű termelési többlet (felhalmozás) elérése is nagy nehézségekbe ütközik. Az átlagos élettartam rövidsége kétségtelenül szerepet játszik ezen országok gazdasági fejlődésének lassúságában. Lásd (12).

ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

A termelési és fogyasztási korpíramis módszertani szempontból többek közt a demográfiai és bizonyos gazdasági tényezők népgazdasági hatásának együttes gyakorlati számbavételi és kifejezési módját jelenti. A jelen tanulmány csak töredékét tartalmazza a termelési és fogyasztási korpíramis kiszámítása kapcsán elképzelhető, valamilyen szempontból jelentőséggel bíró további számításoknak. Igen tanulságos lenne például külön kiszámítani a különböző alnépességek: a férfiak és a nők, a városi és a falusi népesség, a különböző területegységek (gazdasági régiók, megyék, járások stb.) népessége, a különböző iskolai végzettségű népességrétegek, a különböző népgazdasági ágakhoz, foglalkozási ágakhoz stb. tartozó alnépességek termelési és fogyasztási korpíramisát is, illetve az ország össznépszerűségének a termelési és fogyasztási korpíramisán ezen alnépességek szerinti bontásban is kiszámítani és ábrázolni, mint ahogyan azt például akkor tesszük, amikor a demográfiai korfán a családi állapot szerinti megoszlást is feltüntetjük.

A termelési és fogyasztási korpíramison kívül továbbá különböző egyéb gazdasági jellegű korpíramisok kiszámítása is elképzelhető, pl. a népesség jövedelmei, megtakarításai, gazdaságilag aktív és inaktív élettartama, munkaidéje és nem-munkaidéje (13), munkatermelékenysége, fogyasztási hatékonysága¹² stb. korpíramisainak a kiszámítása. A különböző gazdasági korpíramisok egymással kombinált alkalmazása további nagyjelentőségű gazdasági elemzéseket tenne lehetővé, melyeket gazdasági tervezésünk hasznosíthatna. A jövedelmek, a megtakarítások és a fogyasztás korpíramisának adatai pl. többek közt lehetővé tennék, hogy ne csak általában, a népesség kor megoszlásától elvonatkoztatva számítsuk ki a különböző javak és szolgáltatások fogyasztásának, illetve keresletének a reáljövedelem-elaszticitását, illetve ennek reciprokát, azaz keresletük demográfiai elaszticitását¹³, hanem többek közt külön-külön a fogyasztás, illetve a kereslet életkori sajátosságait kifejező korcsoportokra vonatkozó adatok felhasználásával is, és azt, hogy a makroökómiai keresletre vonatkozó prognózisainkat az egyes korcsoportok létszámára vonatkozó előreszámítások és az egyes korcsoportokon belüli keresletvizsgálatok eredményeinek együttes felhasználása útján dolgozzuk ki.

Népgazdasági terveinket általában az egymással összefüggő, egységes rendszert képező gazdasági korpíramisok formájában kellene kidolgozni. Így minden esetben biztosított lenne az olyan hosszú ideig és amnyira nem büntetlenül mellőzött demográfiai tényezők számbavétele is gazdasági tervezésünk gyakorlatában.

A jelen tanulmány elsősorban a vizsgált kérdés módszertani vonatkozásait emelte ki. Egy olyan gazdaságdemográfiai elemzési eszközre kívánta a figyelmet felhívni, melynek felhasználása a jelenleg rendelkezésre álló adatok birtokában is hasznos eredményeket szülhet.

¹² A fogyasztás hatékonyságán a fogyasztásra szánt (vagyis a munkaidőn és alvásidőn kívüli) idő egységnyi mennyisége alatti fogyasztás mennyiségét értjük.

¹³ A kereslet reáljövedelem-elaszticitása és demográfiai elaszticitása reciprocitásának a törvényéről — mely lényegében abból adódik, hogy az összjövedelem növekedése egy lakosra vonatkoztatva — ceteris paribus — ugyanolyan hatású, mint a népességszám esükkése és fordítva, lásd (14).

IRODALOM

1. *Stassart, J.*: Les avantages et les inconvénients économiques d'une population stationnaire. Faculté de droit, Liège et Martinus Nijhoff, La Haye. 1965. 256 p.
2. *Lengyel László—Valkovics Emil*: Mennyit termel és fogyaszt az ember? *Statistikai Szemle*, 1965. évi 11. sz. 1085—1103. p.
3. *Sauvy, A.*: Théorie générale de la population. Vol. II. Chapitre XIII. P. U. F. Paris. 1959. 398 p.
4. *Sauvy, A.*: De Malthus à Mao-Tse-Toung. Éditions Denoël, Paris. 1958. 304 p.
1. *Demeny, P.*: Investment Allocation and Population Growth. *Demography*, 1965. Volume 2. 203—232. p.
5. Az öregedés. Szerk.: *Dr. Acsádi György. Közgazdasági és Jogi Könyvtudó.* Budapest, 1957. 170 p.
Bevezetés a demográfiába. Szerk.: *Dr. Szabady Egon. Közgazdasági és Jogi Könyvtudó.* Budapest, 1964. 610 p.
6. The Aging of Populations and its Economic and Social Implications. *U. N. Population Studies*, No. 26. New York 1956. 168 p.
7. *Bourgeois—Pichal, J.*: Charges de la population active. *Journal de la Société Statistique de Paris*. 1950. évi 3—4. sz. 91—114. p.
Bourgeois—Pichal, J.: Utilisation de la notion de population stable pour mesurer la mortalité et la fécondité des populations des pays sous-développés. *Bulletin de l'Institut International de Statistique*. 1958. évi 2. sz. 94—121. p.
Bourgeois—Pichal, J.: Le concept de population stable. Application à l'étude des populations des pays ne disposant pas de bonnes statistiques démographiques. *U. N. Population Studies*. Manuel IV. Vol. I—IV. 1602 p. Kézirat.
8. Methods for Population Projections by Sex and Age. *U. N. Population Studies*. No. 25. New York. 1957. 81 p.
The Aging of Populations and its Economic and Social Implications *U. N. Population Studies*. No. 26. New York. 1956. 168 p.
The Future Growth of World Population. *U. N. Population Studies*. No. 28. New York, 1958. 75 p.
9. *Coale, Ansley, J.*: The Effects of Changes in Mortality and Fertility on Age Composition. *The Milbank Memorial Fund Quarterly*. Vol. 34, 1956. évi 1. sz. 79—114. p.
Coale, Ansley, J.: How the Age Distribution of a Human Population is Determined. Cold Spring Harbor Symposia on Quantitative Biology, Vol. XXII. 83—88. p.
Coale, Ansley, J.—Demeny, P.: Regional Model Life Tables and Stable Populations. Princeton University Press, Princeton, New Jersey. 1966. 871 p.
10. *Notestein, Frank, W.*: Mortality, Fertility, the Size-Age Distribution and the Growth Rate. In: *Demographic and Economic Change in Developed Countries*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1960. 536 p. 261—275. p.
11. *Sauvy, A.*: Théorie générale de la population. Vol. I. P. U. F. Paris, 1963. 376 p.
12. *Piatier, A.*: Equilibre entre développement économique et développement social. Edition Génin, Paris 1962. 181 p.
13. *Pallós E.—Valkovics E.*: A gazdaságilag aktív és inaktív élettartam. *Demográfia*, 1965. évi 1. sz. 30—59. p.
14. *Valkovics E.*: Hogyan mérjük a népesedési viszonyok hatását a lakosság fogyasztására? *Statistikai Szemle*, 1963. évi 10—11. sz. 1008—1015. p.

ВОЗРАСТНАЯ ПИРАМИДА ПРОИЗВОДСТВА И ПОТРЕБЛЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ВЕНГРИИ

Резюме

Одной из задач, взятой в более широком смысле демографии, считающей своей целью, кроме экзактного описания демографических явлений, также и раскрытие их причин и последствий, является анализ экономических эффектов изменения возрастного состава населения и проводящих к нему факторов. Однако, в занимающейся этим вопросом литературе пока что нельзя найти экзактно обоснованного синтеза, то есть установления того, что большее количество благоприятных и неблагоприятных экономических эффектов изменений демографического возрастного состава (например, старения) населения дает ли в конце-концов отрицательный или положительный баланс. Возрастная пирамида производства и потребления населения, числяемая путем умножения производства и потребления среднего человека, представляющего население отдельных возрастных групп на численность населения соответствующих возрастных групп, является методологическим инструментом создания такого синтеза.

Настоящий очерк представляет возрастную пирамиду производства и потребления населения Венгрии за 1959—1960 гг., даёт описание отдель-

ных фаз её исчисления и на основе полученных в качестве результата данных анализирует по отдельным возрастным группам динамику потребления, приходящегося на 1000 форинтов производства, производства, приходящегося на 1000 форинтов потребления и соотношения превышающей потребление части производства ко всему производству, к потреблению и т. д. В целях выявления экономического влияния ожидаемых изменений численности и возрастного состава населения в очерке исчисляется возрастная пирамида производства и потребления населения Венгрии за 1981 год с использованием варианта F/I. перспективных расчетов численности населения Научно-исследовательской группы по демографии Центрального Статистического Управления ВНР и возрастнo-специфических данных по производству и потреблению за 1959—1960 гг. Очерк выдвигает также и мысль о разработке возрастных пирамид производства и потребления различных субпопуляций и других экономических возрастных пирамид (например, возрастной пирамиды доходов, сбережений и т. д.). Подчеркивает, что экономические планы было бы целесообразно разработать в форме взаимно связанных, составляющих единую систему экономических возрастных пирамид.

THE PRODUCTION AND CONSUMPTION AGE-PYRAMID OF HUNGARY'S POPULATION

Summary

Beside the exact description of the population phenomena and the revealing of their causes and consequences it is an additional task of demography in the broad sense to analyse the economic impacts of the changes in the age-composition and the factors producing them. The pertinent literature, however, does not contain any exactly founded synthesis, i. e. it does not suggest if the numerous favourable or unfavourable effects of the changes in the demographic age-composition (for instance the ageing of the population) will ultimately lead to a positive or negative balance. The production and consumption age-pyramid — which is computed by multiplying the production and consumption of the average man, representing the population of the individual age groups, with the population of the corresponding age groups — serve as a methodological tool for making a synthesis of this type.

The present study shows the production and consumption age-pyramid of Hungary's population for 1959 and 1960. It describes the individual stages of their computation and on basis of the resulting data it analyses the development of the consumption per a production of 1000 Forints value and of the production per a consumption of 1000 Forints value and the ratio of the production surplus exceeding consumption to the production and consumption etc. in the individual age groups.

In order to show the changes that may be expected in the number and age-composition of the population in the future the article describes the computation of the production and consumption age-pyramid of Hungary's population for 1981, using the age specific production and consumption data of the years 1959 and 1960 and variant F/1 of the population projections of the Research Group for Population Studies of the Central Statistical Office. The study raises also the idea of drawing up the production and consumption age-pyramid of different sub-populations and other economic age-pyramids (for instance, the age-pyramids of incomes, savings etc.). The author stresses that our economic plans ought to be drawn up in the form of coherent economic age-pyramids, constituting a uniform system.

A DEMOGRÁFIAI GONDOLAT FEJLŐDÉSE FRANCIAORSZÁGBAN*

JACQUELINE HECHT

A demográfiai gondolat franciaországi történetének a felvázolása bizonyos mértékig e gondolat európai történetének a felvázolását jelenti. Akár kísérte, akár megelőzte vagy követte az utóbbit, mindig azokat a nagy mozgalmakat tükrözte vissza vagy vetítette előre, melyek az európai gondolat fejlődését ösztönözték az évszázadok folyamán. Az európai gondolat fejlődéséhez hasonlóan a franciaországi gondolat fejlődését is a vonatkozó korok gazdasági és politikai feltételei alakítják ki, ez utóbbi gondolat is a demográfiai jelenségek rendszeres megfigyelése előtt hontakozik ki és fejlődését a demográfiai ismeretek megjelenése nem befolyásolja észrevehetően. Így pl. látni fogjuk, hogy bizonyos francia szerzők és európai tanítványaik egy képzelt elnéptelenedésen síránkoztak akkor (a 18. században), amikor az első statisztikai munkák a népesség növekedését jelezték, később, a 19. században pedig a túlnépesedés veszélye miatt sopánkodtak, figyelmen kívül hagyva a születésgyakoriság görbéjének a statisztikusok által kimutatott csökkenő irányzatát. A népesedési doktrinák történetének megírása — *A. Sauvy* szerint — gyakran a népességre vonatkozó tévedések történetének megírását jelenti. E történet nyomkövetése mégsem érdektelen, mert egyrészt segítségünkre van a múlt tévedéseinek az elkerülésében, másrészt az aktuális problémának megértésében, sőt, néha megoldásában is.

A francia szerzők koruk problémáin gondolkozva, európai kollégáikhoz hasonlóan, gyakran terjesztették ki következtetéseiket minden országra és minden korszakra. Ha jelentős is volt azonban részvételük a demográfiai gondolat általános fejlődésében, melyben a kezdetben uralkodó vallási, erkölcsi és politikai szempontok helyett mindinkább a gazdasági, statisztikai, majd végül a tágabban értelmezett tudományos és szociológiai nézőpont vált dominánssá, e szerzők bizonyos problémák megítélése kapcsán bizonyos időpontokban határozott eredetiséget árultak el, sőt néha el is szakadtak az általános fejlődéstől, ami mélyebb elemzéssel könnyen kimutatható.

A francia demográfiai gondolat egészében véve két nagy irányzatra osztható:

* A tanulmány szerzője a francia Demográfiai Intézet (I. N. E. D.) tudományos munkatársa.

a *kollektivista* irányzatra, mely a hatalom, az uralkodás vágyán alapszik, a nagy népességszám politikai és gazdasági előnyeit hangsúlyozza és a közöség érdekeit tartva szem előtt figyelmen kívül hagyja az egyén szükségleteit;

az *individualista* irányzatra, mely az ember személyisége számára több boldogságot, jólétet és szabadságot követel, s mely a termékenység korlátozásában az egyéni életszínvonal emelésének eszközét látja. A két irányzat a 17. századtól kezdődően válik el egymástól egyre határozottabban. A közvélemény még ma is hasonlóan oszlik meg. Az alábbiakban azt fogjuk felvázolni, hogyan váltakozott egymással e két irányzat az idők folyamán és hogyan állott szemben gyakran egyidejűleg egymással az ideológiai harcok mezijén.

I. A SKOLASZTIKUSOKTÓL A MERKANTILISTÁKIG

A középkor

A középkorban még nem találkozunk sajátosan francia demográfiai gondolatokkal. Az ideológia tehát európai. Majdnem kizárólag a papság képviseli, ebből következően lényegében keresztény inspirációjú. A skolasztikusok vélekedése szerint alantas világunkban az egyéni üdvözülés ügye a legfontosabb, s a népesség problémáit emiatt csak vallási és erkölcsi oldalról közelítik meg. Az ószövetség szellemében elismerik a Genesis (Teremtéstörténet) „Növekedjétek és sokasodjatok” tételének az értékét, szent dolognak tartják a házasságot és a termékenységet, elítélik az abortuszt és a fogamzásgátlást, és fenntartás nélkül bízva az isteni bölcsességben, semmilyen félelmet nem mutatnak a túlnépesedéssel kapcsolatban. Az újszövetség szellemében mégis állást foglalnak a papok nötlensége mellett. A skolasztikusok ezáltal, akarva vagy akaratlanul, mintegy megjelölik a szaporodás fékezésének egyik tényezőjét.

A 14. században azonban már érezhetők az általános gondolkodásmód megváltozásának bizonyos jelei, s éppen a francia szerzők azok, akiknél e változás megfigyelhető. Így *Jean Buridan* teológus már felveti a túlnépesedés gondolatát, a jogtudós *Raoul Presles*, V. Károly tanácsadója a nagyjelentőségű „*Songe du Vergier*”-ban pedig az egyik szereplővel kimondatja, hogy a világ ma már eléggé benépesült ahhoz, hogy a papi nötlenséget szemrehányások nélkül elfogadjuk.

E szerzők kivételével azonban a középkor már azért is populacionista maradt, mert a háborúk, az inváziók és a járványok mint pl. az 1348. évi nagy pestisjárvány, mely az ország egyes vidékein a lakosság egyharmadát is elpusztította, időről időre elnéptelenítették az országot. A nagyarányú halandóság nagy születésgyakoriságot tett kívánatosszá. A reformáció, melynek Franciaországban összességében véve csak korlátozott befolyása volt, új látványokat nyitott meg a papi nötlenség, a válás és a próbaházasság megítélés tekintetében és a katolicizmushoz hasonlóan a magas termékenységet ösztönözte.

A reneszánsz

Az uralkodók és a teoretikusok populacionista irányzata újabb ösztönzést kapott a reneszánsz ideológiai, politikai és gazdasági harcaiban.

A középkor végétől valóban az ingó vagyon növekedése, a kereskedelmi kapitalizmus fellendülése és a monarchikus centralizáció kialakulása jelzi. Az államok tudatára ébrednek belső összetartozásuknak és külső ellentéteiknek. Abszolutisztikus filozófia alakul ki, melynek végső célja az állam megerősítése és fejlesztése. Az európai nemzetek azt szeretnék tudni, hogy ki lesz a győztes a hegemoniáért vívott harcban és melyek a politikai és kereskedelmi fölény kivívásának a leghatékonyabb eszközei. Mindnyájan egyetértenek abban, hogy adminisztrációjuk és a riválisaikkal való eredményes szembe szállás biztosításához *aranyra és emberekre* van szükségük kielégítő mennyiségben. A nemesfémekből álló vagyon felsőbbbségébe vetett hitnek egy utilitarista és despotikus populacionizmus felelt meg, melynek célkitűzése hármas volt: katonák biztosítása a hatalmi politikához szükséges hadseregek részére; az adófizetők állandóan megújuló tömegének biztosítása az államkincstár részére; munkáskezek biztosítása a születő manufaktúrák részére. E kor teoretikusai számára tehát a népesség a gazdagság forrását és magát a gazdagságot is jelenti egyidejűleg. Az ókori koncepció, mely szerint az ember csupán az állam szolgálatának eszköze, a filozófia és a merkantilista politika egyik leglényegesebb elemévé válik. Ez az áramlat uralkodik a 15. századtól a 17. század végéig. Legdurvábban és legcinikusabban egy 18. századbeli szerző szavai fejezik ki lényegét: „Szaporítani kell az alattvalókat és az állatotkat”.

A merkantilizmus

A merkantilizmus a népességre vonatkozó nézetek tekintetében nem annyira tudományos elmélet, hanem inkább politikai magatartást, bizonyos szabályok és gyakorlati eljárások fokozatosan kodifikált összességét jelenti, melyek már határozottan elkülönülnek a vallási erköléstől. A keresztény középkor természetfeletti céljait földi célok váltják fel: egy nemesfémekből álló vagyonon és emberi erőforrásokon nyugvó, hatalmi célokat szolgáló gazdaság kialakítása. A kor vezető európai országai: Franciaország és Spanyolország az elsők, melyek elméletileg felvetik és gyakorlatilag megvalósítják a merkantilista elveket. A Spanyolországban bullionista mezben fellépő merkantilizmus Franciaországban elsősorban ipari jellegűt ölt.

A 16. századtól a 17. századig *Budét-től Bossuet-ig*, a tanácsadók azt sugalmazták az uralkodóknak, hogy a király dicsősége a nép nagy tömegében áll, és hogy az alattvalók megőrzése az isten és a természet fő törvénye. Az uralkodók a népszaporodásnak kedvező különböző népességpolitikai akciókat kezdeményeznek, de a merkantilizmus igazi formába öntésére csak később *Bodin*, *Montchretien* és *Laffemas* műveiben kerül sor. Szerintük a gazdagság és a népesség növekedésének legjobb eszközét az ipar támogatása és az iparcikkek kivitele jelenti. Az autarkia teoretikusai lévén ki akarják küszöbölni a munkanélküliséget az importált áruk súlyos megvámolása és a külföldiek bevándorlásának megakadályozása útján.

Az első francia miniszterek *Sullytól Mazariniq*, *Richelieut* is beleértve,

magukévá teszik és alkalmazzák is ezeket az elveket. *Sully* ugyan inkább a mezőgazdaság fejlesztését szorgalmazza, mint az iparét, de ha az eszközök különbözők is (a földművelés és rétgazdálkodás ösztönzése az iparüzés ösztönzése helyett) a cél ugyanaz: az uralkodó hatalmának maximumig való fejlesztése.

Franciaországban és Spanyolországban tehát határozottan populacionista jellegű a népességpolitika, Németországban viszont egészen a harmincéves háborúig, továbbá Angliában és Olaszországban is a görög ókoréhoz hasonlóan bizalmatlanság uralkodik a túlzott népszaporodással szemben. Egyes gondolkozók (*Machiavelli, Raleigh, Hobbes*) odáig mennek, hogy a háborúkban és a természeti csapásokban látják a túlnépesedés legjobb ellen-szerét. Mások (*Botero*) pedig már kapcsolatot igyekeznek megállapítani a népszaporodás üteme és a létfenntartási eszközök mennyisége között.

Colbert

A merkantilizmus *Colbert* személyében és politikájában érte el legtökéletesebb megtestesülését, aki *Richelieuhöz* hasonlóan mindenkor az állam érdekeit tartotta szem előtt. *Colbert* meg volt győződve arról, hogy a tömegeket úgy kell tekinteni, mint az állatokat és nem szabad engedni, hogy a tétlenség és a jólét korrumpálja őket. Tudatában lévén a demográfiai tényező fontosságának a hatalmi politika megvalósításában *Colbert* közvetlenül is ösztönözni kívánja a népszaporodást 1666. évi törvényével, mely az Augustus császártól származó *lex Pappia Poppaea* alkalmazását jelenti (a hadviselők adóinak eltörlése, lakáshelyzetük javítása, sokgyermekes családapák anyagi támogatása), s mely az első kifejezetten demográfiai törvényhozási kísérlet Franciaországban. E törvény közvetve megtiltja a nem a gyarmatok felé irányuló kivándorlást is, ösztönzi a bevándorlást, felemeli a vallási-fogadalomtétel korát, serkenti a foglalkoztatottság volumenének növekedését (manufaktúrák létesítése, csavargók kényszermunkára fogásának elrendelése stb. útján).

A 17. század végén fellépő humanisztikus reakció

Ebben az időben (1650 és 1700 között) a merkantilizmus már Angliában, Németországban és Hollandiában is győzedelmeskedik, ugyanakkor azonban Franciaországban, XIV. Lajos uralkodásának vége felé, már bizonyos liberális és humanisztikus átalakulásokon megy keresztül, ami új jelleget ad neki. A háborúk, az éhínségek, a túlzott pénzügyi terhek, a Nantes-i *Edictum* visszavonása semmiivé teszi *Colbert* erőfeszítéseit és az 1697—1699-ben a kormány kérésére lebonolyított nagy vizsgálat során az intendánsok csak elnéptelenedést és az országot sújtó nyomort találtak. Ez egyrészt reakciót váltott ki az abszolutizmus és a merkantilista rendszer ellen, melyet embertelennek és hatástalannak bélyegeztek, másrészt állásfoglalásra ösztönzött a jóléti gazdaság létrehozása mellett. E kort követően az európai öntudat válságáról szokás beszélni, mely e tekintetben is megnyilvánult. A gondolkodók egy része a népesség jólétét már ugyanolyan fontosnak vagy fontosabbnak tartja, mint a népesség számát, ill. az uralkodó gazdagságát. A hosszú ideig elhanyagolt mezőgazdaság új megbecsülésnek kezd örvedeni, a létfenntartási esz-

közök szaporítása, az életszínvonal emelése eszközének tekintik.¹ A boldogság fogalma, mely *Saint-Just* szerint akkor még új fogalom volt és Európában csak a francia forradalom hatására terjedt el, a 17. század végi eszmeifuttatások egyik első helyen álló fogalma lett Franciaországban. Az új igények, melyek megingatták az öreg merkantilizmus alapjait, már távolról előkészítették a talajt a születések korlátozása számára.

E reformirányzatok főbb képviselői közé tartozik *Vauban* marsall, *Boisguilbert* közgazdász és *Fénelon* püspök, akik a népesedés problémáit új szempontból vizsgálják a pénzügyi rendszer átalakítását és a mezőgazdaság fellendítését sürgetve.

Franciaország doktrinális előnye más országokkal szemben *itt* nagyon világosan látható: a 18. század második feléig kell várnunk ahhoz, hogy az angol és német szerzők kenyeret követeljenek, mielőtt embereket követelnek. Ám, ha Franciaország meg is haladja a tradicionális merkantilizmust, melyet annak idején maga tett uralkodó áramlattá, tudományos szempontból elmarad az angol szerzők mögött, akik *Graunt* és *Petty* személyében politikai aritmetika néven 1662-ben megvetik a statisztikai alapokon nyugvó és tudományos demográfia alapjait.

Cantillon és a pszicho-szociológiai népességtan

A 18. század elején a francia demográfiai gondolat újabb haladást tesz, nem annyira *Law* neomerkantilista iskolájának hatására, mely szerint a népesség száma a forgalomban levő pénz mennyiségétől függ, hanem inkább a fizokratizmus merkantilista előfutárainak hatására, akik közül a legjelentősebb a francia—ír származású *Richard Cantillon*.

A tiszta merkantilisták szerint a népesség a gazdagság forrása és a népességnövekedés minden esetben együtt jár a létfenntartási eszközök mennyiségének a gyarapodásával. *Cantillon* szerint a föld tekintendő minden gazdagság forrásának és valamely állam lakóinak száma a létfenntartási eszközök volumenétől függ. A létfenntartási eszközök — szerinte — nemcsak feltételét képezik a népesség növekedésének, hanem meg is határozzák azt. Milyen tényezőktől függ a létfenntartási eszközök termelése? E kérdésre adott válaszával *Cantillon* figyelemre méltó pszicho-szociológiai népességtanvetil előre: a létfenntartási eszközök termelése a föld felhasználásának a módjától függ, azaz a földtulajdonosok akaratától, ízlésétől, életmódjától. Ha a földet közvetlen örömszerzésre használják (parkká, vadászterületté, löversenypályává stb. alakítják át), akkor embereket küszöbölnek ki, ha viszont az emberek munkáját fogyasztják közvetlenül és a földet az emberek eltartására használják, akkor életlehetőséget nyújtanak az embereknek, szaporítják az embereket (*Sauvy*). *Cantillon* a népszaporodás tényezőjeként veszi figyelembe azt a pszichológiai sajátosságot, hogy a szülők igyekeznek megőrizni és gyermekeik számára is elérhetővé tenni legalább az általuk már elért, ill. az annál magasabb életszínvonalat. Ez már tulajdonképpen a társadalmi kapillaritás elmélete, mely a termékenység csökkenését a civilizáció haladásával magyarázza. A jövővel kapcsolatos minden kedvező várakozás növeli és

¹ A merkantilisták rögzítették a gabonaárakat, hogy lenyomják a béreket és jobb helyet vívjának ki neki a nemzetközi piacon.

minden kedvezőtlen várakozás csökkenti a házasságkötési gyakoriságot. *Cantillon* szerint tehát a népesség egy olyan szint felé törekszik, melyet a házasságkötési gyakoriságra való hatása közvetítésével a létfenntartási eszközök termelése határoz meg (*Landry*). „*Cantillon* hozzájárulása a demográfia fejlődéséhez óriási” — mondotta *M. A. Savvy*. Ha nem is fedezett fel mindent, de mindent megsejtett.

II. A FÉNY SZÁZADÁNAK KÜLÖNBÖZŐ ESZMEÁRAMLATAI

A fény századának hajnalán a demográfiai gondolat tehát óriási haladást tett. A teológiai korból a pozitív korba lépett. A demográfiai tényeket vallási és erkölcsi szempontoktól függetlenül igyekeznek felfogni. Franciaországban még nem gondolnak annak a vizsgálatára, hogy a népesség fejlődése törvényeknek van-e alávetve, vagy sem, de már úgy vélekednek, hogy ez emberi beavatkozások területe és hogy az emberek magánakciói vagy közös akciója irányíthatja e fejlődést.

A 18. század második fele

A 18. század második felében alszanak ki a merkantilizmus utolsó tüzei. Míg azokban az országokban, amelyekben utoljára vált uralkodóvá, mint pl. Németországban, Olaszországban, Angliában (és ugyanígy Svédországban, Magyarországon, Lengyelországban) még fénykorát éli, Franciaországban már előntik az agráriánusok és a fiziokraták eszméinek hullámai, mely utóbbira a 17. század végi reformátorok írásából nyertek ösztönzést. Franciaország a fiziokratizmussal óriási lépést tesz a gazdaságelmélet fejlesztése terén és ezzel felszámolja a más országokkal szemben a statisztikai technika terén mutatkozó elmaradását: Franciaországban a demográfusok nagyszerű iskolája születik meg, mely bátran állja az összehasonlítást Angliával, Németországgal, Hollandiával vagy Svédországgal.

Egyes országok ebben az időben csak egy lényeges eszmeáramlatot fogadnak be. Ilyenek pl. Svédország, Lengyelország és Magyarország, melyekre a nyugati eszmék később hatottak és más történeti feltételek között fejlődtek. Ezek az országok populacionisták maradnak, a malthusianizmus minden előszele nélkül. Más országokban, pl. Németországban és Olaszországban két ellentétes irányt találunk: a populacionizmust és a premalthusianizmust. Az utóbbi ekkor még csupán annak az elismerését jelenti, hogy a létfenntartási eszközök mennyisége korlátozza a népszaporodást. Ezt esetleg kiegészíti a népesség mértani arány szerint való szaporodásának az elképzelése, de semmiképpen sem jelenti azt a törekvést is, hogy a termékenységet erkölcsi magatartás útján vagy más úton korlátozzuk. A 18. század filozófusainak optimizmusa *Malthus* e konklúzióival mintegy előre szembeszegült. Franciaországban ugyanekkor a demográfiai gondolat igen gazdag és szerteágazó. Sokféle doktrinális áramlat terjed el, szegül szembe, egyesül egymással stb. Így pl. az agráriánusok előkészítik a talajt a fiziokratáknak, a populacionisták az utolsó merkantilisták hadállásait erősítik, a demográfusok ellentmondanak a filozófusoknak, a fiziokraták dicsőítik a születő kapitalizmust, a szocialisták első támadásaikat intézik a magántulajdon intézményének dogmája ellen, a bér-

probléma teoretikusai előrevetítik a kizsákmányolás és az osztályharc marxizmus elméletét stb. A fogamzástátlással kapcsolatos első írások 1750-után kezdenek megjelenni: a természetet becsapják már a falvakban is. Franciaország Angliához képest elméleti téren csak nagyon kis mértékben premalthusianus. (A premalthusianusok *Auxiron* kivételével nem franciák, ha francia nyelven is írnak.) Mint ahogyan Jourdain úr, Molière úrhatnám polgára is prózában beszélt anélkül, hogy ezt tudta volna, a malthusianizmust is gyakorolták, mielőtt írásban megszületett volna. A kényelem és a felemelkedés iránti vágy a fogamzástátlás elterjedéséhez vezet, mely kezdetben a prostitúció és szabadon élők berkeiben terjed el, majd fokozatosan meghódítja az arisztokráciát, a burzsoáziát és a falusi rétegeket is. E hódítás következményei a 18. század végétől kezdődően a születésgyakoriság csökkenésében is megnyilvánulnak.

Filozófusok és demográfusok

Tekintsük át röviden a gondolkodók főbb csoportjainak, ill. iskoláinak demográfiai koncepcióit. Lássuk előbb a filozófusokat. A filozófusoknak, elsősorban *Montesquieu*-nek, az 1768-ban megjelent „A törvények szelleme” c. mű szerzőjének köszönhetjük, hogy a 18. századi közvélemény oly sokat foglalkozott gazdasági és demográfiai kérdésekkel. A képzett és bölcs *Montesquieu* felelős egyébként egy tévedés nagymértékű elterjedéséért. A XIV. Lajos uralkodásának végén észlelhető elnéptelenedésből és néhány angol, svéd és olasz szerző munkájából kiindulva ugyanis úgy véli, hogy földünk fokozatosan elnéptelenedik, hogy a Julius Caesar korabeli lakosságnak már csak mintegy 50-ed része él a földön és földünk 10 évszázadon belül lakatlan sivataggá válik. Antiklerikális beállítottságú lévén támadja ezért a katolikus egyházat a papi nőtlenség eltörlését követelve. *Montesquieu*-nek *Voltaire* mond ellent, aki meg van győződve arról, hogy Nagy Károly óta a népesség mintegy megháromszorozódott, amire az új földek megművelése, az urbanizálódás és a művészetek és tudományok fejlődése is utal. Konklúziója egy 50 évvel korábban felénken felvetett gondolat: nem az emberfeleslegek birtoklása a fő dolog, hanem annak a biztosítása, hogy a lehető legkevesebb ember legyen szerencsétlen.

Ezt a szempontot a haladás elméletének a filozófusai is osztják, akik közül a leghíresebb *Condorcet*, aki meg van győződve az ember végtelen tökéletesedési képességéről, a társadalom megjavításának korlátlan lehetőségeiről. *Condorcet* is felteszi a kérdést, hogy bekövetkezhet-e egy olyan állapot, amikor az emberek szaporodása meghaladja a rendelkezésre álló erőforrásokat. Megingathatatlan optimizmussal úgy véli, hogy az emberek akkor átalakítják az elemeket létfenntartási eszközökké, és esetleg korlátozni fogják a születéseket. Az emberek — szerinte — észre fogják venni, hogy kötelezettségeik vannak a meg nem születettekkel szemben is, hogy nemcsak életet kell nekik adni, hanem boldogságot is.

Az elnéptelenedéssel kapcsolatos vita közvetett hatásaként a demográfia tudománya jelentős fejlődésen ment keresztül Franciaországban. Az első francia demográfusok — *d'Expilly*, *Messance* és *Moheau* — 1762 és 1778 között részint azért kezdték el Franciaország népesedési viszonyainak a vizsgálatát, hogy vitába szálljanak *Montesquieu* vagy *Mirabeau* nem eléggé meg-

alapozott állításaival. Adatokkal felvértezve kimutatták, hogy Franciaország népessége a század eleje óta nőtt, hogy kb. 24 millió főt tesz ki és hogy a születési arányszám körülbelül 40‰ . Elítélik a fogamzásgátlást „az elnéptelenedésnek ezt a titkos és rettenetes okát, mely észrevétlenül sorvasztja el a nemzetet”.

*Stüssmilch*hez hasonlóan megállapítják, hogy a népességfejlődésnek vannak természeti törvényei és hogy a születések számának pótolnia kell a halálozások okozta népességvesztéséget.

A szocialisták és a munkabér teoretikusai

A filozófusok egy kisebbségi csoportját képező szocialisták (*Morelly*, *Mably*) a magántulajdon eltörlését javasolják a társadalom büneinek kiküszöbölése céljából. Úgy vélik, hogy kollektivistá rezsimben a létfenntartási eszközök mindenki számára elegendők lesznek, másrészt szerintük jobb, ha a földön egy millió boldog ember él, mintha a nyomortól szenvedő rabszolgák nagy tömegeit kellene látnunk. *Morelly* mintegy előre elutasítja *Malthust*, amikor az alábbiakat írja: „A világ egy eléggé bőségesen terített asztal minden vendég számára, ahol az összes fogások vagy mindenki számára tálatlatnak, mert mindenki éhes, vagy csak egyeseknek, mert a többiek már jóllaktak. Senki nem lehet kizárólagos ura és senkinek nincs joga ahhoz, hogy kizárólagos ura kívánjon lenni”. *Rousseau* az erős népességben látja a jó kormány biztosítékát.

Itt említendők meg *Necker* és *Lingust* is, akik a munkabér meghatározásával kapcsolatban a kizsákmányoláson és az osztályharcon alapuló erő-elméletet dolgoznak ki. A népesség növekedése és a munkavállalók közötti konkurencia ebből adódó erősödése következtében a munkabér — szerintük — „a lehető legszűkebb életnivót biztosító hérré” redukálódik. A gazdagok a „bérek nagy törvényhozói” megszabhatják a létfenntartási cikkek árát és megtehetik, hogy bérként a fennmaradáshoz nélkülözhetetlen minimális bért fizessék. Csak az állam garantálhatja a közérdek érvényesülését és biztosíthatja a tömegeknek az igazságot és a jólétet. Egy másik kiváló szerző, *Turgot*, 1766-ban szintén előrevetíti a létminimumot biztosító bér elméletét, mely később a héralapelmélet és a vashértörvény nevében fejlődik tovább. A bér szerinte a létminimum nivója felé törekszik. Ennél kisebb tartósan nem lehet a népesség számának csökkenése nélkül.

A fiziokratizmus és a premalthusianizmus

A gazdaságdemográfia szempontjából a fiziokraták a legjelentősebb gondolkozók, akiktől *Marr* sem tagadta meg elismerését: a fiziokratáknak jut a megtiszteltetés — írja — hogy a tőkés társadalomban a tőkével foglalkozzanak. A fiziokraták tisztatermék fogalma egyébként bizonyos vonatkozásban analóg az ipari értékföllettel marxi fogalmával. A fiziokraták népesség-elmélete gazdaságelméletüknek ezen belül különösen tiszta termék koncepciójuknak képezi részét. *Quesnay* és *Mirabeau* szerint a föld a gazdagság egyetlen forrása és a földművelők képezik az egyetlen produktív osztályt. Gazdagság-, ill. jövedelem-definíciójuk világos — ez a mezőgazdaság tiszta terméke, vagyis az a termékmennyiség, mely az évi össztermékből a föld-

művelők létfenntartási eszközeinek a levonása után megmarad. *Quesnay* szerint a természet csak *eredménye* lehet és *nem oka* a gazdagságnak; számát a tiszta termék volumene határozta meg. Ebből adódnak sokszor ismételt axiómái: „Növeljétek a jövedelmeket (azaz a mezőgazdasági tiszta terméket) és a népesség száma ennek mértékében szintén növekedni fog”. Néhány következetlenség és ellentmondás ellenére *Quesnay* sohasem tett engedményt a populacionizmusnak. A tiszta termék növekedését mindig a népességnövekedés elé helyezte.

Másrészt azonban, amikor azt állította, hogy a „szaporodásnak csak a létfenntartási eszközök szabnak határt és hogy az előbbi mindig meghaladni igyekszik az utóbbit” *Quesnay* egy premalthusianista tételt mond ki. Az a vélemény, hogy a népesség száma függ a létfenntartási eszközök volumenétől általánosan elterjedt ugyan mindenütt, az autentikus pesszimista premalthusianizmus azonban mint pl. az *Ortesé* Olaszországban, a *Hong-Lian-Ki-é* Kínában, számos Malthus előtti angol szerzőé Angliában stb., nem talált hívekre Franciaországban.²

Angliában a század végén a papok már felhívják a figyelmet az alsóbb osztályok gyors szaporodásának a veszélyére, elítélik a szegények megsegítésének törvényét, dicsérik a magántulajdon intézményét. A közgazdász *Young* például úgy vélekedik, hogy a foglalkoztatási lehetőségekhez és a rendelkezésre álló termékmennyiséghez viszonyítva nagy számú népesség pusztító többletet jelent az államnak. Angliában Malthus tehát fellépésekor — *Raleigh* és *Hobbes* által — jól előkészített talajt talált.

Franciaországban a malthusianizmus gyakorlatilag áthatotta már ugyan az erkölcsi felfogást, mégsem kapcsolta össze egyetlen gondolkodó sem a nyomort a túlnépesedéssel. A koldulás, a csavargás viszont már régóta igen előtérben álló probléma volt. A forradalom kezdetén az Alkotmányozó Nemzetgyűlés *Koldulásügyi Bizottságot* hozott létre azzal a feladattal, hogy tanulmányozza ezt a kérdést. Ez utóbbi azonban csupán a népességszám és a munkaeszközök mennyisége közötti aránytalanságra hívta fel a figyelmet. Nem a születésgyakorlás csökkentését, hanem a munkavállalási lehetőségek megnövelését javasolta, különösen a mezőgazdaság vonatkozásában. A premalthusianizmus gondolata talán a mézszárlásokkal kapcsolatban jutott szerephez. A jakobinusok körében elterjedt volt az a gondolat, hogy Franciaország túlnépesedett és az a vélemény is, hogy a népesség számának jelentős csökkenése megjavítaná az ország lakosainak a sorsát.³ *Babeuf* határozottan megvádolja *Robespierret* és társait, amiért elpusztították a francia népesség egy részét a javak új elosztásának az érdekében, kiemelve ezzel kategorikusan rendszerük e jellegzetes vonását. Nagyon nehéz lenne azonban megmondani, hogy a forradalmárok elnéptelenítési szisztémája malthusianista koncepciókból vagy csupán politikai megfontolásokból származott-e.

² *Mann* abbé, aki szerint a népesség természete szerint egy végtelenül növekedő haladvány, a létfenntartási eszközök szaporítását ugyanakkor szükségképpen korlátozza a föld, Belgiumba telepedett angol volt. Mégis itt idéznünk kell Auxiront, aki talán az egyetlen francia premalthusianista.

³ *Collot d'Herbois*: „A politikai hév eléggé nagy volt ahhoz, hogy csak 12—15 millió francia elpusztulása után lohadjon le”. És *Guffroy* „A guillotine-nak az egész köztársaságban készenlétben kell lennie, Franciaországnak elegendő lenne 5 millió lakos is”.

III. A MALTHUSIANIZMUS ÉS 19. SZÁZADBELI ELLENFELEI

A francia szerzők, bízván a haladásban, *Locke* optimista tézisét fejlesztik tovább, aki szerint az ember környezetének átalakítása révén, egyre jobbá teheti helyzetét. A malthusi tétellel abban a formában, hogy a nyomor fő oka a demográfiai presszióban keresendő, senkinél nem találkozzunk, bár eléggé nagy számúak az olyan jellegű megállapítások, hogy a népességben megvan a tendencia, hogy a létfenntartási eszközök mennyiségét növekedésében túlszárnyalja. *J.-J. Spengler* szerint a francia szerzők nem annyira a népességet önmagában tanulmányozták, hanem inkább az abszolutizmust akarták legyőzni és meg voltak győződve arról, hogy az intézmények tökéletesedése és az iskolázottság elterjedése automatikusan ki fogják küszöbölni a szegénységet és a demográfiai presszió problémáját. A malthusianizmus a francia ideológiában csak az ipari forradalom hatására és *Jean-Baptiste Say* személyisége következtében hódított teret.

A malthusianizmus sikere Franciaországban

Malthus „Tanulmányát” csak 1809-ben fordították franciára. A napóleoni háborúk okozta vérontás és a születésgyakoriság csökkenése ellenére a malthusi elmélet a kellő pillanatban érkezettnek tűnt ahhoz, hogy megmagyarázza az ipari forradalmat követő nyomort és munkanélküliséget. Így Franciaországban is lelkes fogadtatásra talált, ami, — mint láttuk — az elmúlt évszázad írásai alapján nehezen volt előrelátható. Az uralkodó osztályok kitűnő argumentumot találtak benne a születő proletariátus követeléseinek az elfojtásához. Ők maguk is tudatosan malthusianus gyakorlatot folytattak, amit a hatóságok is ajánlottak alárendeltjeiknek és a katolikus írók is olvasóiknak. A társadalom életfelfogása megváltozott: a természeti erőknek való behódolás helyett ezen erők ellenőrzésének és a felettük való uralkodásnak a vágya lépett előtérbe. A csecsemőhalandóság csökkenése egyébként is a születések gyakoriságának a korlátozására ösztönzött. Más elemek is szerepet játszottak azonban ebben a fogadtatásban: a tulajdon elaprózódásával és az idősebbek öröklési jogának eltörlésével a forradalom és a császárság — az ismert megállapítás szerint — az egyke és a nőtlenek országává változtatta Franciaországot. *Lajos Fülöp* trónralépése a burzsoázia uralomrajutását is jelentette. Ezután a meggazdagodás, a takarékbetét-gyűjtés vágya váltotta fel a gyermekek utáni vágyat.

Franciaországban, mint ahogy Angliában is, a közgazdászok egy része a malthusi perspektíváknak megfelelően formálta elméleteit. *Jean-Baptiste Say* szerint a népesség mindig a legtágabb korlátok között fejlődik és a leggazdagabb országokban az emberek egy része mindig meghal az ínségtől. A kivándorlás nem radikális eszköze az orvoslásnak, a termékenységet kell korlátozni. *Rossi* a munkások tudtára adja, hogy a kapitalisták számítanak a szaporodásukra, mert uralkodó helyzetbe szeretnének jutni a munkapiacon és azt parancsolja nekik, hogy tartsák szem előtt házastársi kapcsolataikban az ész és az erkölcs előírásait. A 18. század filozófusaihoz hasonlóan a nép boldogságát száma fölé helyezi. Számtalan közgazdász magukat a munkásokat teszi felelőssé nyomorukért és hangoztatja az önmegtartóztatás szükségességét, melyen akkor még csupán erkölcsi önmegtartóztatást értettek, te-

kintve, hogy a neomalthusianista propaganda akkor még nem érintette Franciaországot.

A szocialisták ellenszegülése

Malthus hívei főleg a konzervatív körökből toborzódtak. Néhány liberális közgazdásztól (mint pl. a svájci *Sismondi*) eltekintve, az ellenszegülők elsősorban a szocialisták: az utopisztikus, a romantikus vagy idealista szocialisták közül kerültek ki, akikről *Marx* megtagadta a tudományos jelzőt, akik azonban egyesültek a német tudományos szocialistákkal a *Malthussal* szemben tanúsított megvetés terén. „Csak egy ember van, aki felesleges a földön — írta *Malthus* —, s ez *Proudhon*”. A szocialistáknak a természet jóságába és az ember tökéletesedési képességébe vetett hite, melyet a 18. századból örökölték, bizalmatlanságuk a magántulajdonnal összekapcsolt osztályelmélettel szemben, ahhoz vezette őket, hogy elutasítsák a malthusianizmust, mint csalárdságot, mely elkendőzi a munkásosztály előtt bajainak igazi okát. Közvetett módon azonban mégis a malthusianizmus malmára hajtották a vizet, amikor a termékenység korlátozásának a szükségességéről beszéltek.

A 19. századbeli szocialisták ugyanúgy, ahogy a 18. századbeliek is, elképzelhetetlennek tartották a nyomort kollektív rendszerben, melyre a javak egyenlő elosztása jellemző. *Cabet* azonban esetleges megoldásként a gyarmatosításra, *Louis Blanc* pedig arra gondol, hogy ha mindenkinek lesz már biztosított munkája, akkor mindenki szükségképpen előrelátó lesz. *Proudhon* is esküdt ellensége az erkölcsi megtartóztatásnak, melyben a természettel szembeni bizalmatlanságot lát, úgy gondolja azonban, hogy a civilizáció számos tényezője, pl. a munka nehezebbé válása, csökkenteni fogják a termékenyülési képességet az ipari képességek javára. A házasságkötési kor kitolódását és a szoptatási idő megnövekedését is — mai szemmel természetesen vitatható módon — olyan tényezőként említi, melyek miatt a népesség megkétszereződése csak három évszázad alatt képzelhető el.

Proudhon-t bírálva a nő privilégiumáról és szerepéről vallott felfogásáért, megvetést tanúsítva a polgári házassággal szemben *Fourier* azt a kérdést veti fel, hogyan lehetne a világ népességét 5, illetve 3 milliárd fő alatt tartani, mivel szerinte a „levezető” csatornaként emlegetett kivándorlás előbb-utóbb a világ természeti erőforrásainak a korlátaiba ütközik. Biztosítja olvasóit arról, hogy a természet számos — többé-kevésbé misztikus — korlátot fog produkálni a népesség növekedésével szemben, pl.: a nők erőnlétét, raffinált táplálkozását, a nudizmust, a tornát stb. Három generáció után a nők kétharmada már steril lesz és a népességszám csökkenésének a veszélye is felmerülhet.

Sem *Proudhon*, sem *Fourier* nem tagadja tehát a túlnépesedés lehetőségét. *Fourier* ortodox malthusianistának tűnik, amikor megállapítja, hogy a „szociális ember a rovarok színvonalára süllyed le, ha a gyermekek hangyabolyát hozza a világra”. Mindketten számítanak a civilizáció és az intézmények megváltozásának termékenységkorlátozó hatására.

Komolyabbnak és mélyebbnek tűnik *Marx* bírálata a malthusianizmusról, mely szakadást idézett elő a szocialisták és a kommunisták között. Az előbbieket a születésgyakoriság csökkentése révén kívánták a nyomort enyhí-

teni, az utóbbiak viszont elutasították ezt a gyakorlatot, mint a rezsim támogatását, melynek fennmaradását a születésgyakoriságnak a szocialisták által javasolt csökkentése meghosszabbítaná.

A hagyományos malthusianisták és a populacionizmus ellentéte

A 19. század végén a malthusianizmust már nemcsak a szocialisták, hanem a konzervatívok is támadják. Neopopulacionista irányzat alakul ki Angliában és Franciaországban is, mely azonban Franciaországban csak a következő század közepe táján hozza meg gyümölcsét.

A malthusianizmus hadállásait egyrészt az a körülmény ingatja meg, hogy a népességnövekedés üteme a század eleje óta lelassul: a halálzási gyakoriság csökkenését a születésgyakoriság csökkenése is követi,⁴ másrészt az, hogy az 1870. évi vereség a népesség újratereztésére ösztönzött. *Prévost-Pradol* 1868. évi azon jóslatát, hogy Franciaország elkerülné a megsemmisülést, ha lakóinak száma 70 millióra növekedne, a háború előtt még nem osztotta mindenki. A német győzelem után az értelmiségiek többsége, *Taine-től Renanig* a „faj” romlását és a háborús erények megfakulását tekintette a vereség fő okának.

Politikai és katonai körökben távolabbi perspektívában a revansra, közelebbi perspektívában egy lakosságösszeírásra gondoltak. 1872-től bevezették az általános hadkötelezettséget. A népességszám és a katonai erő közötti összefüggés még nyilvánvalóbbá válik. Olyan jellegű számításokat végeznek például, hogy egy esetleges konfliktus esetén két francia katonának kellene harcolnia öt német katoná ellen. A katonai szolgálat tartamának szintén voltak demográfiai következményei. E nacionalista jellegű megállapítások nyomán életre kelt a malthusianizmus és a populacionizmus hagyományos ellentéte.

A század végén egyes liberálisok még malthusianisták ugyan, mégis egyre erősödik a malthusianizmus kritikája. *Achille Guillard*, a „demográfia” szó megteremtője például, aki eredetileg malthusianista volt, kimutatja, hogy a születésgyakoriság alakulása nem fenyeget azzal a veszéllyel, hogy a termelés által támasztott korlátokat meghaladjuk. *Louis-Adolphe Bertillon* doktor pedig, aki hosszú ideig csak a halandóság csökkentését tartotta kívánatosnak, hangoztatni kezdi a születésgyakoriság növelésének szükségességét is. *Emile Levasseur*, a francia népességtörténet kiváló művelője, szintén feladja anti-natalista álláspontját. A populacionista irányzat fő képviselője mégis a bátor és következetes *Paul Leroy-Beaulieu*, aki szétrombolja a malthusianizmus mítoszát és kimutatja, hogy Franciaországot közvetlenül az elnéptelenedés veszélye fenyegeti. Tizenöt évszázadra volt szükség ahhoz — hangoztatja —, hogy a francia népesség kialakuljon, de egy évszázad elég ahhoz, hogy megsemmisüljön. *P. Leroy-Beaulieu* egyik az elsők közül, aki orvoslasként azt javasolja, hogy a harmadik gyermek megszületését anyagilag jutalmaz- zák.

⁴ 1801 és 1850 között a francia népesség 30, 1850 és 1900 között pedig 10%-kal lett nagyobb. A születési arányszám a 19. század eleji 329/1000-ról a század végéig 229/1000-re esett. A nettó reprodukció egyútható értéke 1845—1850-ben az egység alá süllyedt.

A Szövetség megalakulása és az első állami megmozdulások

1896-ban megalakult a „Franciaország népességének növekedéséért küzdő nemzeti szövetség”, mely az „Elnéptelenedés ellen küzdő nemzeti szövetség (Alliance nationale contre la dépopulation) néven vált ismertté. Megalapítóját *Dr. Jacques Bertillon*, a Párizs városi Statisztikai Hivatal vezetőjét több kiváló személyiség támogatta, köztük *Adolphe Landry* is. A Szövetség hatalmas propagandát kezdett a népesedés előmozdítása érdekében. Reklamálta a négy-ötgyermekes családok anyagi támogatását, pénzügyi terhek csökkentését. A hatóságok végre foglalkozni kezdtek a kérdéssel. 1901-ben az ügy érdekében egy Parlamenti Különbizottságot és egy albizottságot is létrehozta. 1912-ben egy második, 315 főt számláló Bizottság is megalakult, munkájának azonban semmi nyoma nem maradt. Igazat kell adnunk *Clemenceaux*-nak, hogy egy probléma eltemetésének a legjobb eszköze, legalábbis a Harmadik Köztársaság éveiben, egy érdekeit szolgáló bizottság létrehozása volt.

1898-ban mégis létrejöttek az első elemei annak, amitől az ún. demográfiai törvényhozás⁵ kifejlődik. A kibontakozást azonban, mintegy fél évszázadon át fékezi a pénzügyminisztérium szembenállása.

Az írók és a szociológusok közreműködése

Nem egy író és demográfus is a születésgyakoriság növelése ügyének szentelte tollát. *Zola* 1900-ban megjelent „Termékenység” c. regénye és *Brieux* 1904-ben megjelent „Anyaság” c. darabja — ha tudományos szempontból nem is vitathatatlan módon — nagy szolgálatot tettek az ügynek. Ki kell térnünk *Frédéric Le Play*, valamint *Compte*-tól *Durkheim*-ig számos más szociológus érdemeire is. Különös figyelmet érdemel a „társadalmi kapillaritás” *Arsène Dumont*-tól származó elmélete. Az 1890-ben megjelent „Elnéptelenedés és civilizáció” és az 1898-ban megjelent „Natalitás és demokrácia” című munkáiban *Dumont* kifejti, hogy minél többet költ egy, a társadalmi ranglétrán felemelkedni vágyó egyén saját magára, annál kevesebb marad neki ahhoz, hogy népes családot tartson el. A felemelkedés vágyát fokozza a civilizáció, mely megsokszorozza a szükségleteket, az öröm utáni vágyat. Segíti ezt a politikai demokrácia is; a gazdasági egyenlőtlenséghől adódó vágyat ti. megnöveli az, hogy politikailag mindenki egyenlő, mindenkinek egyenlő lehetősége van az előrejutáshoz.

Szocialisták, anarchisták és neomalthusianisták

A nagy tradíciókkal bíró populacionizmus mellett fennmaradt főleg a szocialisták, anarchisták és neomalthusianisták által képviselt anti-natalizmus is. A szocialisták a „hasak sztrájkjáért” szállnak síkra. Nem kell ágyú-töltelékeket termelnünk a hadseregnek és olcsón megvásárolható munkaerőt a tőkéseknek. A termékenység korlátozása a munkások családi terheinek a korlátozását, a munkaerőlétszám csökkenését és a munkabérek emelkedését is maga után vonja. A szocialisták maguk is felkarolják a beralap-elméletet,

⁵ A négygyermekes szülők nyugdíjának a felemelése volt 1913-ban a négygyermekes szülők megsegítését szolgáló első nagy családvédelmi törvény.

melyet *Marx* oly hevesen ítélt el, s mellyel *Klara Zetkin* és *Rosa Luxembourg* is szembeszegezték, hogy a létszám döntő tényező a forradalom győzelméért vívott harcban.

Az angol mintájú individualista és eugenista neomalthusianizmusnak hívei akadnak Franciaországban is. 1897-ben két évvel az említett „Nemzeti Szövetség” megalakulása után *Paul Robin* megalapítja az „Emberi Regeneráció Ligá”-ját (*Ligue de la régénération humaine*). Meg lévén győződve arról, hogy a minőséggel való törődés fontosabb a mennyiséggel való foglalkozásnál, a tudatosan ellenőrzött és korlátozott szaporodást javasolja és követeli az abortusz elismerését. 1900-ban ő szervezi meg Párizsban a születéskorlátozás kérdéseivel foglalkozó első nemzetközi kongresszust.

IV. A JELENLEGI POPULACIONISTA REAKCIÓ

A két világháború közötti szociális törvényhozás

Az első világháború előtt a franciaországi közvélemény a jelzett intézkedések és áramlatok ellenére sem változott meg, a születésgyakoriság nem növekedett.

A háború következményei igen súlyosak voltak: 1 345 000 halott és mintegy 3 750 000 (egyesek szerint 5 millió) születéskiesés. Az alacsony születésgyakoriság jegyében eltelt hosszú periódus utáni eme veszteségek igen meggyengítették az országot, politikája a két háború között az öregedés tüneteit fejezte ki. *Clémenceau* a Versailles-i szerződés aláírásával kapcsolatban a termékenység fellendülését első belpolitikai célként jelölte meg. 1920-ban megszületett a híres abortusz-tiltó és fogamzásgátló-propagandát tiltó törvény, mely a háború ütötte rések felszámolását volt hivatva előmozdítani. Talán felesleges is mondanunk, hogy sem a születésgyakoriság nem emelkedett, sem az abortuszok gyakorisága nem csökkent a törvény életbelépése után.

A két háború között mégis olyan politika alakult ki, mely ha nem is volt közvetlenül natalista célkitűzésű, közvetetten mégis segítette a születésgyakoriság emelkedését. 1932-ben *Adolphe Landry* kezdeményezésére, aki akkor munkaügyi miniszter volt, a családpótlék-rendszert, mely már a második gyermektől kezdődően honorálta a termékenységet, kiterjesztették az összes kereskedelmi és ipari bérért dolgozó alkalmazottra, 1937-ben pedig a mezőgazdaság bérből élő dolgozóira is.

A közvélemény azonban a gyász és a nélkülözések évei után az életörömök frenetikus hajszolásának a hatása alatt állott és még nem fogadta el a születésgyakoriság növelését saját céljaként. Híven fejezik ki a korabeli mentalitást egyes szépirodalmi munkák („A fiúsított lány”, „Tiéd a tested” stb.), melyek a szexuális örömeket az anyaság elé helyezik.

„A növekedés és szaporodás háborúhoz vezet”

A franciaországi közvélemény tehát két részre oszlik és a malthusianista áramlat hívei vannak többen. Ez utóbbit támogatja *Henri Bergson*, a kiváló filozófus, és néhány kevésbé kifinomult elme is, pl. az anarchista *Manuel*

Devaldès, majd *Gaston Bouthoul*, akik a háborúk alapvető okát a túlnépesedésben látják. „Hagyjátok cselekedni Vénust és megjelenik Mars” — írta *Bergson* 1932-ben „Az erkölcs és a vallás két forrása” c. munkájában. 1933-ban jelenik meg *Manuel Devaldès* „A növekedés és szaporodás háborúhoz vezet” c. könyve, melyben a szaporodás veszélyei ellen a „spórolással kapcsolatos bölcsességet” ajánlja. Az 1940-es háború után *Gaston Bouthoul*, az erősen vitathatóan „demográfus” és „szociológus” szerző juttatja kifejezésre e gondolatokat munkáiban. A háborúk demográfiai funkciója szerinte: a túlnépesedett országok meglisztítása a gazdasági lehetőségeket meghaladó számú fiatalok feleslegétől.

Adolphe Landry tevékenysége

A kisebbségben levő, de a később győzedelmeskedő ügyet képviselők közül ki kell térnünk *Adolphe Landryra*, aki 1933-ban megjelent „A demográfiai forradalom” c. munkájában elemezte e forradalom, vagyis a születésgyakoriság hanyatlásának az okait és erősen struktúrált natalista politikát javasolt, mely meggyengíti a különböző anti-natalista motivációkat és lehetővé teszi, hogy az életszínvonal a gyermekek számával együtt növekedjen. *Landry* továbbfejlesztette a század eleje óta több külföldi szerző által kultivált népességi-optimum elméletet is. A gazdasági optimum és a hatalmi optimum koncepciója helyébe a jólét koncepcióját állította. A népességi optimum — szerinte — egy bizonyos életszínvonalnak felel meg és a nemzet egész politikájának a legjobbnak lekintett helyzet elérése biztosításának a szolgálatába kell állnia. A francia szerzők általában szkepticizmussal viseltetnek az optimum-elmélettel szemben, melyet — szerintük — amerikai kollégáik túl nagy lelkesedéssel kezelnek és a malthusianizmus szellemében deformálnak. *A. Sauvy* pl. e túlságosan statikus fogalomban csupán kényelmes munkaeszközt lát és a szerencsésebbnek tartja, ha helyette a növekedés vagy változás optimális ütemének dinamikus fogalmát használjuk. *Sauvy* mindenesetre úgy véli, hogy Franciaország népessége még távolról sem érte el optimális nagyságát.

A Családkódex bevezetése

1935-ben a közvélemény végre egycsapásra ludatára ébredt az 1914-es háború okozta demográfiai helyzetnek. Egyrészt az évente átlagosan 250 000 főt számláló sorköteles fiatalok létszáma ebben az évben hirtelen 112 000 főre esett. Másrészt ez évtől kezdve a halálozások száma már meghaladta a születéseket, s ez az állapot 1944-ig tartott. *Jean Giraudoux* az író nyugtalanságát fejezi ki a helyzet miatt s ez általánossá válik, amikor megállapítja, hogy a franciák ritkulnak.

Ebben a helyzetben a *Daladier*- és *Paul Reynaud*-kormány, 1939. július 20-án egy Családkódexet tesz közzé, mellyel a közvélemény hallgatólagosan egyetért. 1938-tól kezdődően *Alfred Sauvy* közreműködésére a családi pótlékhoz való hozzájárulás arányát minimálisan a bérkeresetek 5%-ában állapítják meg. 1939. február 23-án megalakul a Népesedési Főbizottság (Haut comité de la Population), mely öt tagból áll. A tagok között van *Adolphe Landry* is. Július 29-én a Kódexet kihirdetik. Elsősorban a családipótlék-

rendszer, a családtámogatás, az első szülés jutalmazása, az anya- és gyermekvédelem, a családok pénzügyi terhei és az abortuszok eltiltásának kérdéseit szabályozza. A kódex a második világháború előtt született meg, de szerzői távolabb láttak a háborúnál és előkészítették Franciaország felemelkedését.

A születésgyakoriság emelkedése

1941—1942-től a születésgyakoriság növekedni kezdett. Az egyrészt anyagi, másrészt pszichológiai okoknak betudható emelkedést a vichy kormány is támogatta többek között a „Munka, Család, Haza” jelszó kiadásával. Mint *A. Sauvy* is megjegyezte: az anyák ünnepe tüllett minden rezsimet. Az 1946-ban elfogadott társadalombiztosítási rendszer tovább erősítette a hat évvel korábban megkezdődött irányzatot. Minden együtt volt a népesezés közvetlen támogatásához. Az egyéb feltételek (iskolák, lakások) létrehozását távolabbi időpontra halasztották.

A születésgyakoriság növekedése, ha nem is kizárólag, javarészt a natalista politikának köszönhető, mely aláásta a kis gyermekszámra vonatkozó családterveket. E politika elsősorban a 2—4 gyermekes családokat és nem a túl népes családokat támogatja, mint ahogyan azt sokan gondolják. Az elöregedés léggé előrehaladott stádiumában lépett csupán életbe, de korábban ezt gátolta a közvélemény támogatásának a hiánya. „Franciaország megoldotta azt, amit sem Görögországnak, sem Rómának nem sikerült megoldania”. Az utóbbi húsz év fejlődése e tekintetben szintén biztató. Ezzel kapcsolatos többek között a demográfiai kutatóintézet és a demográfia oktatásának a megszületése is.

A jövővel kapcsolatos kockázatok

Néhány jel egyesekben azt a félelmet kelti, hogy a nehezen kialakult egyensúly labilis, könnyen felborulhat. Így pl. a franciák többségének az a demográfiai magatartásukkal szöges ellentétben álló véleménye, hogy túl sok gyermek születik, hogy Franciaország túlnépesedett ország és a horizonton kísért a munkanélküliség fenyegető réme. Mégis nem utasítják el a második és a harmadik gyermek születését és a háromgyermekes családot tartják ideálisnak. Ugyanakkor az életszínvonal emelkedése, a demográfiai fellendülés tudatosodása, a nők emancipációja és a szexuális szabadság megnevekedése, a racionalizmus és tervszerűség térhódítása az élet minden területén, a vágy, hogy orvosolják, ill. elkerüljék a fogyatékosságokat okozó abortuszokat és — egyes esetekben — a túlzott termékenységet stb. enyhítik a közvéleménynek a nemzet halálával kapcsolatos félelmét, „egy quasi biológiai veszedelemnek ezt a homályos érzését” (*A. Girard*), melyet a negyvenes évek első termékeny házaspárjai — a kollektív öntudat felébredésének ezek a szimbólumai — éreztek.

Mintegy tíz éve a két hagyományos tendencia ismét megosztja a közvéleményt. Az egyik az individualista tendencia, mely szerint a nőnek szabadon, a saját maga által kívánt időben és módon kell rendelkeznie termékenységi képességeivel. A másik a kollektivistista, ill. nemzeti tendencia, mely nem tagadja ugyan az egyéni érdekeket, de az ország magasabb érdekeiből kiindulva növekvő népességet óhajt és az elért magasabb termékenység fenn-

maradásáért harcol. Paradox kép tárul szemünk elé: egyrészt a fogamzástáplálás propagandája a sajtóban és a „családtervezés” szerveinek megalakulása számos országban, másrészt a 100 millió lakos elérését kívánó állami célkitűzés térhódítása. Ez utóbbi térhódítás egyre erőteljesebb. Bár eredetileg a baloldali értelmiségiek középrétégének a mozgalma volt, ma már — a kölcsönös közeledés jegyében — meghódította legnagyobb ellenfeleit: a katolikusokat és a szélső baloldalt is. A kormány legújabban megbízta a Demográfiai Intézetet, hogy készítsen jelentést a születések megelőzésének különböző vonatkozásairól.

A követendő út

Több oldalról is követelik tehát az 1920. évi törvény eltörlését. A francia demográfusok azonban attól félnek, hogy az olyan intézkedések, melyek a több mint húsz éve kialakult natalista politika ellen irányulónak tűnnek, pszichológiailag romboló hatásúak lehetnek és a fogamzástápláló pilula állandó alkalmazása a születések vég nélküli elhalasztásához vezet. Egyetértenek abban, hogy a házaspároknak rendelkezniük kell azokkal az eszközökkel, melyek birtokában saját belátásuk szerint tervezhetik a fogamzásokat, de csak azzal a feltétellel, hogy ez a szabadság ne legyen egyoldalú, hogy egyidejűleg megadjanak minden szükséges támogatást azon házaspároknak is, akik gyermekeket kívánnak. Ezzel Franciaország kulcsproblémáiba ütközünk: a lakások, az iskolák, a bölcsődék, a kórházak stb. építésének, vagyis a felnövekvő generációk megfelelő fogadtatása egész politikájának a problémáiba.

A teoretikusok megjelölték az utakat, a hatóságokon a sor, hogy kövessék.

РАЗВИТИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ МЫСЛИ ВО ФРАНЦИИ

Резюме

Автор в своем очерке в четырех главных частях излагает развитие демографической мысли во Франции со средних веков до наших дней.

В первом разделе описывается формирование демографической мысли от схоластиков до меркантилистов и делается упоминание также и о теориях народонаселения в средних веках и в эпоху Возрождения.

Следующая часть дает описание демографических теорий XVIII в. и их истории, отмечая роль философов (Вольтер и Монтескье), потом ранних социалистов (Морелли, Мабли) и премальтусианцев в развитии мысли.

Третий раздел подробно останавливается на взглядах Мальтуса и его противников в XX в., уделяя особое внимание сложившемуся во Франции положению. В этом разделе дается описание также и первых попыток государства по вмешательству в увеличение численности населения.

В последнем разделе автор занимается практикой демографической политики между двумя мировыми войнами и в настоящее время, останавливаясь также и на роли демографов А. Ландри и А. Сови. Он занимается также и ролью созданного в 1939 году Главного Комитета по вопросам народонаселения в увеличении частоты рождений во Франции.

THE EVOLUTION OF THE IDEA OF DEMOGRAPHY
IN FRANCE*Summary*

In her paper the authoress reviews in four chapters the evolution of the idea of demography in France from the Middle Ages up to the present.

In the first chapter she discusses the evolution of the idea of demography from the Schoolmen to the Mercantilists, reviewing also the population theories of the Middle Ages and the Renaissance.

In the next chapter the authoress deals with the population theories of the 18th century and outlines their history. She emphasises the role played first by the philosophers (Montesquieu and Voltaire), then by the early Socialists (Morelly, Mably) and premalthusianists.

In the third chapter she discusses in detail the views of Malthus and of his opponents in the 19th century, with special regard to the situation in France. She reviews also the first attempts of the state to intervene in connection with the population number growth.

In the last part the authoress discusses the population policy of the interwar period and of the present, dealing also with the role of A. Landry and A. Sauvy. She is also concerned with the role of the Supreme Population Committee (established in 1939) in increasing the frequency of births in France.

DEMOGRÁFIAI ÉS POPULÁCIÓGENETIKAI KUTATÁSOK BODROGKÖZBEN*

DR. NEMESKÉRI JÁNOS – DR. WALTER HUBERT

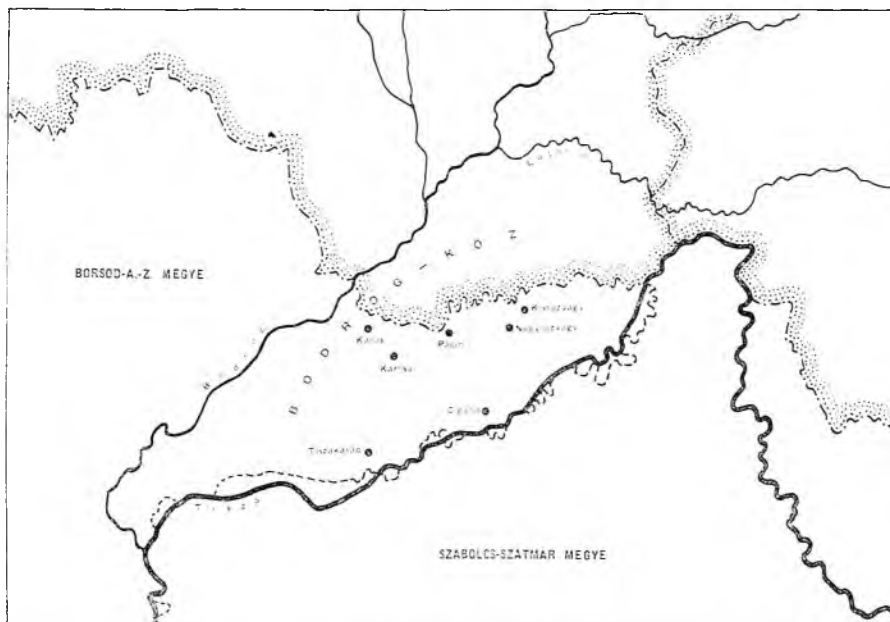
Az Alföld északkeleti peremvidékén a Tisza, a Bodrog és a Latorca folyók által határolt területet nevezzük Bodrognégynek. A három folyó által határolt és nagyrészt sík terület, kisebb déli része (81 288 kat.hold) Magyarországhoz, az északkeleti rész (90 512 hold) Csehszlovákiához tartozik. A Bodrognégy területét, népességének történetét és fejlődését, a 19. század második felében végzett nagyarányú vízszabályozásig a földrajzi és különösképpen a vízrajzi tényezők határozták meg. Keleten a Tisza, nyugaton a Bodrog és északkeleten a Latorca évenként megismétlődő árvizei és azok nyomán maradt belvizek a Bodrognégyt gyakorta teljesen elzárták a szomszédos területektől. Bodrognégy településeinek népessége a múltban különösen, de részben még ma is az említett tényezők miatt zárt etnikai egységet alkot. Attól függően, hogy a nagyrészt sík területű Bodrognégy egyes részein az erek, tavak, belvizek milyen terjedelműek voltak, s hogyan zártak időről időre közre az egyes településeket, a zárt bodrognégyi népességen belül még jobban izolált résznépességek különültek el.

Bodrognégy népességének a fentiekben vázolt viszonylagos zártsága kész-tette már korábban is a településföldrajzzal, néprajzzal és antropológiával foglalkozó szakembereket arra, hogy behatóan vizsgálják emberi közösségeknek sajátosságait. Az 1947—1952 között végzett antropológiai vizsgálataink is igazolták populációgenetikai vonatkozásban azt a tényt, hogy még jelenleg is viszonylagos zártság jellemző Bodrognégy egészére és településeinek nagyrészt. (1,2)

1965 szeptemberében, a korábbi történeti, néprajzi és antropológiai kutatások szorgáltatta eredmények ismeretében kezdte meg a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Csoportjának és a mainzi Johannes Gutenberg Egyetem Antropológiai Intézetének munkatársaitól alakult munkaközösség Bodrognégy népessége demográfiai és populációgenetikai kutatásait.¹

*A tanulmány társszerzője a mainzi egyetem Antropológiai Intézetének docense.

¹A kutatásban a mainzi egyetem Antropológiai Intézetéről Dr. H. Walter docens; S. Neumann disszertáns és Vera Walter vettek részt. A kutatás során a vérvételt Dr. Cornidesz Zsuzsanna, az antropológiai adatfelvételezést Dr. K. Éry Kinga végezte. A laboratóriumi munkákban nagy segítséget nyújtott Dr. Rákos András, a sátoraljaújhelyi megyei kórház igazgató főorvosa. Mindazoknak, akik munkánkat segítették, ezúton fejezzük ki köszönetünket.

I. Bodroglók térképvázlata
Карта Бодрогкэса
Map of the Bodroglók area

A két évre tervezett kutatásaink első szakaszában Karos, Karcsa, Pácán, Cigánd, Kisrosvány, Nagyrosvány helységekre vonatkozóan végeztünk meghatározott célú demográfiai elemzést és szerológiai, biokémiai meghatározásokat.

Kutatásaink három kérdésre kívánunk feleletet adni.

1. Milyen tendenciák állapíthatók meg a párválasztást tekintve a bodroglóki házasságkötésekben. E kérdés keretén belül felmerül továbbá, hogy helységeként a helybeliek párválasztása milyen mértékű (*a*); különböző helységek népessége közti párválasztás milyen arányú (*b*); milyen mértékűek és irányúak a párválasztások a Bodroglókön túli területekről (*c*). Amennyiben a házasságkötések párválasztási tendenciáiban határozott jellegzetességek állapíthatók meg, akkor következő kérdésként felvetődik, hogy a kialakult biológiai kapcsolatok alapján Bodroglók népességén belül, mely települések (külön vagy együttesen) alkotnak résznépességeket (subpopulációkat) és azok milyen nagyságrendűek.

2. Azon esetben, ha Bodroglók népességén belül résznépességek elkülöníthetők, a feladat azok genetikai struktúráiban mutatkozó különbségek megállapítása, valamint annak meghatározása, hogy a résznépességek izolálódása a már meglévő genetikai jellegzetességek megőrzését elősegítették-e.

3. A harmadik kérdés pedig az, hogy Bodroglók népessége, mivel korábbi vízrajzi múltjából eredően megállapíthatóan malária fertőzött volt, adaptálódott-e genetikailag e környezeti terheléshez.

Mielőtt kutatásaink eddigi eredményeinek ismertetésére áttérnénk, röviden foglalkoznunk kell Bodroghköz vízrajzi múltjával, a 19. században végzett vízszabályozással és annak társadalmi, gazdasági hatásaival. Demográfiai és genetikai megállapításaink értelmezése szempontjából lényeges e vonatkozások ismerete.

Bodroghköz népességének zártságát leginkább a vízrajzi múlt határozta meg. Egy 1822-ből (3,4) kelt feljegyzés a következő képet adja e területről: „Ezen járásban (ti. Bodroghközön) állóvizeket, nádasokat, használhatatlan mocsarakat annyit találunk, hogy Nagy- és Kiscigándon és Karád határában szántó föld csaknem semmi, hanem a nádasokból képződött és legelő címén fenntartott területek nagy határuak, melyekre száraz időben nagyobb számú szarvasmarhát hajtanak fel.” A Tisza keletről, a Bodrog nyugatról határolva csaknem minden évben birtokba vette a Bodroghköz nagy részét. A nagy áradások után vízfolyások, erek szabdalták át a két folyó közét, illetve kötötték össze a nagykiterjedésű belvizeket, tavakat, amelyeken fűből és nádból képződött lápok mozgó szigetekként sodródtak a széljárásnak megfelelően.

A Tisza, amint azt a 18. századi (II. József-féle térképeken) vízrajzi felvétel is igazolja, Csap és Tokaj között vidékünket 33 nagy kanyarulattal határolta, igen „lengedező” (5) folyással. A két nagy folyó között a Karcsa és a Tice folyó teremtett összeköttetést. Az áradások után visszamaradt lápok, tavak, belvizek közül csupán a legnagyobbakat említve meg, időnként 50 000 kat.hold területet borítottak be. Bodroghalom (régi neve: Luka) határát: a Nagytó, Paptó lápja; Vajdácska határát: a Koszmo tava, a Szepes ér; Semjént a Nagyláp, a Fenyvesláp, a Bathonya állandó lápjai zárták körül; Zemplénagárdot (Kisagárd és Nagygárdból egyesült) a Garadnya tó, a Márton tó és a Nagymikosnya tó határolta. Tiszakarádöt és Cigándöt két oldalról a Tisza kanyarulatai, a táj belső területei felé pedig az áthatolhatatlan mocsarak határolták. Följegyezték, hogy a múlt században az egyik áradást követően hosszú ideig nem lehetett a két helységet megközelíteni és a népesség a szűkös szántókon felhagyott a földműveléssel. Az áradások és belvizek idején a falvak az egymásközi kapcsolatot csónakon tartották fenn és harang útján érintkeztek. A 19. században közel harminc nagy áradást élt meg Bodroghköz népessége, amelyek közül nem éppen a nagy gátszakadások okozták a legnagyobb gondot (1861—1877 között a Tiszán 21 gátszakadás volt), hanem sokkal inkább a belvizek (5). A víz határozta meg a népesség életmódját, gazdálkodását és nem utolsósorban a gondolkodásmódját. Elegendő itt utalnunk arra, hogy a népesség fő foglalkozása ez időben nem a földművelés, hanem a halászat, pákászás, csikászás és az állattartás. Táplálkozásuk is ennek megfelelően alakult, amint a régi közmondás mondja: „főtt halat ettünk sült hallal”. Bodroghalmán (Luka) híre ment annak, amikor először 2 métermázsza búzát termesztettek. A biológiai kontaktusok szűk köre, a természeti feltételekkel együtt alakította ki a bodroghközi ember eredeti etnográfiai sajátosságait (6, 7, 8, 9) utalunk itt a gazdag mese és mondavilágra, népi építkezésre, a halászat ősi módjaira, a népi hímzések és szőttesek szín- és formagazdagságára.

Az 1846-ban megkezdett és a század végéig több szakaszban folytatott vízszabályozás a Tisza kanyarulatait átvágva, annak hosszát 171 km-ről 84,1 km-re csökkentette (2, 5). A belvizeket a Tiszával párhuzamos két csatornával (első: Bély—Cséke—Tiszakarád között; a második Bodrogszerda-

hely—Törökér között) és az azokba torkolló Leányvári és Karcsa csatornákkal vezették le. A vízszabályozás után a megmunkálható földterület megháromszorozódott, 146 296 kat.holdra emelkedett.

A folyam- és vízszabályozást megelőzően a terület vízrajzi viszonyai döntően hatottak az egész táj népességére és az egyes települések népessége endogám tendenciáinak kialakítására. A zetek lecsapolása után új tényezőként jelentkező társadalmi és gazdasági változásokat kell elemeznünk. Az általános folyam- és vízszabályozás a modern földművelés alapjait volt hivatva megteremteni, de mint később nyilvánvalóvá lett, az elsősorban a birtokosok érdekeit szolgálta. A lecsapolás után a bodrogi falvak népe nemcsak földjét veszítette el, hanem az eddigi életét jelentő lapot, rétet, nádast is. Az állattartás korábbi feltételei megszűntek, a népesség alaptáplálékát szolgáltató halászat jelentősége csökkent, a nép kezén maradt szántóterület nem volt elegendő, a lélekszám rohamosan emelkedett, a törpebirtokok rendkívüli mértékben felaprózódtak, amely végül is a 19. század végén (1898-ban) Bodrogközben forradalmi földosztó mozgalmat lobbantott fel (10). A nép joggal a múlt boldog életét áhította vissza és az új körülmények következtében két út között választhatott. Az egyik út a kivándorlást jelentette, a másik út még az eddiginél is nagyobb lendületet adott az endogám házasságkötéseknek, mert így vélték a földek aprózódását megakadályozni.

A változott tájon, a század végén a homokdombokra települt falvak szük udvarain 6—8 család szorongott. Ekkor kezdődött meg a nagyméretű kivándorlás. A munkabíró férfiak vándorbotot ragadva Amerikába vándoroltak ki. 1880—1903. évek között Bodrogközről állandóan fokozódó az elvándorlás és az 1900-as évek elején az évenkénti — a hivatalos útlevéllel és illegálisan — eltávozóik száma elérte az 1400—1500 főt. Az 1. táblában adjuk *Bodnár* (11) igen tanulságos tanulmánya (1903-ban a Magyar Tudományos Akadémia *Groedl*-díjjal jutalmazta) alapján a bodrogi falvakból történt elvándorlás részletezését. A táblázat adatai beszédesen szemléltetik, hogy a párválasztás ésélye csökkent és ezt úgyszintén az endogámia irányába ható tényezőként kell megítélnünk még akkor is, ha bizonyos százalékuk idővel, pénzt gyűjtve, visszaköltözött a szülőfalujába.

Végül Bodrogköz lápi településeinek típusairól is kell szólnunk, ugyanis nagymértékben a falvak helyzete és típusa határozta meg, hogy mely falvak népessége között alakulhatott ki a házasságkötések során jelentősebb biológiai kapcsolat. Bodrogköz számos községének típusát és így az endogámia kibontakozásának lehetőségét a geográfiai és vízrajzi akadályok határozták meg (12).

Bodrogköz településeinek két fő típusa különböztethető meg, amelyek közül az első csoportba tartozókat nevezzük *szigettelepüléseknek*, míg a *folyó és ár menti települések* alkotják a második csoportot. (A következőkben csak Magyarországhoz tartozó bodrogi településekkel foglalkozunk.)

1. *Szigettelepülések*. E települések a mélyen fekvő vizenyős területhől szigetszerűen emelkedtek ki. Az e típusba tartozó településeknek is két változata különböztethető meg. Az első változatot az árvizek alkalmával körülönlött helységek (a) képezik, ezek a körülvevő víztükörlől szigetszerűen emelkedtek ki. E változathoz tartozott Karos, Cigánd, Ricse. Az árvizek szabták meg az említett települések határát. A második változatba azok a települések tartoztak, amelyeknek határát állandó jellegű belvizek, lapok, tavak

1. Bodroglközéből az 1880—1903. évek között kivándoroltak száma

Число лиц, эмигрировавших из Бодрогкызы за 1880—1903 гг.

Number of persons who emigrated from the Bodroglköz area between 1880 and 1903.

A község neve (1)	A népesség száma (2)	A kivándorolt				A kivándorlás	
		személyek száma		családok (5)	családfők (6)	kezdeté (7)	maximuma (8)
		összesen (3)	% (4)	száma			
Alsóbereczki ..	592	20	3,3	3	6	1886	—
Felsőbereczki ..	321	16	4,9	1	7	1887	1901
Luka	1022	85	8,3	4	40	1889	1897
Vajdácska.....	1084	150	13,6	4	100	1890	pár éve fokozódik
Páczin	1571	65	4,1	4	19	1870	fokozódik
Káros	646	42	6,5	—	—	—	—
Karcsa	1579	17	1,2	1	9	1895	1901-től fokozódik
Karád	2334	110	4,7	4	86	1896	1898
Kis- és Nagy- ezigánd	3613	200	5,5	8	50	1892	1900
Zemplénagárd ..	1726	250	14,4	18	35	1890	2 éve nagy- mértékű
Leányvár	622	29	4,6	—	—	—	—
Nagyrosvágy ..	1186	150	12,6	10	30	1890	1896—1897 és 1902
Kisrosvágy....	441	35	7,9	—	—	1894	1894 óta folytonosan
Semjén	634	41	6,4	—	—	—	—
Lácza	1218	120	9,8	12	—	1890	fokozódik
Cséke	249	25	10,0	2	16	1892	1896
Dámóc.....	725	300	41,3	20	40	1890	fokozódik
Riese	1761	250	14,2	10	80	1885	1902

Горизонтальная графа: (1) Название местности; (2) Численность населения; (3) Численность эмигрировавших лиц; (4) Процентное распределение; (5) Численность семей; (6) Численность глав семей; (7) Начало эмиграции; (8) Максимум эмиграции.

Heading: (1) Communes; (2) population number; (3) total number of persons emigrated; (4) percentage of persons emigrated; (5) number of families emigrated; (6) heads of families emigrated; (7) beginning of emigration; (8) maximum of emigration.

határozták meg. (b) A múltban e változathoz tartozott Bodroghalom (régii nevén Luka), Vajdácska, Semjén és Zemplénagárd (régii nevén Agárd).

2. *Folyó és ármenti települések.* A Tisza, a Bodrog, a Karcsa és a Tice folyók menti települések is több változatra különültek. „Zugfalvaknak” (a) nevezzük a folyók hurkaiban levő településeket. Ilyen pl. Tiszakarád és Révleányvár (Leányvár). Az erek és vízfolyások szabdalta homokháton települt helységek (b) csoportjába tartoznak Kisrosvágy és Nagyrosvágy. A keskeny homokháton, „gerinceken” települt népesség nagy családjai szűk udvarokon zsúfolódtak össze, mert az áradó vizek esetén csak a magasabb gerincek nyújtottak biztonságot. A folyó menti településekhez (c) tartozik az egyik legkorábbi bodroglközi település Karcsa is. Igen szűkhatárúak voltak e falvak is és endogám párválasztás jellemezte leginkább a házasságaikat. Lácza, Cséke, Dámóc, Páczin helységek részben a sziget, részben a folyó menti települések csoportjába tartoznak. Kettős akadályhatárok korlátozták a népesség mozgását és fejlődését.

Bodrogközről, adott vázlatos áttekintés után kutatásaink demográfiai vonatkozásainak és eredményeinek ismertetésére térünk át.

Vizsgálataink első lépéseként az Országos Levéltár anyakönyvi filmarchívumában², a Tiszán inneni Református Egyház kerületéhez tartozó Karos, Karcsa, Pácin, Cigánd, Kisrozvály, Nagyrovály házassági anyakönyveiről készült filmekről kijegyzeteltük a 19. századi (1800—1895. évi) házasságkötéseket. Ezzel egyidejűleg a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Levéltártól beszereztük Karcsa és Cigánd házassági anyakönyvi bejegyzéseit az 1895—1965. évekre vonatkozóan.

A következő lépésben a 19. és 20. századi házassági anyakönyvi adatokból helységenként és évenként meghatároztuk a helyben születettek (*a*); a helyben és más bodrogközi helységben születettek (*b*); a helyben és Bodrogközön kívüli területről származottak (*c*) házasságkötéseinek számát. A Bodrogközön kívüli párválasztások eseteiben külön csoportosítottuk a Szabolcs megyei Rétközben születetteknek bodrogköziekkel kötött házasságait.

A Kis- és Nagycigándból 1922-ben alakult Cigánd esetében külön elemeztük a kiscigándi, nagycigándi és a két résznépesség közötti (Kisci × Kisci), (Nci × Nci), (Kisci × Nci), (Nci × Kisci) házasságkötéseket.

Meg kell jegyeznünk, hogy egyes falvak református anyakönyvei az 1864—1870. évek között részben hiányosak, ez azonban az általános tendenciák megállapítása szempontjából nem jelentett nagyobb hiányt. A házasságkötések mennyiségi és minőségi demográfiai genetikai vizsgálata elsősorban arra irányult, hogy a populációgenetikai vizsgálat során megállapított sajátosságok összefüggéseit megállapíthassuk és értelmezésüket megadhatjuk. A szerológiai és biokémiai tulajdonságokat nem egyszerűen a gyakoriságok aspektusában adtuk meg, hanem a talált génegyensúlyi típusokat a párválasztásokban mutatkozó tendenciák szerint is ellenőriztük.

Az említett hat bodrogközi helységben a 19. században (1800—1895. években) a közel négyezer (3980) házasságkötésből 2571 esetben (64,5%) volt mindkét fél helybeli születésű; 957 esetben (24,0%) a helyben született más bodrogközi helységből választott párt, és végül mindössze 452 házasságkötésben (11,5%) volt az egyik házasuló fél Bodrogközön kívüli területről származó. Ez utóbbi házasságkötések részben a Szabolcs megyei Rétközből, részben az északi hegyvidékről történt párválasztást jelentenek.

A helységenként és a párválasztás csoportjai szerint részletezett házasságkötésekből (2. tábla) a következők állapíthatók meg. Az általunk vizsgált hat község közül Cigándon kötötték a 19. század folyamán a legtöbb olyan házasságot (77,6%), amelyekben mindkét fél helybeli születésű. Második helyen Karcsa következik 58,2%-os gyakorisággal. Mindkét helység rendkívüli módon izolált volt, nemcsak a vízszabályozás előtt, hanem még az azt követő évtizedekben is. Karos és Nagyrovály endogám házasságkötései mérsékelt jellegűek (47,4% és 49,4%) és mindkét helység kedvezőbb fekvéséből következőleg jelentős volt a más bodrogközi helységekből történt párválasztás. Kisrovály népességére az egész 19. századon át, egy évtized (1860—1869) kivételével mindvégig a részleges endogám és exogám házasságkötések jellemzők. Legkevesebb, Bodrogköztől távolabbi területről származott egyénnel kötötték házasságot Karcsán (5,8%) és Nagyrovályon (7,7%).

² Ez uton fejezzük ki köszönetünket az Országos Levéltár munkatársainak, akik értékes támogatást nyújtottak kutatásainkhoz.

2. Az 1800—1895 közötti házasságkötések a párválasztás típusai szerint
 Бракосочетания за 1800—1895 гг. по типам выбора супругов
 Marriages contracted between 1800 and 1896 by type of the choices of patr.

A község neve (1)	A házasságkötések száma (2)	Mindkét házасuló helybeli (3)		Az egyik házасuló helybeli, a másik Bodrogköz más helységéből való (6)		Az egyik házасuló bodrogközi, a másik idegen területéről való (7)	
		szám szerint (4)	százalékban (5)	szám szerint (4)	százalékban (5)	szám szerint (4)	százalékban (5)
Karos	310	147	47,4	133	43,0	30	9,6
Karcsa	595	346	58,2	214	36,0	35	5,8
Pácin	466	269	57,7	130	27,8	67	14,5
Cigánd	1927	1496	77,6	240	12,4	191	10,0
Kisrozvagy	93	22	23,7	46	49,4	25	26,9
Nagyrozvagy	589	291	49,4	194	32,9	104	7,7
Összesen	3980	2571	64,5	957	24,0	452	11,5

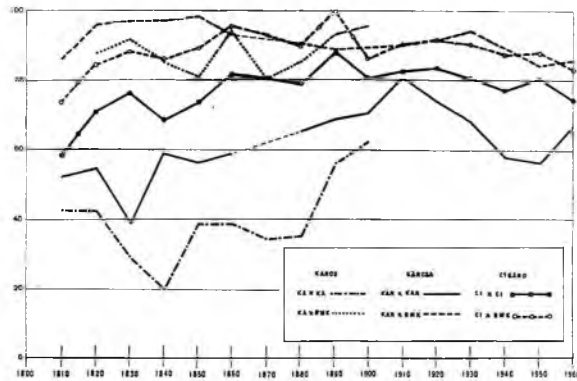
Горизонтальная графа: (1) Название местности; (2) Число бракосочетаний; (3) Оба из лиц, вступающих в брак являются местными; (4) Численность; (5) Процентное распределение; (6) Одно из лиц, вступающих в брак происходит из данной местности, а другое из какойнибудь другой местности Bodrogköza; (7) Одно из лиц, вступающих в брак происходит из Bodrogköza, а другое из чужой территории.

Heading: (1) Communes; (2) number of marriages; (3) both marrying persons are residents of the same commune; (4) number; (5) percentage; (6) the marrying persons are residents of two different communes of the Bodrogköz; (7) one of the marrying persons is from Bodrogköz, the other from an other area.

Helységenként és évtizedenként részletezve az endogám házasságkötéseket az 1800—1895. évek között, mint általános jelenség az állapítható meg, hogy a század második felében mind a hat helységben fokozódik a helybeliek közötti házasságkötések gyakorisága. Az egész perióduson végig Cigánd áll első helyen, ahol az 1880—1889. évtizedben az endogám házasságkötések gyakorisága 88,0%-ot ér el. A 19. század első felében Pácin, majd a század második felében Karcsa következik a második helyen. Még Kisrozvagyot is, ahol a már említett exogám házasságok irányában mutatkozik eltolódás, az 1860—1869. évtizedben 71,4%-ra emelkedik az endogám házasságkötések gyakorisága. Karos és Nagyrozvagy azonos jelleget mutat, az endogámia fokozódása csupán eltolódással jelentkezik.

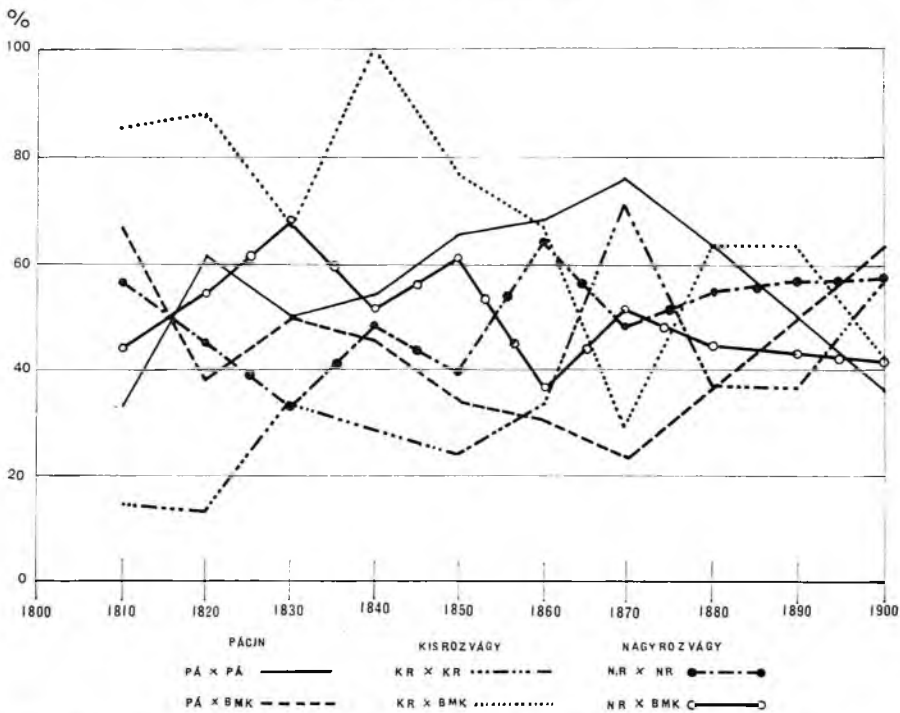
Mi a magyarázata egyfelől Cigánd és Karcsa helységek mindvégig magas endogám párválasztási tendenciáinak és másfelől a 19. század második felében fokozódó azonos helybeli házasságkötéseknek. Cigánd és Karcsa házasságkötéseit a hidrogeográfiai viszonyok szabták meg. Karcsa határát, az azt körülölelő Nagy tó, Arany tó, Pallagosa, Belső tó, Határ ér, Láp ér és Jeges ér szabdalta fel és tette megközelíthetlenné.

A század második felében általánosan mutatkozó endogám párválasztás fokozódása egyrészt megegyezést tüntet fel Sutter (13, 14) és más szerzők (15) Európa más államaiban észlelt azonos jelenségével, másrészt az 1860—1873. évi kolerajárvány nagy pusztítása e helységekben méginkább az endogámia irányába szorította a párválasztást. A hat bodrogközi helység 19. századi

II. Karos, Karcsa, Cigánd endogám és exogám házasságkötéseinek alakulása 1800—1965. évek között

Динамика экзогамных бракосочетаний в деревнях Карош, Карча и Циганд за 1800—1965 гг.
Trend of the endogamous and exogamous marriages contracted in the villages of Karos, Karcsa, Cigánd between 1800 and 1965.

III. Pácán, Kisrosvágy, Nagyrosvágy (és az utóbbi kettő egyesítetten is) endogám és exogám házasságkötéseinek alakulása 1800—1895. évek között

Динамика экзогамных бракосочетаний за 1800—1895 гг. в деревнях Пácán, Кишроздадь и Надьроздадь и также в двух последних взятых вместе
Trend of the endogamous and exogamous marriages contracted in the villages Pácán, Kisrosvágy, Nagyrosvágy (the two latter also combined) between 1800 and 1895.

endogám házasságkötéseinek évtizedenkénti változásait a 3. táblában foglaltuk össze.

3. Az endogám házasságkötések gyakoriságának alakulása az 1800—1895. években

Динамика частоты эндогамных бракосочетаний за 1800—1895 гг.

Trend of the frequency of endogamous marriages between 1800 and 1895.

Év (1)	Mindkét házasuló fél helybeli (2)						Átlag (3)
	Karos (Ka × Ka)	Karcsa (Kar × Kar)	Pácin (Pá × Pá)	Cigánd (Ci × Ci)	Kis- rosvágy (Kr × Kr)	Nagy- rosvágy (Nr × Nr)	
1800—1809	42,9	55,2	33,3	58,4	14,3	56,2	43,4
1810—1819	42,4	54,8	61,1	71,0	12,5	45,6	47,9
1820—1829	29,2	38,9	50,0	76,1	33,3	32,3	43,3
1830—1839	20,0	59,0	54,3	68,7	—	48,3	50,1
1840—1849	38,9	56,3	65,8	73,8	23,5	39,7	49,7
1850—1859	38,9	59,0	69,0	81,9	33,3	63,5	57,6
1860—1869	34,6	—	76,5	80,7	71,4	48,3	62,3
1870—1879	35,3	65,8	63,6	79,0	36,1	55,9	56,0
1880—1889	56,5	69,1	50,0	88,0	36,4	57,1	59,5
1890—1895.	62,5	70,7	36,4	80,8	57,1	57,9	60,9
1800—1895. évi átlag	40,1	58,8	56,0	75,8	35,4	51,5	53,0

A zárójelbe tett rövidítések magyarázata a következő:

- (Ka × Ka) = Mindkét házasuló fél Karos-ról való.
 (Kar × Kar) = Mindkét házasuló fél Karcsáról való.
 (Pá × Pá) = Mindkét házasuló fél Pácinról való.
 (Ci × Ci) = Mindkét házasuló fél Cigándról való.
 (Kr × Kr) = Mindkét házasuló fél Kisrosvágyról való.
 (Nr × Nr) = Mindkét házasuló fél Nagyrosvágyról való.

Горизонтальная графа: (1) Год; (2) Оба из лиц, вступающих в брак являются местными; (3) Среднее.

Heading: (1) Years; (2) both marrying persons are residents of the same commune; (3) average.

Az 1900—1965. években Karcsán és Cigándon kötött házasságokat külön is feldolgoztuk, annak megismerése végett, hogy a 20. században, amikor már az egykori feltételek megszűntek és a populációk keretei az ország más vidékein lényegesen fellazultak, vajjon az endogám házasságkötések arányai miként alakultak itt. A század első felében, különösen Karcsán, a 19. század utolsó évtizedeihez viszonyítva még emelkedik az endogám házasságkötések gyakorisága. Ugyanez észlelhető Cigándon, ahol még az elmúlt évtizedben is 70%-on felüli a gyakoriság. Mindkét népességben a 20. század második évtizedében mutatózó nagyszámú endogám párválasztás az első világháború végén hazatérők házasságkötéseivel kapcsolatos. Karcsán az 1960—1965. években mutatkozik jelentősebb mértékben csökkenő tendencia. Ezzel szemben Cigándon még ma is kifejezett az endogámia, ennek okát a társadalmában rejlő tradicionális tényezőkkel magyarázhatjuk. Karcsa és Cigánd helységek 20. századi endogám házasságkötéseinek alakulását a 4. tábla tartalmazza.

A házasságkötéseknek, a fentiekben adott elemzésén túl, a kvalitatív értékelés szolgált a populációgenetikai értékeléshez lényegesebb információt. Ahhoz, hogy az egyes települések népessége közötti biológiai kapcsola-

1. Az endogám házasságkötések gyakorisága Karesán és Cigándon a 20. században
Частота эндогамных бракосочетаний в Карсе и Циганде в XX веке
Frequency of endogamous marriages at Karsa and Cigánd in the 20th century

Év (átlag) (1)	Mindkét házасuló fél helybeli (2)		Átlag (3)
	Karesa (Kar × Kar)	Cigánd (Ci × Ci)	
1800—1899.....	58,8	75,8	67,3
1900—1909.....	80,7	82,9	81,8
1910—1919.....	74,1	83,7	78,9
1920—1929.....	68,5	80,7	74,6
1930—1939.....	58,3	77,5	67,9
1940—1949.....	56,5	80,5	68,5
1950—1959.....	67,3	74,2	70,8
1960—1965. év.....	49,5	55,6	52,6
1800—1965. év ¹ egyesített átlag.....	61,2	76,1	70,3

(Kar × Kar) = Mindkét házасuló fél Karesáról való.

(Ci × Ci) = Mindkét házасuló fél Cigándról való.

Горизонтальная графа: (1) Год; (2) Оба из лиц, вступающих в брак являются местными;

(3) Среднее.

Heading: (1) Years (average); (2) both marrying persons are residents of the same commune

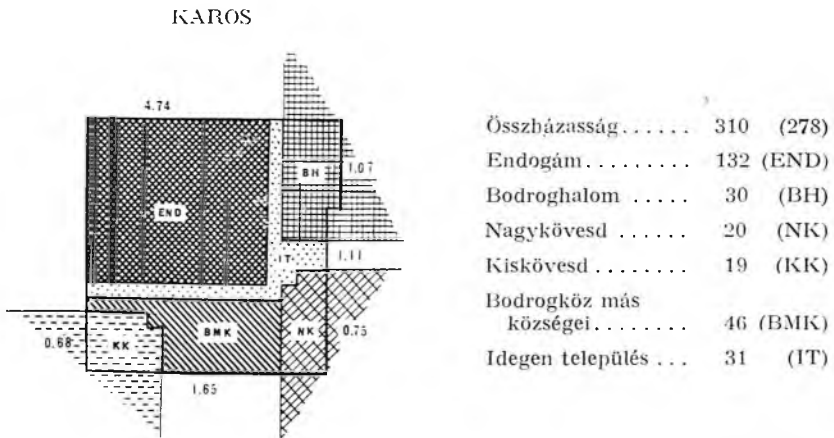
(3) average.

tok mértékét megítélhessük, a hat volt lápi község egymásközti házasságkötéseinek elemzését kell elvégeznünk.

E célból egy-egy helység népességének 1800—1895 közötti időben kötött házasságait síkdiagramokban ábráztuk. Ezek az analitikus diagramok helységenként szemléletesen tüntetik fel a teljes, részleges endogám és exogám házasságkötések, valamint a létrejött biológiai relációk adatait. A hat, általunk vizsgált bodroγκközi népesség házasságkötéseit végül összefoglaló diagramban is megadjuk, mert így tűnnek ki azon biológiai relációk, amelyeket a genetikai értékelésben ajánlatos figyelembe vennünk.

Az ábrázolás alapjaként a hat község mindegyikére meghatároztuk az adott községből származottak házasságkötését. Az eltérő lélekszámból következően a házasságkötéseket ábrázoló diagramokban az egyes községeknek eltérő nagyságú terület felel meg. Egy-egy község összes házasságainak megfelelő körülhatárolt terület nagysága a házasságkötések tényleges számának megadott arányú kicsinyítéséből adódik. Az arányszám az analitikus diagramokon 1,11; az összefoglaló diagramon, 12,2. Az ábrázolt területen belül tüntettük fel az endogám, a részleges endogám és az exogám házasságkötések megoszlását. A diagramban kiemelten tüntettük fel azokat a községeket, amelyekben a részlegesen endogám házasságokból következő biológiai kapcsolat nagyobb gyakoriságú az adott községgel, számos más bodroγκközi község népességével, a biológiai kapcsolat lazább volta miatt azokat összevontan jelöltük. A hat bodroγκközi község 19. századi 3980 házasságát ábrázoló egységes diagramon a hat község népessége közötti, páronkénti összefüggései állapíthatók meg elsősorban, valamint a távolabbi biológiai kapcsolatok a többi bodroγκközi résznépességekkel és végül az exogám párválasztásból származó, távolabbi biológiai kapcsolatok. Az alábbiakban helységenként ismertetjük a hat vizsgált bodroγκközi népesség házasságkötéseiben megnyilvánult párválasztási tendenciákat. A diagramok mellett arányszámokban adjuk meg a létrejött biológiai kapcsolatok arányát (a = arányszám).

Karos népességének 19. századi házasságait a mérsékelt endogám tendencia jellemzi ($a = 4,74$). Jelentősebb biológiai kapcsolat alakult ki Bodroghalom ($a = 1,07$), Nagykövesd ($a = 0,75$), Kiskövesd ($a = 0,68$) helységek népességeivel. Biológiai körzete nyugati és északi irányokban határolódik el. A szomszédos Karcsa népességével éppen az azt elválasztó vizek, lápok miatt csekély mértékű a biológiai kapcsolat ($a = 0,25$). Bodrogház keleti oldalán fekvő helységek népességeivel jelentős házassági kapcsolatok nem alakultak ki (IV. ábra).

IV. Endogám és exogám házasságkötések és fontosabb biológiai kapcsolatok diagramja 1800—1895 között

Диаграмма эндогамных и экзогамных бракосочетаний и важнейших биологических связей за 1800—1895 гг.

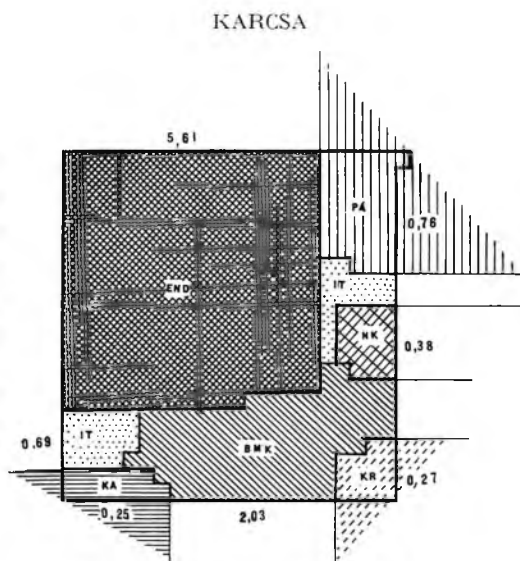
Diagram of endogamous and exogamous marriages and major biologic relations between 1800 and 1895.

A kifejezetten lápi településű Karcván az endogámia nyert nagy szerepet ($a = 5,61$). Biológiai körzete Pácín ($a = 0,76$), Nagykövesd ($a = 0,38$), Kisrosvágy ($a = 0,27$) helységekre terjed ki a részlegesen endogám házasságkötések révén. Említésre méltó még a számos más bodrogházi helységgel kialakult biológiai kapcsolata ($a = 2,03$). Az északi hegyvidékről betelepültek a vízszabályozás utáni idők házasságaiban jelentkeznek ($e = 0,69$). Karcván még ma is elkülönül az Ófalu az Újfalutól, az előbbiben a négy nagycsaládból alakult hadak leszármazottai élnek, míg az utóbbiban az egykori betelepült munkások utódai (V. ábra).

Pácín népességének jellemzőjét egyfelől a határozott endogám ($a = 5,33$) másfelől az exogám ($a = 2,3$) házasságok adják. Bodrogház északi részén fekvő Nagykövesd ($a = 0,53$), Kiskövesd ($a = 0,22$) és Örs ($a = 0,22$) helységekre terjed ki a biológiai körzete, ahonnan párt választottak a páciniak. Az exogám házasságkötések a Tisza felső folyása menti települések népességeit képviselik Pácínban (VI. ábra).

A Tisza mellett települt Cigánd szélsőséges helyet foglal el a bodrogházi helységek sorában. Elzárt voltából következik, hogy a házasságkötések $\frac{3}{4}$ részét az abszolút endogámia jellemzi ($a = 7,66$). Külön kiemелendő, hogy

KARCSA		
Összházasság	595	(507)
Endogám	284	(END)
Pácin	39	(PÁ)
Nagykövesd	19	(NK)
Kisrosvágy	14	(KR)
Karos	13	(KA)
Bodrogköz más községei	103	(BMK)
Idegen település . . .	35	(IT)

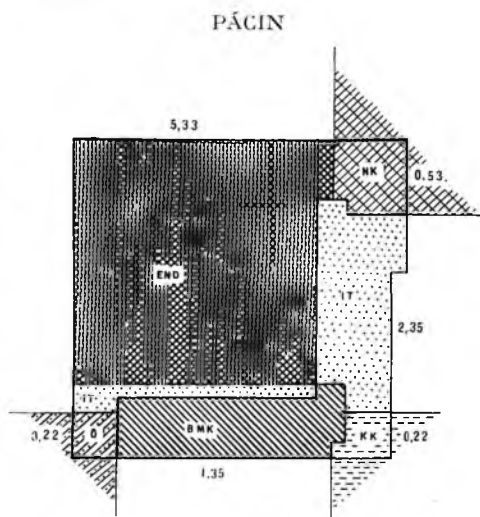

V. Endogám és exogám házasságkötések és fontosabb biológiai kapcsolatok diagramja
1800—1895 között

Диаграмма эндогамных и экзогамных бракосочетаний и важнейших биологических связей
за 1800—1895 гг.

Diagram of endogamous and exogamous marriages and major biologic relations between 1800
and 1895.

PÁCIN		
Összházasság	466	(450)
Endogám	240	(END)
Nagykövesd	24	(NK)
Őrös	9	(Ö)
Kiskövesd	10	(KK)
Bodrogköz más községei	61	(BMK)
Idegen település . . .	106	(IT)

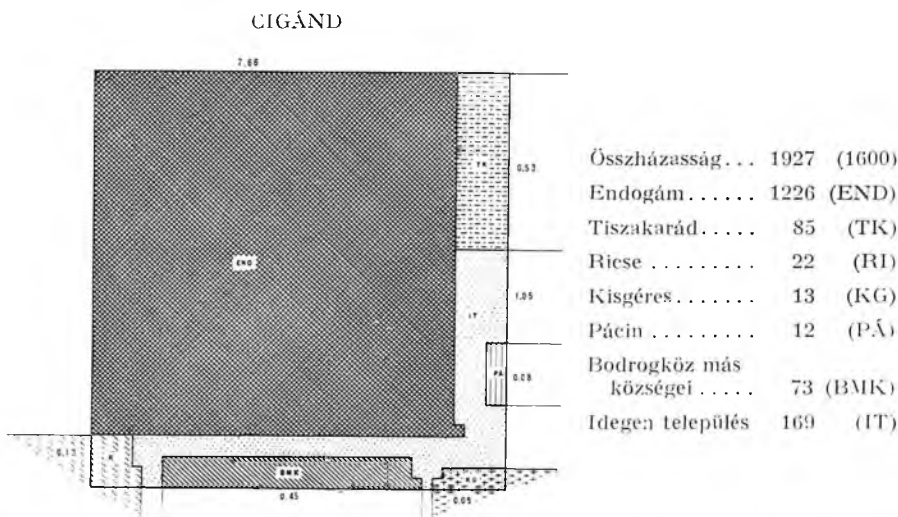

VI. Endogám és exogám házasságkötések és fontosabb biológiai kapcsolatok diagramja
1800—1895 között

Диаграмма эндогамных и экзогамных бракосочетаний и важнейших биологических связей
за 1800—1895 гг.

Diagram of endogamous and exogamous marriages and major biologic relations between 1800
and 1895.

még a szomszédos Tiszakarád népességével is csak igen korlátozott mértékű a kapcsolat ($a = 0,53$). Pácin ($a = 0,07$), Kisgéres ($a = 0,08$), Ricsé ($a = 0,13$) helységek népességeivel biológiai kapcsolata sokkal kisebb jelentőségű, mint a Tisza tulsó partján települt rétközi falvak népességeivel ($a = 1,05$). Cigánd 20. századi házasságkötéseiről megállapítható, hogy még a változott viszonyok mellett is tovább fokozódott az endogám párválasztás. Biológiai körzete a Tisza mellett nyúlik el, keskeny sávban és az északi, valamint a nyugati bodrogi helységek népességeivel elenyészően csekély a kapcsolata (VII. ábra). A múlt századi izoláltság jut kifejezésre még századunk első évtizedeiben is, amikor még a kiscigándi Balla, Csáki, Oláh családok férfiai helybéli választottak párul és megfordítva, a nagycigándi Bodnár, György, Göntz családok is Nagycigándról választottak párt.

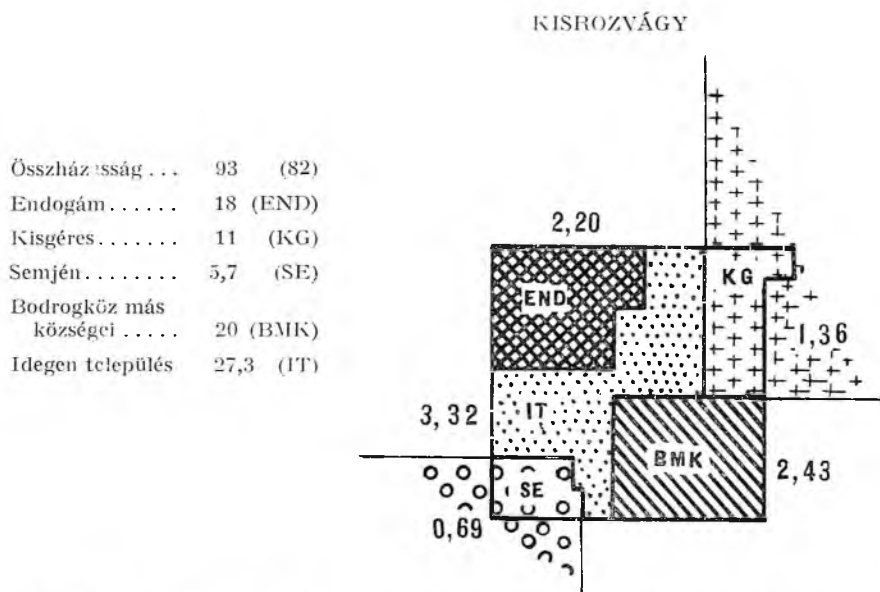
VII. Endogám és exogám házasságkötések és fontosabb biológiai kapcsolatok diagramja 1800—1895 között

Диаграмма эндогамных и экзогамных бракосочетаний и важнейших биологических связей за 1800—1895 гг.

Diagram of endogamous and exogamous marriages and major biologic relations between 1800 and 1895.

Az északkelet-délnyugat irányú keskeny homokgerincre települt *Kisrosvágy* népességének mozgása azonban sokkal nagyobb területre terjedt ki. Az endogámia ($a = 2,20$) az exogám ($a = 3,32$) házasságkötésekkel szemben e helységben alárendelt. Ennek következményét már a korábbi vizsgálataink során nyert génfrekvenciákkal (17) is észleltük. Kisgéres ($a = 1,36$) és Semjén ($a = 0,69$) biológiai körzete a bodrogi helységeken túl északra, Királyhalmec vidékéig terjed ki.

Nagyrosvágy közbülső helyet foglal el a párválasztás tendenciáit illetően a többi vizsgált bodrogi település népességei között. A részleges endogámia ($a = 1,67$) és az exogámia ($a = 1,67$) egyenlő mértékben képviseltek

VIII. Endogám és exogám házasságkötések és fontosabb biológiai kapcsolatok diagramja 1800—1895 között

Диаграмма эндогамных и экзогамных бракосочетаний и важнейших биологических связей за 1800—1895 гг.

Diagram of endogamous and exogamous marriages and major biologic relations between 1800 and 1895.

és az endogámia arányszáma 4,85. Az úgyszintén szigetszerűen települt helységnek Kisgéressel ($a = 0,69$), Örössel ($a = 0,53$) alakult ki szorosabb biológiai kapcsolata; Semjén ($a = 0,36$) és Pácín ($a = 0,23$) népességeivel lazább volt az érintkezés. A keleti és nyugati bodrogközi falvak népességeiből említésre méltó párválasztás nem volt a múltban.

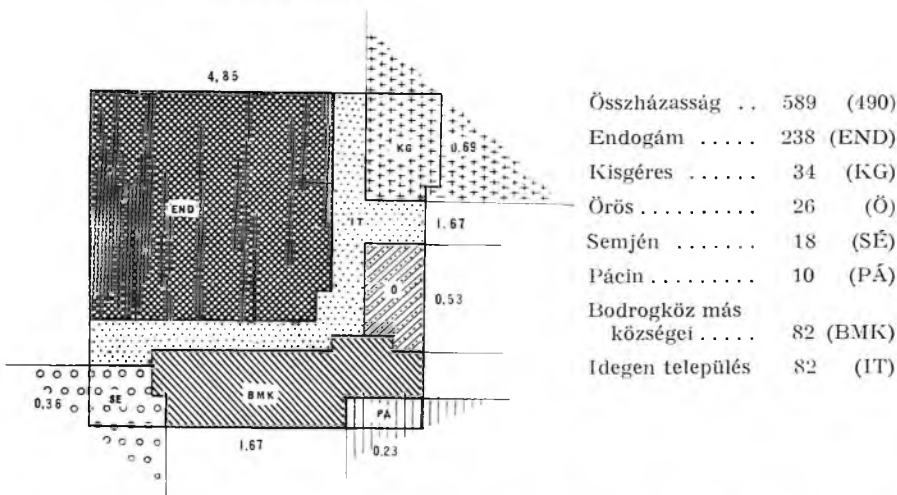
Az analitikus elemzés után a hat helység 3980 házasságkötését a már említett eljárással egységesen diagramon ábráztuk. Az endogámia és exogámia arányai mellett e diagram szemlélteti legszembetűnőbben azokat a biológiai kapcsolatokat, amelyek a hat helység között a házasságkötések során az elmúlt században kialakultak.

A hat demográfiailag vizsgált bodrogközi helység népességének egymás közötti biológiai kapcsolatait az egyesített diagram tünteti fel. Ezek a következőképpen alakulnak.

Nagyrozvággy és Pácín között az arányszám 1,3; Pácín és Cigánd között 1,3; Cigánd és Karcsa között 0,8; Karcsa és Kisrozvággy között 0,9; Karcsa és Karos között 1,6; Pácín és Karcsa között a legnagyobb: 3,9.

Páros összehasonlításban elemeztük végül Bodrogköz két legjobban izolált és még napjainkban is legerőteljesebb endogám tendenciával jellemezhető népességének házasságkötéseit az 1800—1965. évek között. Cigánd és Karcsa között a közvetlen, egymásközti párválasztás még ma is kisszámú, ez olvasható le a diagramról (XI. ábra) a két endogám terület egymást fedő

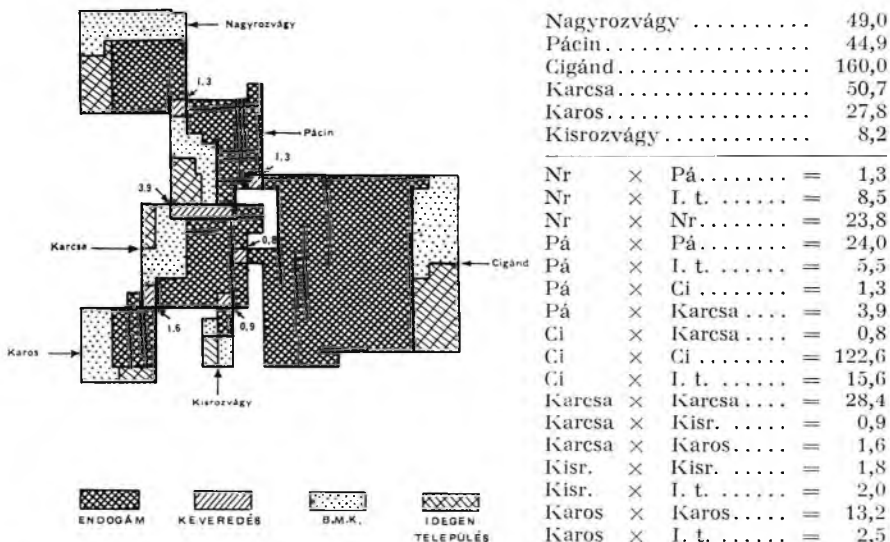
NAGYROZVÁGY

IX. Endogám és exogám házasságkötések és fontosabb biológiai kapcsolatok diagramja 1800—1895 között

Диаграмма эндогамных и экзогамных бракосочетаний и важнейших биологических связей за 1800—1895 гг.

Diagram of endogamous and exogamous marriages and major biologic relations between 1800 and 1895.

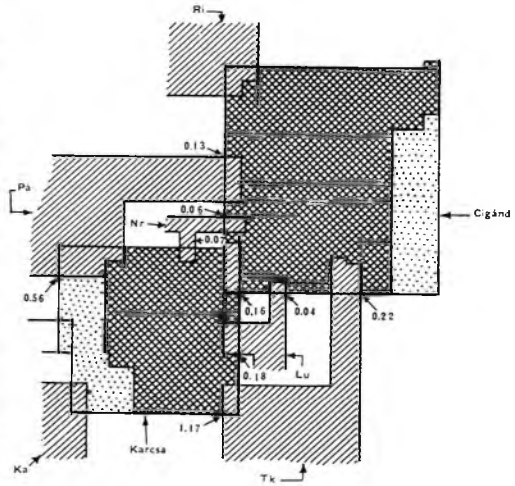

X. A hat vizsgált bodrogközi helység népessége között kialakult biológiai kapcsolatok egyesített diagramja az 1800—1895. évek közötti házasságkötések alapján

Совместная диаграмма сложившихся между населением шести деревень Бодрогкэза биологических связей на основе бракосочетаний за 1800—1895 гг.

Combined diagram of the biological relations of the six villages under review is the Bodrogköz area on basis of the marriages contracted between 1800 and 1895.

Ci	× Ci	= 160,6
Ci	× Ri	= 3,0
		0,27 Karcsa;
(0,16 Ci)	Karcsa × Ci	= 3,5
(0,13)	Pá × Ci	= 2,8
(0,04)	Lu × Ci	= 0,9
(0,06)	Nr × Ci	= 1,4
(0,22)	Tk × Ci	= 4,8
	Ka × Karcsa	= 1,9
(0,07)	Karcsa × Nr . . .	= 0,9
(0,56)	Pá × Karcsa	= 7,3
(0,18)	Lu × Karcsa	= 2,3
(0,17)	Tk × Karcsa	= 2,2
	Karcsa × Karcsa	= 83,0
	Karcsa	= 128,8
	Cigánd	= 210,4

XI. Karcsa és Cigánd biológiai kapcsolatainak diagramja az 1800—1965. évek közötti házasságkötések alapján.

Биологические связи населения деревень Карца и Циганд на основе бракосочетания за 1800—1895 гг.

Diagram of the biological relations of the villages Karcsa and Cigánd on basis of the marriages contracted between 1800 and 1965

érintkezési részén. Populációgenetikai értékelés szempontjából viszont az alábbi házassági kapcsolatok aránya figyelemre méltó.

Karcsa	× Tiszakarád	= 1,17
Cigánd	× Tiszakarád	= 0,22
Karcsa	× Bodroghalom	= 0,18
Cigánd	× Bodroghalom	= 0,04
Karcsa	× Pácin	= 0,56
Cigánd	× Pácin	= 0,13
Karcsa	× Nagyrosvány	= 0,07
Cigánd	× Nagyrosvány	= 0,06

Genetikailag Karcván és Cigándon e házasságkötések eredményeként olyan strukturális eltérések állapíthatók meg, amelyek Tiszakarád, Bodroghalom, Pácin, Nagyrosvány népességeire utalnak, közel azonos mértékben. Egy vagy több népességből származottaknak azonos másik két-két populációval történt házasságkötései a differenciált genetikai információ lehetőségeit biztosítják.

Összefoglalva a bodroghalmi 19. és részben 20. századi házasságkötések demográfiai elemzését, az alábbiak állapíthatók meg:

1. az általunk 1965-ben vizsgált hat helység közül öt helység népességé-

nek házasságkötéseit a 19. században határozott endogám tendencia jellemzi;

2. az endogám házasságkötések létrejöttében egyrészt Bodroghöz vízszabályozás előtti hidrogeográfiai viszonyai, másrészt a társadalmi és gazdasági feltételek voltak döntő jelentőségűek;

3. a demográfiai analízis alapján Karos, Karcsa, Pácín, Cigánd, Kisrozvágó és Nagyrozvágó helységeiben a 19. század elejétől az endogám házasságkötések aránya emelkedést mutat. A maximum a 19. század utolsó negyedében állapítható meg;

4. Karos és Kisrozvágó populációi a környezeti feltételek miatt csak mérsékelten endogám jellegűek, viszont Karcsa és Cigánd populációinak házasságkötéseiben még napjainkban is kifejezetten az endogámia magas foka állapítható meg;

5. A résznépességek közötti páros és többszörös kapcsolatokat vizsgálva kitűnik, hogy Pácín és Nagyrozvágó populációinak struktúráját a sokoldalú bodroghoz közeli kapcsolatok, Kisrozvágó népességének struktúráját pedig az idegen területekről beházasodottak jellemzik. Karcsa és Cigánd népességének struktúráját a szélsőséges és az összetevő családjegységek számában eltérő endogámia jellemzi.

*

A demográfiai vizsgálatainkkal egyidejűleg kezdtük meg a helyszíni populációgenetikai vizsgálatokat, s ennek során 550 egyéntől vettünk vért meghatározásra. A szerológiai és biokémiai módszerekkel végzett meghatározásokat részben a sátoraljaújhelyi kórház laboratóriumában, részben a mainzi Antropológiai Intézet laboratóriumában végeztük el. Az 550 egyén közt mindkét nem és minden korcsoportot képviselve volt. Az értékelés szempontjait figyelembe véve négy csoportba foglaltuk a vizsgált egyéneket, amelynél nem a vizsgálat helye, hanem a vizsgált egyén és anyja születési helye volt mértékadó. A négy csoport a következőként oszlik meg. 1. Karcsa — a vizsgált egyének száma: 123; 2. Cigánd — a vizsgált egyének száma: 150; 3. Kisrozvágó és Nagyrozvágó — a vizsgált egyének száma: 147; 4. E csoportba foglaltuk mindazokat az egyéneket, akik Bodroghöz más falvaiból származnak — a vizsgált egyének száma: 127.

Vizsgálataink során az alábbi vércsoport- és szérumsziszterek típusait határoztuk meg: *ABO, MNS, Rh, P, Hp, Gc, Gm, Lp, HbS, G-6—Pd*-hiány (15, 16). A pseudocholinesterase variánsok meghatározását most végezzük.

A következőkben az egyes vércsoportrendszerek vizsgálatának eredményeit ismertetjük. Az eredmények ismertetése során utalunk egyben azokra az összefüggésekre is, amelyek demográfiai vonatkozásokban támasztják alá megállapításainkat.

*ABO vércsoportrendszer:*³ a fenotípusok és allelok megoszlását az *ABO* rendszerben, az 5. táblában adjuk. Mindenekelőtt az tűnik ki, hogy mind a három résznépességben, valamint a maradékeszórtban genetikai egyensúly uralkodik, mivel a megfigyelt és az allel-gyakoriság alapján várható fenotípus-gyakoriság szignifikánsan egymástól nem különbözik

³ A felsorolt vércsoportrendszerek a vörösvértetek antigénhez kötött sajátosságain alapulnak. Az antigén antitest reakciók alapján kitesapódással mutathatók ki.

5. ABO vércsoportok megoszlása
 Распределение групп крови ABO
 Distribution of blood groups ABO.

Község (1)	n	O	A ₁	A ₂	B	A ₁ B	A ₂ B	p ¹	p ²	q	r	χ ²	P
1. Karcsa	123	20,4	34,2	7,3	30,0	6,5	1,6	0,2351	0,0615	0,2180	0,4849	3,690	0,10 > P > 0,05
2. Cigánd	150	31,4	36,7	9,3	14,6	6,7	1,3	0,2474	0,0740	0,1201	0,5585	0,026	0,90 > P > 0,80
3. Kiszrovágy és Nagyrovágy	147	37,4	28,6	7,5	18,3	4,1	4,1	0,1789	0,0738	0,1421	0,6052	0,330	0,70 > P > 0,50
4. Maradékcsoport ..	127	33,1	33,1	11,0	16,5	4,7	1,6	0,2115	0,0845	0,1272	0,5769	0,016	~0,90
<i>Együttesen</i>	<i>547</i>	<i>30,9</i>	<i>33,0</i>	<i>8,8</i>	<i>19,6</i>	<i>5,5</i>	<i>2,2</i>	<i>0,2166</i>	<i>0,0739</i>	<i>0,1479</i>	<i>0,5616</i>	<i>0,845</i>	<i>0,50 > P > 0,30</i>

n = n vizsgált személyek száma.

A₁, A₂, B, A₁B, A₂B, 0 = Az ABO vércsoportrendszer fenotípusai.

p₁, p₂, q, r = géntfrekvenciák.

Горизонтальная графа: (1) Местность.

Heading: (1) Communes.

$$1 : 2 = \chi^2 = 10,983;$$

$$1 : 3 = 13,105$$

$$2 : 3 = 6,091$$

$$FG = 5 : 0,10 > P > 0,05$$

$$5 : 0,05 > P > 0,02$$

$$5 : 0,30 > P > 0,20$$

6. MNS csoportok megoszlása
 Распределение групп MNS
 Distribution of groups MNS.

Község (1)	n	MS	Ms	MNS	MNs	NS	Ns	p ^{MS}	p ^{Ms}	p ^{NS}	p ^{Ns}	χ ²	P
1. Karcsa	123	22,8	5,7	30,9	19,4	9,8	11,4	0,2814	0,2551	0,1144	0,3491	0,470	0,80 > P > 0,70
2. Cigánd	150	28,0	10,7	28,6	20,6	7,4	4,7	0,2830	0,3500	0,1170	0,2500	1,773	0,50 > P > 0,30
3. Kiszrovágy és Nagyrovágy	147	18,4	14,3	32,6	15,6	7,5	11,6	0,2248	0,3432	0,1310	0,3010	5,475	0,10 > P > 0,05
4. Maradékcsoport	127	20,4	9,4	33,2	22,1	5,5	9,4	0,2547	0,3198	0,1057	0,3198	2,471	0,30 > P > 0,20
<i>Együttesen</i>	<i>547</i>	<i>22,5</i>	<i>10,2</i>	<i>31,3</i>	<i>19,4</i>	<i>7,5</i>	<i>9,1</i>	<i>0,2607</i>	<i>0,3198</i>	<i>0,1173</i>	<i>0,3022</i>	<i>1,501</i>	<i>0,50 > P > 0,30</i>

MS, Ms, MNS, MNs, NS, Ns = az MNS vércsoportrendszer fenotípusai.

p^{MS}, p^{Ms}, p^{NS}, p^{Ns} = géntfrekvenciák.

Горизонтальная графа: (1) Местность.

Heading: (1) Communes.

$$1 : 2 = \chi^2 = 7,652;$$

$$1 : 3 = 6,194$$

$$2 : 3 = 9,542$$

$$FG = 5 : 0,20 > P > 0,10$$

$$5 : 0,30 > P > 0,20$$

$$5 : 0,10 > P > 0,05$$

(az 5. tábla 12. és 13. oszlopa). Arra vonatkozó utalások, hogy izolációs hatások által a fenotípus-gyakoriságok a homozygoták szaporodása és a heterozygoták csökkenése irányába tolódtak volna el, nem állnak rendelkezésre.

A három résznépeség között részben szignifikáns különbségek figyelhetők meg a különböző fenotípusok és allelok gyakoriságát illetően, mindenekelőtt a karcsai populáció tér el világosan minden egyéb populációtól. Karcsán különösen a *B* vércsoport, illetőleg a megfelelő *q* allel típus gyakori, ezzel szemben különösen alacsony a *O* vércsoport, illetőleg az *r* frekvencia gyakorisága. Ennek az észlelésnek megnyugtató magyarázatát pillanatnyilag még nem tudjuk nyújtani. Mindenesetre a következő munkahipotézis alakítható ki: a véletleneffektusok következtében (genetic drift) Karcsa benépesítésénél és (vagy helyspecifikus szelekciós effektusok által) esetleg pestis vagy himlő általi szelektálódás következtében a karcsai népeségben a *B* allel típus nagymértékben többségre jutott. Az egyéb bodroglői populációkkal kapcsolatos kismértékű érintkezés következtében sikerült fennmaradnia.

Az 1800—1965. évek közötti házasságkötések elemzése során megállapított nagymértékű endogám tendencia, valamint a szomszédos bodroglői, más népeségekkel való csekély biológiai kapcsolat támasztja alá e megállapítást. A járványok célzott orvostörténeti és statisztikai elemzése e jelenség magyarázatához további információkat szolgáltathat a jövőben. Mindazonáltal annyi már nyilvánvaló, hogy az *ABO* rendszeren belül a fenotípusok és allelomorf típusok megoszlásánál jelentős különbségek adódnak a bodroglői populációk között, amelyek csak azáltal magyarázhatók, hogy az egyes résznépeségek izolációja megakadályozta az egész Bodroglő egyforma génkeveredését, és így adódhattak ezek a különbségek. Karcsa és Cigánd esetében ez a demográfiai elemzésből nyilvánvalóan következik.

MNS rendszer: A 6. tábla az *MNS* rendszeren belüli fenotípusok és allelok megoszlását ismerteti.

Itt is mindjárt szembeütik, hogy nyilvánvalóan valamennyi résznépeségben, valamint a maradékcsoportban genetikai egyensúly áll fenn, mivel a megfigyelt és a várható fenotípus-gyakoriságok nem térnek el szignifikánsan egymástól (6. tábla 12. és 13. oszlopa).

A három csoportra különített résznépeségek között bizonyos különbségek mutatkoznak az egyes fenotípusok és allelomorf típusok gyakoriságát illetően, ami azonban ebben az esetben csak részben tekinthető szignifikánsnak (Cigánd, Kisrosvágy és Nagyrosvágy). Ebben a rendszerben mindenekelőtt a cigándi populáció az, mely lényegesen eltér a többitől, és pedig különösen az *Ms* és *MNS* (túllépés) és *MNS* (hiány) fenotípusok gyakoriságában. Ennek megfelelően viselkednek az allelomorf típus p^{Ms} és p^{Ms} (túltengés) és p^{Ns} (hiány) gyakoriságok is. Ez mindenekelőtt mégcsak előzetes észlelés, de annyi már most megállapítható, hogy hidrogeográfiai tényezők által legnagyobb mértékben izolált Cigándon észlelt teljes endogám tendencia adja magyarázatát a talált megoszlásnak.

Rh faktor: A 7. tábla részletezi az *Rh* fenotípusok és allelok kombinációit.

Eszerint bizonyos gyakorisági különbségek állnak fenn az egyes subpopulációk között, amelyek azonban semmi esetre nem nevezhetők szigni-

7a. RII fenotípusok megoszlása

Распределение феноменов Rh

Distribution of phenotypes Rh.

Község (1)	n	CDe/C	CDe/c	CDE/C	CDE/c	Cde/C	Cde/c	cde/c	cDe/c	cDE/c	cdE/c
1. Karcsa	123	12,2	26,9	1,6	15,4	—	5,7	21,2	2,4	14,6	—
2. Cigánd	150	7,3	34,8	0,7	18,6	—	7,3	14,6	0,7	16,0	—
3. Kisrozvággy és Nagyrozvággy..	146	17,8	28,0	0,7	17,2	0,7	2,7	14,4	1,4	16,4	0,7
4. Maradékcsoport	127	8,6	38,6	—	14,9	0,8	2,4	13,4	2,4	17,3	1,6
<i>Együttesen</i>	<i>546</i>	<i>11,5</i>	<i>32,1</i>	<i>0,7</i>	<i>16,7</i>	<i>0,4</i>	<i>4,6</i>	<i>15,7</i>	<i>1,7</i>	<i>16,1</i>	<i>0,5</i>

$$1 : 2 = \chi^2 = 7,533; \quad FG = 7; \quad 0,50 > P > 0,30$$

$$1 : 3 = 7,389 \quad 9 \quad 0,70 > P > 0,50$$

$$2 : 3 = 12,138 \quad 9 \quad 0,30 > P > 0,20$$

A tábla fejrészében levő megjelölések az Rh fenotípusokat jelzik.

Горизонтальная графа: (1) Местность.

Heading: (1) Communes.

7b. RII faktor génegoszlása

Распределение генов фактора Rh

Distribution of genes of the factor Rh.

Község (1)	n	cde r	Cde r'	cdE r''	cDe R ₀	CDe R ₁	CDE R ₂	cDE R ₂
1. Karcsa	123	0,4604	0,0582	—	0,0254	0,2911	0,0222	0,1427
2. Cigánd	150	0,3821	0,0859	—	0,0090	0,1843	0,0126	0,3261
3. Kisrozvággy és Nagyrozvággy..	146	0,3795	0,0541	0,0091	0,0180	0,3760	0,0081	0,1552
4. Maradékcsoport	127	0,3661	0,0414	0,0212	0,0314	0,2652	—	0,2747
<i>Együttesen</i>	<i>546</i>	<i>0,3962</i>	<i>0,0587</i>	<i>0,0063</i>	<i>0,0209</i>	<i>0,2862</i>	<i>0,0100</i>	<i>0,2217</i>

A tábla fejrészében levő megjelölések az Rh faktor géngyakorisága.

Горизонтальная графа: (1) Местность.

Heading: (1) Communes.

fikánsnak. Az *Rh* fenotípusok és az azoknak alapul szolgáló allelok nyilvánvalólag Bodroghöz (eddig összegyűjtött) subpopulációira oszlanak (17, 18).

P vércsoportrendszer: A *P* vércsoportrendszerre, illetőleg az annak alapul szolgáló *P* géneire nézve nincsenek szignifikáns gyakorisági különbségek a subpopulációk között. A megoszlásokat a 8. táblában foglaltuk össze (15).

8. A *P* jelleg megoszlása
Распределение характера *P*
Distribution of the character *P*.

Község (1)	<i>n</i>	<i>P</i> +	<i>P</i> —	<i>pP</i>
1. Karcsa	123	53,6	46,4	0,3188
2. Gágánd	150	54,0	46,0	0,3218
3. Kisrosvágy és Nagyrosvágy . .	117	63,3	36,7	0,3912
4. Maradékcsoport	127	58,1	41,9	0,3527
<i>Együttesen</i>	<i>547</i>	<i>57,4</i>	<i>42,6</i>	<i>0,3473</i>

1 : 2 = $\chi^2 = 0,005$;	FG = 1;	0,95 > P > 0,90
1 : 3 = 2,526	1	0,20 > P > 0,10
2 : 3 = 2,643	1	0,20 > P > 0,10

A tábla fejrészében levő megjelölések a *P* jelleg fenotípusaira és a géngyakoriságra vonatkoznak.

Горизонтальная графа: (1) Местность.

Heading: (1) Communes.

A 9. tábla ismerteti a *haptoglobín-fenotípusok*⁴ (15), illetőleg a *Hp*¹ és *Hp*² allelok megoszlását. Mind a három subpopulációra, valamint a maradékcsoportra nézve eszerint megállapítható a genetikai egyensúly fennállása (a 9. tábla 7. és 8. oszlopa).

A résznépességek között az egyes fenotípusok, valamint az allelok frekvenciák megoszlását illetően eltérések adódnak, amelyek azonban semmiestre nem bizonyulnak szignifikánsnak. Ez azt jelenti tehát, hogy a haptoglobín-fenotípusok és az allelok nyilvánvalóan egyenletesen oszlanak meg (az eddig összegyűjtött) subpopulációkra.

A *Gc fenotípusok*⁵ és allelok *frekvenciáinak* megoszlását a 10. tábla részletezi (15).

Itt is mind a három subpopulációban, valamint a maradékcsoportnál fennáll a genetikai egyensúly, mint ahogy azt a tábla 7. és 8. oszlopa bizonyítja. A fenotípusok és allelok gyakoriságát illetően ebben a rendszerben a résznépességek lényegesen eltérnek egymástól, és különösen Kisrosvágy és Nagyrosvágy populációjánál jelentős ez a különbség. A két homozygota *Gc*

⁴ Haptoglobín szérumfehérje, α_2 globulin frakcióban. Jayle fedezte fel 1939-ben. Mobilitása alapján jól identifikálható. Funkciója: haemoglobint köt, hiányában a haemoglobin nem kötődik. Fenotípusosan és genotípusosan 3—3 formája van. Fenotípusos: Iip 1—1; Iip 2—2; Hp 1—2. Genotípusos: Hp¹—Iip¹; Hp²—Iip²; Hp¹—Iip².

⁵ 1960-ban Hirschfeld és Beckman írta le, mint új rendszert. Szérumfehérje komponens. Vércsoportoktól független, kivéve a *P* rendszert. Fenotípusosan és genotípusosan 3—3 formája van. Fenotípusos: Gc 1—1, Gc 2—1, Gc 2—2; genotípusos: Gc¹—Gc¹; Gc²—1; Gc²—g².

9. Haptoglobín csoportok megoszlása
 Распределение гемоглобиновых групп
 Distribution of haptoglobin groups.

Község (1)	n	1—1	2—1	2—2	Hp ¹	Hp ²	χ ²	P
1. Karcsa	121	9,1	48,7	42,2	0,3347	0,6653	1,092	0,30 > P > 0,20
2. Cigánd	151	8,6	45,0	46,4	0,3113	0,6887	0,383	0,70 > P > 0,50
3. Kisrosvágý és Nagyrosvágý	145	14,5	40,7	44,8	0,3483	0,6517	1,630	0,30 > P > 0,20
4. Maradékcsoport	127	13,4	49,6	37,0	0,3819	0,6181	0,331	0,70 > P > 0,50
Együttesen	544	11,4	45,6	43,0	0,3428	0,6572	0,136	0,80 > P > 0,70
1 : 2 = χ ² = 0,478;		FG = 2;			0,80 > P > 0,70			
1 : 3 = 2,694		2			0,30 > P > 0,20			
2 : 3 = 2,563		2			0,30 > P > 0,20			

A tábla fejrészében levő megjelölések a haptoglobín fenotípusainak megoszlására és genotípusainak gyakoriságára vonatkoznak.

Горизонтальная графа: (1) Местность.

Heading: (1) Communes.

10. Gc csoportok megoszlása
 Распределение групп Gc
 10. Distribution of groups Gc.

Község (1)	n	1—1	2—1	2—2	Gc ¹	Gc ²	χ ²	P
1. Karcsa	121	50,4	43,0	6,6	0,7190	0,2810	0,486	0,50 > P > 0,30
2. Cigánd	150	56,0	40,0	4,0	0,7600	0,2400	1,397	0,30 > P > 0,20
3. Kisrosvágý és Nagyrosvágý . .	144	45,8	42,4	11,8	0,6701	0,3299	0,251	0,70 > P > 0,50
4. Maradékcsoport	125	54,3	38,4	7,3	0,7360	0,2640	0,017	0,90 > P > 0,80
Együttesen	540	51,6	41,0	7,4	0,7213	0,2787	0,174	0,70 > P > 0,50
1 : 2 = χ ² = 1,418;		FG = 2;			0,50 > P > 0,30			
1 : 3 = 2,168		2			0,50 > P > 0,30			
2 : 3 = 7,320		2			0,05 > P > 0,02			

A tábla fejrészében levő megjelölések a Gc fenotípusainak megoszlására és a genotípusok gyakoriságára vonatkoznak.

Горизонтальная графа: (1) Местность.

Heading: (1) Communes.

csoport Gc 1—1 és Gc 2—2 gyakoriságában Kisrosvágý és Nagyrosvágý populációja annyiban tér el egymástól, amennyiben a fenotípusok Gc 1—1 szemelláthatólag kevésbé, a Gc 2—2 fenotípus ezzel szemben láthatóan gyakrabban fordul elő; a Gc 2—1 heterozygota fenotípus gyakoriságában nem áll fenn semmiféle feltűnő különbség. A fenotípus-gyakoriságoknak megfelelően viselkednek az allelok frekvenciái is. A Gc¹ allel típus Kisrosvágý és Nagyrosvágý populációjában jelentős mértékben kisebb, míg a Gc² allel ezzel szemben jelentős mértékben gyakoribb. Ezek az eltérések szignifikánsak. A relative csekély Gc¹ allel gyakoriság Kisrosvágý és Nagyrosvágý populáció-

jában lehetőség szerint „genetic drift” hatásként interpretálható, minek következtében természetesen a Gc^2 gyakoriságnak emelkedni kellett. Az a tény, hogy a homozygota Gc csoport $Gc\ 2-2$ ilyen gyakoriságban fordul elő, izolációs hatásra vezethető vissza. A szignifikáns eltérés oka kettős demográfiai tényben kereshető. Kis- és Nagyrovány között relatíve nagy volt a biológiai kapcsolat, amely tartósan rögződött az ismételt párválasztásokban. Ezenfelül e két népességi egység idegenből beszármazottai később endogámiát folytatva még külön is izolálódtak.

Igen érdekesek a megfigyelések a Gm rendszerben.⁶ (15)

Az öt fenotípus gyakorisága, úgymint a Gm (1, 2, 6), Gm (1, —2, —5) és Gm (—1, —2, 5) általában három allomorf (3-allomorf modell), a $-Gm^1$, $Gm^{1,2}$ és Gm^5 feltételezésével interpretálható megnyugtató módon, azaz a megfigyelt fenotípus-gyakoriság és ezen három allomorf gyakorisága alapján várható rendszerint jó megegyezések. Ez a 3-allomorf modell nyilvánvalólag Karcsa, Cigánd, valamint a maradékcsoportra vonatkozik, mivel a megfigyelt és várt értékek ezen modell elfogadásával nem különböznek egymástól szignifikánsan (a tábla 11—13. oszlopa); mindenesetre Cigánd populációjára vonatkozólag megszorításokat kell alkalmaznunk. Ez esetben is a szélsőségesen izolált és magasfokú endogámia felelős e jelenségekért. Ezt a modellt természetesen nem lehet Kisrovány és Nagyrovány populációjában jelenlévő fenotípus megoszlásra alkalmazni, mivel a megfigyelt és várt értékek szignifikánsan különböznek egymástól. Itt vizsgálni kell azt, hogy egy bővített allomorf modell képes-e a meglévő fenotípus-megoszlást megnyugtató módon interpretálni. Bővítjük ki a 3-allomorf modellt az allomorf $Gm^{1,5}$ -el, tehát egy 4-allomorf modellel, ezáltal megnyugtató módon fognak egyezni a megfigyelt és várt értékek, mint ahogy ezt a tábla 11—13. oszlopa erre a populációra nézve tanúsítja. Ez azt jelenti, hogy Kisrovány és Nagyrovány populációjában egy pótlólagos Gm allomorf típussal kell számolni, az allomorf $Gm^{1,5}$ -el is. Nyitva marad azonban még mindig a kérdés, hogyan jutott be a populációba ez az allomorf típus. Fennáll a lehetőség arra nézve, hogy ez kezdetől fogva már előfordult és egyéb populációkkal való kismértékű kontaktus következtében nem terjedhetett el, de az a lehetőség is fennáll, és ez a valószínű, hogy Kisrovány és Nagyrovány eseteiben észlelt részleges endogámia után, esetleg átkeresztződés (crossing-over)⁷ következtében, és hasonló okokból kifolyólag nem terjedhetett el.

A három subpopuláció és a maradékcsoport közti fenotípus és allel megoszlás a 10. tábla szerint feltűnő, és minden esetben szignifikáns különbségeket mutat. Erre utal, hogy a Gm fenotípusok és az allelok igen egyenetlenül oszlanak szét a részpopulációk között, és ezt a leletet a földrajzi izolációtól függőnek kell tekinteni. Más szóval Cigánd és Karcsa közel teljes endogám tendenciái miatt adódik a Kis- és Nagyrovány jelentős eltérése. A helyi hatások következtében keletkezett allomorf-megoszlásbeli sajátosságok ezáltal természetesen megőrződtek.

⁶ Szérumfehérje komponens (Gammaglobulin). 1957-ben Grubb írta le. Amennyiben Rheumafaktoral ad reakciót, úgy a Gm ($a+$)-ről, ellenkező esetben reakciót nem kapva Gm ($a-$)-ről beszélünk. Fenotípusos formája Gm ($a+$); Gm ($a-$); genotípusos formája: Gm^a-Gm^a , Gm^a-Gm , $Gm-Gm$.

⁷ A sejtosztás egy fázisában az egymást keresztező homológ chromosomák között különböző nagyságú részek kicserélődnek (átkeresztződnek).

11. Gm csoportok megoszlása
 Распределение группы Gm
 Distribution of groups Gm.

Község (1)	n	1, 2, 5	1,—2, 5	1, 2, —5	1,—2, —5	—1, —2, 5	Gm ¹	Gm ^{1,2}	Gm ^{1,5}	Gm ⁵	χ^2	FG	P
1. Karesa	119	2,5	25,2	—	1,7	70,6	0,1429	0,0126	—	0,8445	0,676	2	0,80 > P > 0,70
2. Gligánd	151	12,6	29,7	2,6	—	55,1	0,1584	0,0791	—	0,7625	6,187	2	0,05 > P > 0,02
3. Kisrosvány és Nagyrosvány	145	5,5	40,0	0,7	1,4	52,4	0,1150	0,0292	0,1299	0,7259	0,094	1	0,80 > P > 0,70
4. Maradékcsoport ..	129	6,2	32,6	1,5	3,1	56,6	0,2007	0,0393	—	0,7600	0,520	2	0,80 > P > 0,70
<i>Együttesen</i>	<i>544</i>	<i>7,0</i>	<i>32,2</i>	<i>1,3</i>	<i>1,5</i>	<i>58,5</i>	<i>0,1225</i>	<i>0,0436</i>	<i>0,0730</i>	<i>0,7609</i>	<i>0,073</i>	<i>1</i>	<i>0,80 > P > 0,70</i>
		1 : 2 = Z^2 = 17,073;			FG = 1;		$P < 0,001$						
		1 : 3 = 10,127			4		0,05 > P > 0,02						
		2 : 3 = 10,120			4		0,05 > P > 0,02						

A tábla fejrésében levő megjelölések a Gm fenotípusainak megoszlására és genotípusainak gyakoriságára vonatkoznak.

Горизонтальная графа: (1) Местность.

Heading: (1) Communes.

12. *Lp*-csoportok megoszlása
Распределение групп Lp
 12. *Distribution of groups Lp.*

Község (1)	<i>n</i>	<i>Lp</i> (<i>a+</i>)	<i>Lp</i> (<i>a-</i>)	<i>Lp^a</i>
1. Karcsa	120	29,2	70,8	0,1586
2. Cigánd	150	20,0	80,0	0,1056
3. Kisrosvágy és Nagyrosvágy . .	137	27,7	72,3	0,1497
4. Maradékcsoport	126	22,2	77,8	0,1180
<i>Együttesen</i>	<i>533</i>	<i>24,6</i>	<i>75,4</i>	<i>0,1317</i>
1 : 2 = $\chi^2 = 3,061$;	<i>FG = 1</i> ;	0,10 > <i>P</i> > 0,05		
1 : 3 = 0,065	1	0,80 > <i>P</i> > 0,70		
2 : 3 = 2,371	1	0,20 > <i>P</i> > 0,10		

A tábla fejrésében levő megjelölések az *Lp* csoportok fenotípusainak megoszlására és genotípusaik gyakoriságára vonatkoznak.

Горизонтальная графа: (1) Местность.

Heading: (1) Communes.

A 12. tábla az *Lp* csoportok⁸, valamint az *Lp* allel típusok megoszlását ismerteti. Itt is Karcsa populációja bizonyos különleges helyzetet foglal el, minthogy a legmagasabb fokú gyakoriságot tanúsítja az *Lp* (*a+*) csoport, illetőleg *Lp^a* allomorfizmus előfordulása terén. Ez ismét annak igazolását szolgálta, hogy az izolált népesség genetikusan meghatározott egység, amely a sajátos párválasztás következményeként eredményezi e jelenséget.

Az eddigi fejtegetések azt mutatják, hogy a rendelkezésre álló minták tanúsága szerint a Bodroglközben nem mutatható ki semmiféle homogenitás a különböző tesztelésű vér- és szérumszoport rendszerek megoszlásában, inkább részben jelentős mértékű inhomogenitásokkal állunk szemben. A három szubpopuláció tehát az allomorf megoszlásukat illetően, genetikai struktúrájuk szerint lényeges módon elkülönül egymástól, amely fedésben van a házasságkötésekben észlelt tendenciákkal. Ha a szóban forgó megoszlásokat szimultán vizsgáljuk a SANGHYI-eljárás segítségével, akkor relatív mértéket nyerhetünk a vizsgált szubpopulációk genetikai hasonlóságainak eltéréséről. A 12. ábra szemlélteti a három szubpopuláció genetikai struktúrájának eltérését egymástól.

A genetikai hasonlóság Karcsa és Kisrosvágy/Nagyrosvágy között nagyobbak tűnik, mint Karcsa és Cigánd és Kisrosvágy/Nagyrosvágy és Cigánd között. Ennek az észlelésnek további interpretációja azonban csak akkor válik lehetségessé, ha a többi bodroglközi populációból is szerológiai adatok állnak rendelkezésre.

Már most is megállapítható, hogy Bodroglköz népességének földrajzi differenciálódása és az egyes szubpopulációinak többé-kevésbé erős izolációja a szubpopulációk genetikai struktúrájában felismerhető különbségekre vezetett. Az izoláció eszerint jelentős értelmezést nyer a populációk genetikai differenciálódását illetően, és külön is hangsúlyoznunk kell, hogy relatíve igen kis és elhatárolt földrajzi területek esetében igen sajátos jelenség.

⁸ Lipoprotein— jelölése *Lp*. Szérumfehérje komponens. Mobilitása alapján elektromos árammal az α_1 globulinok csoportjában mutatható ki. Lipoidokat köt.

A következőkben azt a kérdést tárgyaljuk, hogy Bodroghköz népessége genetikailag adaptálódott-e (korábbi) maláriás környezeti megterheléséhez. Az erre vonatkozó vizsgálati eredmények első közlése már 1965-ben megtörtént (16).

Ennek a kérdésnek megvitatására a *HbS*- és *G—6—PD*-hiány⁹ előfordulását vizsgáltuk, éspedig a következő okokból. Számos és intenzív populációgenetikai vizsgálat mutatott rá az utóbbi években a helyi jellegű malária elterjedésére egyrészt, és másrészt a *HbS* és *G—6—PD*-hiány elterjedésére. Továbbá megállapítást nyert, hogy a maláriával fertőzött területeken e két ismertetőjegy heterozygota hajlamburkolóinál pozitív szelekciós érték adódik,

mivel ezek messzemenően malária-rezisztenseknek bizonyultak. Allison (19, 20, 21) és Motulsky (22) szerint a haemoglobin (*HbS*-nél) és az erythrocyta (*G—6—PD*-hiány) elváltozások nagy valószínűséggel olyan biokémiai körülményekre vezetnek, melyek a Plasmodium falciparum maláriakórokozó kifejlődésére nézve ártalmasak. Nem ismertetőjegy-hordozók, tehát heterozygota „normális” egyéneknél a jelen megfigyelések szerint relatív magas malária okozta halálozási arányszám fordult elő, — különösen a gyermek- és serdülőkorban —, miáltal azok kétségtelenül szelektíve károsodtak. Azonban a heterozygoták is erős szelekciós károsodást tanúsítanak, mivel azok nagymértékben, gyakran már a fiatal korban haemolitikus anaemiában pusztultak el. A szelekciós előny ezzel egyértelműen a mindenkori heterozygotákat illeti; a náluk fellépő haemolitikus anaemiák többnyire bizonyos gyógyszerrek hatására, rendszerint sima lefolyásúak voltak (23).

Az itt röviden vázolt, a malária és a *HbS*, illetőleg a *G—6—PD*-hiány közti összefüggés alapján várható, hogy a malária-fertőzött területek népessége szelektíve adaptálódott ehhez a specifikus környezeti megterheléshez, amit eddig egész sor Európán kívüli és európai népességre nézve ki lehetett mutatni. Ezen belül az európai populációk látszólag (eltekintve a Földközi-tengeri anaemiától) csak a *G—6—PD* polimorfizmushoz, az Európán kívüliek pedig ehhez és (vagy) a *HbS* polimorfizmushoz adaptálódtak.

Mivel a Bodroghközben a vizsábályozás megkezdése előtt a malária nyilvánvalóan endémikus volt (Ricsé, Tiszakarád, Cigánd stb. községekben a 17. és 18. században ismételt epidaemiákról számoltak be) (12), fel lehetett állítani azt a munkahipotézist, hogy a bodroghközi populáció genetikailag adaptálódott ehhez a környezeti megterheléshez, lehetőség szerint a *HbS* (vagy a *G—6—PD* polimorfizmus) kialakulásával.

XII. Karcsa, Cigánd, Kisrozvág, Nagyrozvág népességének relatív biológiai távolságai egymástól. (Sanghi-teszt alapján.)

Относительные биологические расстояния, имеющиеся между населенными деревень Карца, Цигандь, Кисрозвадь, Падьрозвадь (на основе теста Санги)

The relative biological distances of the populations of Karcza, Cigánd, Kisrozvág, Nagyrozvág (on basis of the Sanghi-test).

⁹ G-6-PD enzim. Avörös vérsejtek cukoranyagcserejét szabályozó glukoza. A disszimiláció egyik kulcsenzime.

Eredmények: Valamennyi *HbS*-re nézve vizsgált 363 egyén *HbS* negatívnek bizonyult. A *G—6—PD*-hiányra nézve vizsgált 233 személy közül 224, tehát 96,1% normális aktivitást mutatott, 9, tehát 3,9% csökkent aktivitást. Eszerint a *G—6—PD*-hiányban szenvedő egyének gyakorisága a bodrogi népeségben 3,9%.

A bodrogi népeségben előforduló *HbS*-hiány alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy ehhez a *Hb* variánst illetően, nyilvánvalóan nem következik be mutáció és, hogy genetikai *HbS* polimorfizmus után nem jön létre szelektív adaptáció, a maláriás megterhelést illetően. Ezzel szemben a bodrogi populáció nyilvánvalóan genetikailag adaptálódott a *G—6—PD* polimorfizmuson keresztül környezete maláriás megterheléséhez. Nyitva maradt mégis a kérdés, hogy a *G—6—PD*-hiány-gének csak a Bodrogköz autochton népesége megtelepedése után keletkeztek-e, mutáció útján és szelektív előnyük következtében tudtak-e elterjedni, vagy pedig a honfoglaló magyarság megtelepedésével kapcsolatosak-e (24). Több minden szól a második feltételezés mellett. Nyitva marad továbbá az a kérdés is, hogy a bodrogi egyes népeségekben beállt-e a genetikai egyensúly, mivel idegen népeségekkel való metizáció messzemenően kizárható és a szelektív feltételek hosszú időn keresztül relatív konstansak lehetnek. Ilyen feltételezés megengedhető. A maláriás megterhelés kiküszöbölődésével és ezáltal a szelektív nyomás kiesésével feltehető, hogy a *G—6—PD*-hiány-gén-gyakoriság csökkent, mint azt Allison is megállapította (1955) a maláriát hasonló módon felszámolt területen a *HbS*-gén-gyakoriság esetében.

Az együttesen végzett kutatások első szakaszának eredményeit összefoglalva mindenekelőtt azt kívánjuk kiemelni, hogy a házasságkötéseknek általános — azaz Bodrogköz vizsgált népeségére és a részletezett helységekhez vonatkozó — megállapításai önmagukban is szolgáltatnak információkat, de a biológiai izoláció és relációk következményei a populációgenetikai vizsgálatok nélkül nem váltak volna ismeretessé. Megfordítva is igaz, hogy a populációgenetika által nyert megállapítások demográfiai elemzése hiányában az értelmezés csak korlátozott eredményekre nyújtott volna lehetőséget. A későbbiekben a házasságok elemzésén túl a születések és halálozások vizsgálata alapján még alaposabban felderíthetők azok az összefüggések, amelyek a populáció genetikai kutatásokkal együttesen reális lehetőséget szolgáltatnak a bodrogi népeség szerkezetének megismeréséhez.

I R O D A L O M

1. *Geöcze, S.*: A Bodrogköz. Budapest, 1901. 34—56. p.
2. *Kisérny, L.*: A esonka-magyarországi Bodrogköz. Budapest, 1935. 32 p.
3. *Geöcze, S.*: A Bodrogköz a szabályozás előtti és után. A Bodrogközi Tiszaszabályozó Társulat Monographiája. Budapest, 1896. 113. p.
4. *Csikváry, A.*: Zemplén vármegye. Vármegyei Szociográfiák. Budapest, 1940. 45—67. p.
5. A Bodrogközi Tiszaszabályozó Társulat Monographiája 1846—1896. Budapest, 1896. 86 p.
6. *Földtűné, Vizdány, J.*: A bodrogi Laca népmeséiből. Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek. 1957. évi 9—11. sz. 35 p.
7. *Balassa, J.*: Néprajzi feladatok a Hernád és a Tisza között. Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 1960. évi 19. sz. 24 p.
8. *Balassa, J.*: Karesai mondák. Új Magyar Népköltészeti Gyűjtemény. 1963. évi 11. sz., 623 p.
9. *Araló, K.*: Bodrogköz mesevilága I—II. Budapest, 1939.
10. *Balassa, J.*: Földosztó mozgalom a Bodrogközben 1898-ban. Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek. 1956. évi 2. sz. 32 p.
11. *Bodnár P.*: Bodrogköz a kivándorlás szempontjából. 1903. 32 p.

12. *Ébner, S.*: A Bodrogköz lápi községeknek településtörténeti vázlata. *Föld és Ember*. 1925. évi 5. sz. 65—102. p.
13. *Sutter, J. et Tabah, L.*: Fréquence et répartition des mariages consanguins en France. *Population*. 1950. évi 2. sz. 311—332. p.
14. *Sutter, J.*: L'atteinte des incisives latérales supérieures. *Travaux et Documents*. 1966. évi 46. sz. 147 p.
15. *Remane, A.*—*Schwidetzky, I.*—*Walter, H.*—*Knußmann, R.*: Die neue Rassenkunde. Stuttgart, 1962. 318 p.
16. *Walter, H.*—*Neumann, S.*—*Nemeskéri, J.*: Populationsgenetische Untersuchungen über die Verteilung von Hämoglobin S und Glucose 6-Phosphat — Dehydrogenasemangel. *Human-genetik*, 1965. évi 1. sz. 651—657. p.
17. *Backhausz, R.*—*Nemeskéri, J.*: Résultats des recherches séraanthropologiques effectuées en Bodrogköz (Hongrie Nord-Est). *Journal de Génétique Humaine*. 1955. évi 4. sz. 219—233. p.
18. *Backhausz, R.*—*Nemeskéri, J.*: Häufigkeit der ABO-Blutgruppen und des D-Faktors in Ungarn. *Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie*. 1960. évi 51. sz. 103—115. p.
19. *Allison, A. C.*: Aspects of polymorphism in Man. Cold. Spr. Harb. Symp. *Quant. Biol.* 1955. évi 20. sz. 239—255. p.
20. *Allison, A. C.*: Population genetics of abnormal human haemoglobins. Proc. T. Intern. Congr. Hum. Gen. Copenhagen. 1957. 430—434. p.
21. *Allison, A. C.*: Abnormal Haemoglobin and Erythrocyte Enzyme-Deficiency Traits. In: *Harrison G. A.*: Genetical Variation in Human Populations, London, Pergamon Press. 1961. 16—40. p.
22. *Motulsky A. G.*: Metabolite polymorphism and the role of infectious diseases in human evolution. *Human Biology*. 1960. évi 32. sz. 28—62. p.
23. *Siniscalca M.*—*Bernini, B. Lalle—Motulsky, A. G.*: Favism and thalassemia in Sardinia and their relationship to malaria. *Nature* (London). 1961. évi 190. sz. 1179—1180. p.
24. *Fehér, G.*—*Ery, K.*—*Kralovinszky, A.*: A Közép-Duna Medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter. Régészeti Tanulmányok. 2. 1962. 25—65. p.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ И ПОПУЛЯЦИОННО-ГЕНЕТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В БОДРОГКЭЗЕ

Резюме

К познанию структуральных различий человеческих населений принято приближаться методами, с одной стороны, демографической генетики и, с другой стороны, генетики населения. Согласованием целей этих двух методов исследования можно наиболее успешно достичь познания структуры населений. Сотрудники Научно-исследовательской группы по демографии Центрального Статистического Управления Венгрии и сотрудники Антропологического Института Университета города Майнц по совместно составленной программе начали в 1965 году исследование населения этнически и географически отграниченного Бодрогкэза в Северовосточной Венгрии.

Бодрогкэз является территорией, ограничиваемой реками Тиса и Бодрог и границей страны, где особенно гидрографические факторы играли решающую роль в том, что с помощью действительности эндограмм тенденций все население и в том числе частичные группы населения до известной степени изолировались. Исследование наметило в качестве цели исследования двух вопросов.

1. Исследование того, до какой степени влияли географические и гидрографические факторы на изоляцию всего населения и в том числе обособленных частичных населений, а далее, приводило ли болеемнее определенное обособление к различиям в генетической структуре отдельных частичных населений, соответственно, до какой степени была определена стабилизация оформленных генетических различий обособлением.

2. Бодрогкэз до урегулирования вод был явно заражен малярией. Из этого вытекает второй вопрос; адаптировалось ли население Бодрогкэза генетички к погружениям окружения.

С целью исследования указанных двух вопросов авторы с помощью демографических генетических соображений анализировали бракосочетания в местностях Карча, Кишрозвадь, Надьрозвадь, Цыганд, Тисакарад, Паниц, Шемен за 1800—1965 гг., а потом от населения 4 местностей Бодрогкэза (Карча, Кишрозвадь, Надьрозвадь, Цыганд) собрали 550 образцов крови, на основе которых были определены следующие серологические и

биохимические особенности: ABO, MNS, Ph, P, Hp, Ge, Gm, InV, Gr, HbS, отсутствие G—6—PD.

Результаты могут быть изложены в нижеследующих:

1. С помощью анализа бракосочетаний населения указанных местностей за 1800—1965 гг. можно было установить, что во всех местностях эндогамные бракосочетания, то есть когда супруги из одной и той же местности превышают 50% и эта тенденция в последних десятилетиях становится 80—90-процентной частотой. В Цыганде эндогамные бракосочетания, вследствие полной изоляции от окружения, являются наиболее определенными, до такой степени, что имеется обособление даже между двумя частями местности — Кишцыганд и Надьцыганд. Для населения Карчи характерными являются экзогамные бракосочетания.

2. В соответствии с расхождениями в бракосочетаниях не было возможности установить гомогенности относительно распределения систем крови и серумов, а наоборот, обнаруживаются значительные ингомогенности в соответствии с населением местностей. Таким образом, четыре субпопуляции относительно алломорфных распределений значительно различаются.

Между населением Карчи и Кишроздавья и между населением Цыганда и Надьроздавья можно установить генетическое сходство. Цыганд, с точки зрения генетической структуры, до известной степени является обособленным.

3. Население Бодрогкэза наверно адаптировалось инетически через полиморфизм G-6 PD к маларийному погружению окрестности.

В исследованиях 1966 года будет иметь место демографическое и популяционно-генетическое исследование дальнейших местностей и после последующей за ним оценки будет возможно создать сводное представление обо всем составляющим изолят, населении.

RESEARCH ON DEMOGRAPHIC AND POPULATION GENETICS IN THE BODROGKÖZ AREA

Summary

The structural differences of human populations are analysed, in general, by the methods of demographic genetics, on the one hand, and by the methods of population genetics, on the other. The best way to understand the structure of populations is to combine the aims of the two methods. According to a program drawn up jointly by the staff members of the Research Group for Population Studies of the Hungarian Central Statistical Office and of the Institute for Anthropology of the University of Mainz, the investigation of the population of the Bodrogeköz area in north-eastern Hungary, limited both ethnically and geographically, started in 1965. The area in question is bordered by the rivers Tisza and Bodrog and by the country's frontier; especially hydrographic factors have contributed here to the isolation of the total and part populations by means of endogamous tendencies. Aim of the research has been to investigate two questions, viz.:

(1) To analyse the extent to which geo- and hydrographical factors influenced the isolation of the total and part populations, further, whether a more or less marked separation caused any difference in the genetic structure of the individual part populations resp. to what extent stabilization of the genetic differences emerged was due to this separation.

(2) Before the regulation of the water ways in the area in question, Bodrogeköz was obviously an area infected from malaria. This fact raised the second question, viz. whether the population of Bodrogeköz adapted itself genetically to the pressure coming from the hydrographical environment.

In order to study the two questions the authors analysed from the point of view of demographic genetics the mating (marriages) of the population of the villages Karcsa, Kisrozdavgy, Nagyrozdavgy, Cigand, Tiszakarad, Pacin, Semjen between 1800 and 1965; in addi-

tion, 550 blood tests were made from the population of four villages of the Bodrog-köz area (Karcsa, Kiszóvággy, Nagyszóvággy, Cigánd), on the basis of which the following serological and biochemical characteristics were determined: ABO, MNS, Rh, P; Hp, Ge, Gm, InV, Lp; HbS, the lack of G-6-PD.

The results can be summarized as follows:

1. Analysing the marriages of the population of the villages mentioned between 1800 and 1965 it can be stated that at the beginning of the period the ratio of endogamous mating exceeded 50% in all the villages, then, in the last decades of the 19th century, it reached 80—90%. The endogamous mating was most marked at Cigánd where they caused a difference even between the two parts of the village — between Kiscigánd and Nagycigánd. The population of Karcsa is characterized rather by the exogamous mating.

2. In compliance with the differences in the mating no homogeneity could be established in the blood and serum systems of the total population of Bodrogköz; on the contrary, inhomogeneity could be experienced among the populations of the individual villages. Thus, the four subpopulations differ from each other essentially in respect of their allomorph distribution and genetic structure.

A genetic similarity could be found between the population of Karcsa and Kiszóvággy as well as between the population of Cigánd and Nagyszóvággy. Regarding its genetic structure Cigánd occupies a special place.

3. The population of Bodrogköz has obviously adapted itself by means of the polymorphism G-6 PD to the pressure of malaria coming from the hydrographic environment.

A further investigation of the villages of the Bodrogköz area from the demographic and population-genetic aspects will take place in 1966. With the evaluation of its results, a comprehensive picture will be obtained of the total population of the Bodrogköz area which forms a geographical unit and a partial isolated area.

KÖZLEMÉNYEK

A 18. SZÁZADI LÉLEKÖSSZEÍRÁSOK TÖRTÉNETE

DR. FÜÇEDI ERIK

Történelmi statisztikai irodalmunkban általánossá vált az a felfogás, hogy a hivatalos magyar statisztikát megelőző időkből csupán II. József népszámlálása nyújt képet az ország népességéről, az 1784 előtti korszakra vonatkozólag az adójegyzékeket kell demográfiai szempontból kiértékelni,¹ minthogy az oszt-rák és cseh örökös tartományokban 1754-ben bevezetett népszámlálásokat nálunk nem valósították meg. Ez a felfogás annyiban valóban jogosult, hogy az ország egész népességét felölelő népszámlálással a 18. századból nem rendelkezünk. Demográfiai szempontból azonban a józsefi népszámlálást megelőzőleg is van egy igen jelentős forrásunk. A lélekösszeírások (*Conscriptio Animarum*) ezek. Eddig sem voltak ismeretlenek történelmi-demográfiai irodalmunkban,² bár beható elemzésükre mind ez ideig nem került sor. Az elemzés hiánya talán elsősorban arra vezethető vissza, hogy a lélekösszeírásokból csak töredékek maradtak fenn, az anyag túlnyomó része a helytartótanács számvevőségének irataival együtt selejtezésnek esett áldozatul. Mégis úgy gondoljuk, hogy a lélekösszeírások történetének felkutatása megéri a ráfordított fáradságot. Elsősorban azért, mert olyan népmozgalmi adatokat tartalmaznak, amelyeket a józsefi népszámlálásban hiába keresünk, s amelyeknek összegyűjtése hihetetlenül nagy munkát és költséget követel meg. Igaz, a nemesek és a katonák nem kerültek bele a lélekösszeírás rovataiba, de talán mégis könnyebb a lakosság 20%-át kitevő privilegizált osztály adatait összegyűjteni, mint a 80%-ot kitevő tömeget. S ha országos összesítéssel csak három esztendőből rendelkezünk, még akkor is képet alkolhatunk magunknak az 1777–1782 közötti demográfiai fejlődésről, s ezzel nagy lépést tehetünk meg visszafelé, a magyar történelmi demográfia legproblemátikusabb korszaka, a török hódoltság felé. A lélekösszeírásokból azonban csak abban az esetben válhat használható statisztikai anyag, ha megismerjük létrejöttüket, elkészítjük a fennmaradt összeírások katalógusát³ és megkíséréljük kritikai értékelésüket. Az itt következő sorok az összeírás létrejöttét és rendszerét kívánják röviden összefoglalni.

¹ *Ila Bálint*: A regionális történelmi és a történelmi statisztika összefüggései. Történelmi demográfiai kollokvium. Budapest, 1965. szept. 23–26.

² Lásd *Thirring Gusztáv*: Népesedésünk külforrásai a múlt század első felében. (Budapest, 1903.), továbbá: A történelmi statisztika forrásai. (Szerk. Komcsics J.) Budapest, 1957. 21. és 117–118. p., valamint *Dányi Dezső*: Az 1777. évi lélek összeírása. Történelmi statisztikai évkönyv. 1960. 168. p.

³ A Művelődésügyi Minisztérium Levéltári osztálya által kiadott „Feudális kori összeírások” (Budapest, 1965.). e. levéltári leltárba a lélekösszeírásokat is felvették.

A LÉLEKÖSSZEÍRÁS BEVEZETÉSE

1768. november 21-én *Mária Terézia* az 1752-ben kiadott főispáni utasítás átdolgozását rendelte el. A helytartótanácshoz intézett legfelsőbb elhatározásának 2. pontjában meghagyta, hogy a főispánok évente készítsenek „Tabella impopulationis”-t, s közölje a Tabella formáját is.⁴ A királynő elhatározásának közvetlen előzményeit a magyar kancellária levéltárában nem sikerült megtalálni, de más forrásokból a távolabbi előzmények képe világosan megrajzolható. Az osztrák és cseh örökös tartományokban *Mária Terézia* már 1754-ben elrendelte a népszámlálást, s ha a következő háborús esztendőkhöz a kezdeményezés folytatása meg is szakadt, 1762-ben ismét felvette az elejtett fonalat, s ettől kezdve rendszeressé tette a népességről az adatszolgáltatást.⁵ Amikor aztán 1766-ban Bécsben a rossz terméskilátások következtében a liszt megdrágult, a királynő a helytartótanács útján jelentést kért Magyarország várható gabonaterméséről, s egy év múlva a jelentést továbbfejlesztve „az összes emberek számát” (numerus omnium hominum) is belevetelte az adatszolgáltatásba.⁶

A lélekszám megállapításának megvolt a maga előzménye a magyar katolikus egyházmegyékhöz is, ahol az egyháziátogatások alkalmával vagy a püspökök külön rendeletére időnként összeírták a katolikusokat vagy azok egy csoportját.⁷

A királynői elhatározás mellékletét alkotó Tabella (1. ábra) tulajdonképpen kettős célt követelt: egyrészt népszámlálásszerűen akarta megismerni az állónépességet, másrészt a népmozgalomról akart tájékozódni. Az állónépességről igen részletes tájékoztatást kért főképpen társadalmi és vallási megoszlás tekintetében, de nem volt kíváncsi a népesség kor és státus szerinti megoszlására. Külön rovatokba emelte ki azokat a társadalmi csoportokat, amelyek a közigazgatásnak gondot jelentettek, így a szegényházban és alapítványban, ill. a kollégiumban élőket, de kiemelte a *Mária Terézia* egyházpolitikájában szerepet játszó görög-keleti pópákat is. A népmozgalmi adatok részletezésénél is elsősorban a társadalmi és vallási megoszlás felé fordult a figyelem, de az iker-szülések és halvaszületéseket (a keresztelés előtt elhaltakat) is felvették a táblázatba. Kiemelték a törvénytelen születéseket és a kitélt gyermekeket, mert ezek egyrészt a „nép erkölcsi viszonyainak” ismeretét segítették elő, másrészt a kitélt gyermekekről is a köznök kellett gondoskodnia. A Tabellának azt a jellegzetességét, hogy az állónépességet és a népmozgalmat egyszerre vette fel az adatszolgáltatásba már csak azért is ki kell emelni, mert ez a lélekösszeírások jellemzője marad a józsefi népszámlálásig.

A Tabella hűen tükrözte a feudális társadalmi rend felfogását, amikor a nemességet és a hadsereget eleve kihagyta az összeírandók köréből, s ez a jellemzője is végigkísérte a lélekösszeírásokat a józsefi népszámlálásig, sőt a hadsereg és a katonák családtagjai még akkor sem kerültek a népszámlálásra kötelezettek közé.

A királynő elhatározásának közvetlen indítékáról egyetlen forrásunk van. *Schwartner Márton* úr azt állítja, hogy a lélekösszeírás elrendelésére az uralkodót híres holland udvari orvosa és belső bizalmasa, *van Swieten* buzdította.⁸ Nincs okunk *Schwartner* értesítésében kételkedni, bár megerősíteni sem tudjuk azt. Ha azonban csak egy pillantást vetünk is a Tabellára, rögtön világossá válik, hogy azt nem *van Swieten*, hanem a magyar viszonyokban jártas egy vagy több közigazgatási szakember készítette. A Tabella nem tekinthető az osztrák

⁴ Országos Levéltár (a továbbiakban: OI.) Kancellária levéltára (a továbbiakban: Kane.) Liber Regius 48. 327—328. p. és Originale referendarum 1768. no. 390.

⁵ *Güttler, A.*: Die Volkszählungen Maria Theresias und Joseph II. Innsbruck 1909. 1—15. p.

⁶ *Bogdán István—Papp Zsigmond—Szabó Miklós*: Kétszázéves gabonaszemek az Országos Levéltárban. Agrártörténeli Szemle. 1963. évi 1—2. sz. 50—52. p. — Fejér vármegye levéltára (a továbbiakban vm. II.) Acta politica 1767. fasc. 34. no. 73.

⁷ A legnagyobb ilyen irányú munkát *Padányi Bíró Márton* veszprémi püspök végeztette el, aki az 1742. évi egyháziátogatási jegyzőkönyvekbe mindenütt bemásoltatta a katolikus állónépességet magában foglaló ún. „Status animarum”-ot. Veszprémi püspöki levéltár (a továbbiakban: pk. II.) Canonicee visitationes.

⁸ *Schwartner Márton*: Statistik des Königreichs Ungern. Ofen, 1809. 93. p.

népszámlálás kiterjesztésének vagy a kameralisták művének sem, mert a népesség kor és státus szerinti megoszlását nem kívánta meg. S ha személy szerint a szerkesztőt vagy a szerkesztőket nem is határozhatjuk meg, biztos, hogy ismer-te vagy ismerték Süßmilch munkáját, mert a Tabellából az állónépesség nem szerinti megoszlása s az ebben a korban szokásos születési, halálozási és házasságkötési hányados könnyen kiszámítható volt.⁹

I. A „Tabella Impopulationis” mintája
 Оріауек „Tabella Impopulationis”
 Pattern of “Tabella Impopulationis.”

Az új főispáni utasítás kidolgozása lassan haladt előre, ezért 1769. február 20-án a helytartótanács a római katolikus püspököket szólította fel, adjanak egyházmegyéjük népességéről jelentést.¹⁰ Az egri püspökség kivételével ezek a jelentések fenn is maradtak,¹¹ eredményük azonban aligha elégíthette ki a királynő célkitűzését, mert nem minden egyházmegye vállalkozott a nem katolikus lakosság összeírására, s a jelentések túlnyomórészt a régi egyházi hagyományokat folytatva csupán az állónépességre terjedtek ki, azt gyónásra érett és éretlen (capax-incapax) bontásban közölték. Ez alól csak a váradi püspök volt kivétel, aki ugyan nagy késéssel (1770. augusztus 17-én) terjesztette fel jelentését, de már a Tabella formájának figyelembevételével készítette azt el, három esztendőről közölve a népmozgalmi adatokat is (1767–1769).

⁹ Ezen az a tény sem változtat, hogy Süßmilch művét Mária Terézia a tiltott könyvek jegyzékébe vétele fel. Vö. Hornáth Róbert: Megemlékezés az első népességtudományi mű megjelenésének 200 éves évfordulójáról; Süßmilch „Isteni Rend”-jéről. Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tomus VIII. fasc. 5. Szeged, 1961. 22. p.

¹⁰ OL. Helytartótanács II. (a továbbiakban: HII.) Protocolium sessionale (a továbbiakban: Prot. sess.) 1769. 173. p. és Váci pk. II. Conscriptiones animarum fol. I.

¹¹ III. Acta oeconomia no. 99 1/2.

1770. szeptember 17-én végre a helytartótanács kiadta az új főispáni utasítást, mellékelve hozzá a Tabella évenkénti felterjesztését elrendelő királynői elhatározást és a Tabella formáját¹². A megyék egy része — főként Pest, Pozsony és Nógrád — elutasító álláspontra helyezkedett és hosszú vitát folytatott a helytartótanáccsal. Azt igyekeztek bebizonyítani, hogy a megyei tisztviselők a feladatra nem alkalmasak és javasolták, hogy a munkát bízzák a plébánosokra¹³. A helytartótanács velük szemben a feltétlen engedelmesség álláspontjára helyezkedett¹⁴, s 1771 végén elkészült az első lélekösszeírás¹⁵. A szűkszavú utasítás és az összeírásban használt fogalmak tisztázatlansága következtében ez az első összeírás nem sok sikerrel dicsekedhetett. A megyék nem mindig tartották magukat az előírt formulához, nem közöltek minden adatot, néha csak az állónépesség számát közölték, s hol községi, hol járási sorokban adták meg a kívánt számokat.

A fennmaradt anyagból úgy tűnik, hogy az 1768. november 21-i legfelsőbb elhatározás gyakorlati végrehajtása sikertelen volt, s ez nem is csodálatos. Nem volt ez másképpen az igazgatási szempontból régebbi és nagyobb hagyományokkal rendelkező országokban sem. Svédországot kivéve az első ilyen összeírásokat a század derekán kezdték el, megszervezésük azonban nagy erőfeszítések ellenére sem járt sikerrel¹⁶. Ötven évvel később általában úgy tekintettek vissza ezekre az első kísérletekre, mint amelyeknek eredménye további demográfiai következtetések levonására alkalmatlan¹⁷. A hibák a 18. század általános társadalmi és gazdasági viszonyaiból szükségszerűen következtek, s Magyarországon is megismétlődtek. A túlterhelt és rosszul fizetett megyei tisztviselők nem tudtak a hatalmas munkával megbirkózni. A megye véleményének merev elutasítása is lehangolhatta őket. A lélekösszeírás új, bonyolult rendszerében nem láthattak egyebet, mint a helytartótanács tabellamániájának újabb megnyilvánulását. Az összeírás előfeltételei közül nemcsak a részletes utasítás, a fogalmak meghatározása hiányzott, hanem az anyakönyvek vezetéséhez szükséges intézkedések is. Az anyakönyvi bejegyzéseknél a társadalmi állás feltüntetése egyik vallásnál sem volt kötelező, így az év minden egyes bejegyzését újra kellett minősíteni. Felesleges lenne emiatt akár a megyei tisztviselőket, akár a plébánosokat elmarasztalni. A 18. században a demográfia iránt még alig volt érdeklődés, 1753-ban az angol alsóház is elutasította a népszámlálás gondolatát.

Végül, de távolról sem utoljára az állandóan újabb összeírásnak, faggatásnak kitélt dolgozó nép sem fogadhatta az összeírást másképpen, mint egy beláthatatlan következményekkel járó praktikát. Ha földesurai és a megyei tisztviselők már eddig is igyekeztek anyagi helyzetét a lehető legrésztelenebben ki-puhatolni, akkor most családtagjaikra is kiterjesztették érdeklődésüket. Az ilyen elől a legokosabb volt kitérni, esetleg átmenetileg elhagyni a portát. A feudális társadalmi rend korszakában ebben sem láthatunk elmaradottságot. Az összeírás elkerülése a parasztság passzív ellenállásának egyik megnyilvánulási formája volt, ezzel nemcsak Magyarországon, hanem az osztrák örökös tartományokban is számolni kellett¹⁸.

A lélekösszeírást a főispáni utasítás rendelte el, ennek következtében a szabad királyi városokra nem vonatkozott. A gabonatermést és az állónépesség számát ugyan 1767-től kezdve a városoknak is jelenteniök kellett¹⁹, a lélekösszeírást azonban nem ez, hanem egy másik eset indította el. Pest városában az előjáróság és a választott közösség között kilört vitát királyi biztos vizsgálta

¹² Váci pk. II. Conscriptioes animarum fol. 10—12.

¹³ Pest vm. II. Protocolum rescriptorum 1767—72. 416—418. p. Nógrád vm. II. Protocolum rescriptorum 1763—68. 499—502. p. III. Acta oeconomica no. 99^{1/2}.

¹⁴ III. Prot. sess. 1771. 1131. p.

¹⁵ Összesen 23 megye, ill. kerület küldte be az 1771. évi összeírást, ezek közül Bács, Bars, Békés, Csongrád, Győr, Maramaros, Moson, Nógrád, Pest, Sopron, Torna, Trenesén és Veszprém megyéék maradt le. III. Acta oeconomica no. 99^{1/2}.

¹⁶ M. Reinhard—A. Armengaud: Histoire générale de la population mondiale, Paris, 1961. 155. p.

¹⁷ Schwartzner, i. m. 106—107. p.

¹⁸ Gürtler, i. m.

¹⁹ Pest vs. II. Intimata AA. 4209., Buda vs. II. Intimata locumtenentia no. 93.

ki, s 1767. november 30-i jelentéséhez a királynő válaszképpen egy feljegyzést csatolt, amelynek névtelen és ismeretlen szerzője a magyar városi fejlődés elmaradottságának okát részben a népesség kis létszámában kereste, s javasolta a királynőnek: kérjen évente jelentést az újonnan felvett polgárok számáról²⁰. A királynő ennek alapján 1770. szeptember 10-én kelt elhatározásában nem elégedett meg az új polgárok számával, hanem arra utasította a helytartótanácsot, hogy vezesse be a lélekösszeírást a városokban, s ebben a lakosság összlétszámán kívül lüntessék fel a kézműveseket vallásuk, mesler, legény vagy inas voltak és iparáguk szerint²¹. A helytartótanács erre nem dolgozott ki külön formulát, hanem 1771. május 14-én kelt rendeletében megelégedett a királynői elhatározás lényeges részének közlésével²². Az eredmény természetesen ennek megfelelően siralmas volt, a városok más és más formulát használtak, más és más adatokat jelentettek²³.

Az 1768. november 21-i királynői elhatározás és az 1771. évi összeírás között eltelt három esztendő alatt Magyarországon nemcsak a lélekösszeírást, ezt a feudális népszámlálási formát vezették be, hanem elfogadták a demográfiai adatszolgáltatás gondolatát is. A királynő törekvésében ugyan sok volt a határozatlanság, a végrehajtásban a kísérletezés és a sikertelenség, de a népszéírás elve ellen sehol sem merült fel ellenállás. A megyék és a papság nem idézte Dávid király népszámlálásának sötét vízióját, mint ahogyan azt Angliában és Poroszországban tették²⁴, csupán a munka végrehajtásától szerettek volna megszabadulni. A mai kutatás szempontjából ennek a három esztendőnek döntő ténye az, hogy a királynő az összeírást kiterjesztette, s ezzel olyan forrást bocsátott rendelkezésünkre, amelynek értéke felbecsülhetetlen.

A K É R D Ő Í V É S A S Z E R V E Z E T F E J L Ő D É S E

Az elv diadalának bizonyítéka volt, hogy a helytartótanács gazdasági bizottsága (Commissio oeconomica) már 1772. január 11-én tartott ülésén foglalkozott a beérkezett összeírásokkal, s miután megállapította, hogy a megyék azt nem hajtották végre lelkiismeretesen, új összeírási formulákat és részletes utasítást szerkesztett²⁵. A királynő ennek jóváhagyása után 1772. június 1-én a megyékhez és városokhoz intézett körrendeletében újra elrendelte az évenkénti összeírás végrehajtását²⁶. A rendelet mellékletül szolgáló három nyomtatvány közül az egyik a helységek lapja, egy a megyei összesítő, egy pedig a szabad királyi városok lapja volt. A korábbi gyakorlatnak megfelelően az egyéni lap (II. ábra) részben az állónépességet csoportosította nem, vallás, társadalmi állás és nagy-, ill. kiskorú ismérvek szerint, részben a növekedés (születés + odavándorlás), ill. a csökkenés (halálozás + elvándorlás) és a házasságok tárgy-évi adatait osztályozta. A korábbi táblázathoz képest bizonyos logikai javításokat hajtottak végre, elsősorban azzal, hogy a növekedést és csökkenést a természetes szaporodás és vándorlás elemeire bontották és egységként kezelték. A házasságokat nemcsak szám szerint, hanem a házasulók korcsoportjának és társadalmi állásának megfelelő bontásban is kérték, s mérleget állítottak fel a fennálló házasságok számában bekövetkezett változásról, ami meglehetősen megnövelte a plébánosok munkáját. A megyei összesítő ugyanezeket az adatokat községi sorokban tartalmazta. A városok lapját most sem egyeztetették a megyék adataival, így az változatlanul az össznépesség számát s a kézművesek és kereskedők részleges adatait tartalmazta.

Alig két évvel ezután a helytartótanács kénytelen volt megállapítani, hogy a megyei tisztviselők valóban nem tudják a munkát elvégezni. Ezúttal a király-

²⁰ Kane. Acta generalia 1770: 4310.

²¹ Uo.

²² Pest vs. It. Intimata AA. no. 4665., Buda vs. It. Intimata locumtententia no. 95.

²³ III. Acta oeconomica no. 99¹ g.

²⁴ M. Reinhard—A. Armengaud, i. m. 155. p.

²⁵ Kane. Acta generalia 1772:444.

²⁶ III. Prot. sess. 1772. 658. p. — Pest vm. II. Intimata 1772. nov. 27. no. 3., Váci pk. II. Conscriptiones animarum fol. 2—3. Ez a rendelet szinte valamennyi megyei és püspöki levéltárban megtalálható.

vonatkozólag kértek adatokat, most a városoknak is jelenteniök kellett népmozgalmi adataikat²⁸. Ezzel a demográfiai elvet a városi lakosságra is kiterjesztették és megteremtették az alapját annak, hogy — a nemesség és a hadsereg tagjain kívül — az egész ország lakosságának demográfiai hányadosait kidolgozhatják.

Censuræ parisiensis												
Matrimoniorum interuent Perfora subinfertæ ætatis	Mæbtorum		Sæbtorum		Natiuitates				Judeorum			
	Viri	Femine	Virgines	Femine	Transmissum	Scissurorum	Viri	Femine	Vir	Femine	Vir	Femine
1 ad 10 annos	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
11 - 15	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
16 - 20	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
21 - 25	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
26 - 30	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
31 - 35	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
36 - 40	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
41 - 45	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
46 - 50	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
51 - 55	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
56 - 60	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
61 - 65	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
66 - 70	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
70 - 75 annos	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Summa Parochiarum	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/

Matrimoniorum hæc Anni Censuræ
Cum sine Anni prioris numeratione Censuræ Paris N° 26.

Summa utriusque

Ex quibus per Decemum ultimas Censuras hoc anno refertur
Preteritum octo Censuræ Paris

Censuræ					
Accrescentia			Decrescentia		
Viri	Femine	Summa	Vir	Femine	Summa
Nati infantes			Mortui		
Hebentium	/	/	Ecclesiasticis	/	/
Severum	/	/	Religiosis	/	/
Milium	/	/	Plures	/	/
Judeorum	/	/	Servi	/	/
A Parentibus in libertate	/	/	Mitres in Scabis	/	/
In Carceribus	/	/	Judei	/	/
Spurii	/	/	Ultimo Supplicio affecti	/	/
Furti in parte sancti	/	/	Inveni Mortui	/	/
Expositi	/	/	Cæci formati cæchi	/	/
Summa	/	/	In parte sancti	/	/
Id est	/	/	Summa	/	/
A Parentibus Catholicis	/	/	Id est	/	/
A Catholicis	/	/	Catholici	/	/
Dispensati Religiosis	/	/	A-Catholicis	/	/
Judei	/	/	Judei	/	/
Summa ut supra	/	/	Summa ut supra	/	/
Adventum Extremum pro	/	/	Religiosi	/	/
Episcopo Domestico	/	/	Alumnerum	/	/
Scolopium Servitii Cæcis	/	/	Mitras sacri	/	/
Summa Accrescentie	/	/	Sacris Ordines ingressi	/	/
	/	/	Summa Decrescentie	/	/

*1re page de la Censure de Paris de l'année 1772
de la ville de Paris, par le sieur de la Harpe
le 20 Mars 1772.*

*2e page de la Censure de Paris de l'année 1772
de la ville de Paris, par le sieur de la Harpe
le 20 Mars 1772.*

*3e page de la Censure de Paris de l'année 1772
de la ville de Paris, par le sieur de la Harpe
le 20 Mars 1772.*

11.b Az 1772-ben bevezetett községi kérdőív mintája, második lap
Образец вопросника, введенного в деревнях в 1772 году, вторая страница
Pattern of the questionnaire for communes introduced in 1772 second sheet.

A demográfiai kutatás szempontjából fontos adatokat tehát a különböző időpontokban készült táblázatok a következőképpen tartalmazták:

	1770	1772	1780
I. Állónépesség			
összesen	+	+	+
nem szerint	+	+	+
vallás szerint	+	+	+
nagy- és kiskorú	+	+	+
II. Házasságkötések			
tárgyévben összesen	+	+	+
10 éves koresoportonként	—	+	—
tárgyévben megszűnt	—	+	+
tárgyév végén fennálló	—	+	+
III. Születések			
összesen	+	+	+
nem szerint	+	+	+
vallás szerint	+	+	—
ebből törvénytelen	+	+	+
ebből ikerszületés	+	—	—
ebből halvaszületés	+	+	+
IV. Halálozás			
összesen	+	+	+
nemek szerint	+	+	+
vallás szerint	+	+	—
V. Vándorlás			
odavándoroltak nem szerint	+	+	—
elvándoroltak nem szerint	+	+	—

A Z Ö S S Z E Í R Á S M E N E T E

Ha eltekintünk az itt közölt kisebb adatbeli és a fent ismertelett szervezeti-beli változásoktól, akkor az 1772–1783 közötti 12 esztendő t tulajdonképpen egységes korszaknak tekinthetjük, amelyben a rendszer lényegében ugyanúgy működött és ugyanolyan nehézségekkel küzdött.

Az összeírás teljes és alapos elkészítéséhez a rendelet szerint több világi és egyházi hatóság eredményes együttműködésére, simán futó adminisztratív gépezetre és azonos fogalmak alkalmazására volt szükség nem is beszélve a népmozgalmi adatokat tartalmazó anyakönyvek rendszeres és pontos vezetéséről. Az adminisztratív gépezet azonban a helytartótanács számvevőségétől kezdve (amely a munkát gyakorlatilag irányította és kézben tartotta) a megyéig, ill. a szabad királyi városokig igen lassú és akadozó munkát végzett. A bajok már a nyomtatványok megrendelésénél kezdődtek. Ezeket latin nyelven készítették, de a görögkeleti papság nem használta a latin nyelvet, ezért Bihar megye kérésére román nyomtatványt is kellett készíttetni²⁹. A megyék számára küldött nyomtatványok sohasem érték el a szükséges mennyiséget³⁰, s a megyék nemegyszer) egymás elől halászták el a helytartótanácsi postával küldött nyomtatványokat³¹.

Az összeírást elvileg és gyakorlatilag a plébánosoknak és lelkészeknek kellett elvégezni 1774 után, mégpedig az előző évi december 31-i állapot szerint a vízkeresztet (január 6.) követő két héten belül. Ez az idő — az egyházi hatóságok megítélése szerint³² — kevés volt arra, hogy a nagyobb népességgel rendelkező plébániák állónépességét összeírják és népmozgalmi adatait feldolgozzák. Ugyanígy kevés volt ez a két hét ott, ahol egy-egy plébániához több leányegyház tartozott, vagy azok — éppen a tél derekán — nehezen voltak megközelíthetők. Külön problémát jelentett a házasságok mérlegének elkészítése. Magyarországon a 18. század végén is a menyasszony lakóhelyén tartották meg az es-

²⁹ Htt. Prot. sess. 1772. 1293. p., Kanc. Acta generalia 1773: 2597. és 1773: 3453.

³⁰ Htt. Prot. sess. 1774: 1337. p., Pest vni. II. Protocollum rescriptorum 1780–83. 235. p.

³¹ Htt. Prot. sess. 1779. 1137. p.

³² Primási lt. Esztergom. Archivum ecclesiasticum Batthyány PÉ. I. no. 21., 8 NB.

küvőt, s a fiatalasszonyt onnan vitték férje lakóhelyére. A menyasszony illetékes plébánosa szempontjából ez a házasság nem növelte a ténylegesen fennálló házaspárok számát, a férj plébániája pedig nem tarthatta azt az újonnan beköltözött házaspárok között nyilván. Mai kifejezéssel élve a menyasszony plébánosának hiánya, férjének többlete volt, amely nem fért bele a rubrikákba.

Tabella Confcriptionis Animarum		1780	
Plebs Domiciliarii	Catholici	Mares	
		Feminae	
	A-Catholici	Mares	
		Feminae	
	Schismatici	Mares	
		Feminae	
	Judei	Mares	
		Feminae	
	Externi quoniam Domiciliiantes	Mares	
		Feminae	
Servi			
Amulsi			
In X. nobilibus	Mares		
	Feminae		
In Fundationibus	Mares		
	Feminae		
Pauperes officium medicantes	Mares		
	Feminae		
Religiosi	Viri		
	Feminae		
Parochi Catholicorum			
Mondri A-Catholicorum			
Populi Schismaticorum			
Summa Animarum			
Locus habet Parochiam Catholicam	1780	Ecclesia	
	1780	Ecclesia	
Est Filialis	1780	Ecclesia	
	1780	Ecclesia	
Pertinet ad Matrem			
Haber Oratorium Confessionis			
A-Catholici accedunt Confessionis			Locum
Pertinet ad Dioccesim			

III.a Az 1780-ban bevezetett községi kérdőív mintája, első lap
 Образец вопросаника введенного в деревнях в 1780 году, первая страница
 Pattern of the questionnaire for communes introduced in 1780, first sheet.

Az anyakönyv rovatai és a tabella kérdőpontjai között az összhang később sem javult meg. Eltekintve attól, hogy a görögkeleti papok ekkoriban még nem mindenütt vezettek anyakönyvet³³, s így nem adhattak népmozgalmi adatokat, a társadalmi állás megjelölését később sem tették kötelezővé. A halálozásnál sem kellett bejegyezni azt a lényt, hogy a kérdéses személy elhunyt egy házasság felbomlásával (matrimonium rescissum) járt-e együtt vagy sem, ezt tehát külön-külön kellett az év végén megállapítani.

³³ Kanc. Acta generalia 1773:2597.

Az összeírás munkáját a plébánosnak külön kellett elvégeznie az anyaegyház és a hozzátartozó községek lakosságára vonatkozólag, amelyekről egy anyakönyvet vezetett.

Accrescentia		Decrescentia	
M. Januarius		M. Januarius	
Nati		Mortui	
		Adulti	
		Migrantes	
<i>Ex quibus sunt</i>		Summa	
Spurii		<i>Ex quibus sunt</i>	
In Partu enechi		Supplicio affecti	
Expulsi		Inveni mortui	
		Catu fornicio enechi	
		In Partu enechi	
<i>Advenantur Extranei</i>		<i>Advenantur Decrescentia</i>	
Pro figendo Domicilio		Relegati	
Servitii causa		Alio migrantes	
		Militiam secuti	
		Sacrum Ordinem ingressi	
Summa		Summa	

Tabella Matrimoniorum	
Matrimonia hoc Anno contracta	
Matrimonia Anni prioris	
Advenant aliunde Conjugum Paria	
Summa Præmissorum	
<i>Ex quibus decesserunt hoc Anno</i>	
Matrimonia per mortem alterutrius Conjugum soluta	
Aliorum migrarunt Conjugum Paria	
Summa Decedentium	
Status præfens Matrimoniorum	

III.b Az 1780-ban bevezetett községi kérdőív mintája, második lap
 Образец вопроса для сведения в департаме в 1780 году, вторая страница
 Pattern of the questionnaire for communes introduced in 1780, second sheet.

Nem volt meg az összhang a világi és egyházi (elsősorban a római katolikus) területi beosztás között. Pest megye területe pl. három egyházmegye (Esztergom, Vác, Kalocsa) között oszlott meg, s amikor Mária Terézia megalapította a székesszékhelyi püspökséget, akkor az illetékes egyházi főhatóságok száma négyre emelkedett. A plébániák körzethatára sem esett mindig egybe a megyehatárokkal. Ilyenkor külön gondot jelentett a megyei tisztviselő részére a más megyében fekvő plébániához tartozó község adatainak megszerzése³⁴.

Az ország vallási megosztottsága egyébként is sok nehézség forrása lett. Bihar megye hosszú levelezést folytatott a helytartótanáccsal a román pópák-

³⁴ Htt. Prot. sess. 1776. 1431. p. és 1779. 505. p.

nak az összeírásba való bekapcsolása érdekében³⁵. A helytartótanács minden tekintetben a hivatalos római katolikus álláspontot foglalta el, s amikor a horvát és szlavyon megyéket is bekapcsolták a lélekösszeírásba, a görögkeleti papok a munkát azzal az indokolással tagadták meg, hogy a „schismatici” (szakadárak) kifejezés rájuk nézve sértő, ezért ezt a „Graeci ritus non unii” (nem egyesült görög szertartásúak) kifejezéssel kell helyettesíteni³⁶. Elvileg a lélekösszeírás egységei a falvak voltak, de a római katolikus plébániák szerinti beosztásban. A római katolikus plébániahatárok azonban nem mindig voltak azonosak a protestáns egyházközségek határaival, ami újabb nehézséget jelentett. A valláskülönbség néhol féltékenységet szült, Máramarosban a görögkeleti és görög katolikus papokat nem sikerült együttműködésre bírni³⁷, a gömöri római katolikus esperes feljelentette azokat a protestáns lelkészeket, akik leányegyházaik összeírása céljából olyan falvakba is elmentek, ahol a protestáns vallásgyakorlatnak nem volt nyilvános joga³⁸.

Pusztán szervezeti szempontból sem volt a legmegfelelőbb az összeírást az egyháziakra bízni. A megyék sok esetben hívatkoztak arra, hogy a papoktól késvé vagy egyáltalán nem kapnak jelentést³⁹. Forrásainkból úgy tűnik, hogy egyes esetekben joggal vádolták a papokat hanyagsággal⁴⁰, más esetekben azonban a körülmények alakultak szerencsétlenül. A plébános halála vagy az alesperes felmentése az összeírásra is késleltető hatással volt. A megyék állandó panaszával szemben a püspökök úgy védekeztek, hogy meglíttották papjaiknak az összeírások közvetlen átadását és elrendelték, hogy az összegyűjtött lapokat az alespereseknek kell a megyei tisztviselőknek átadni elismervény ellenében⁴¹.

A megyék kötelessége lett volna a plébánosoktól kapott adatok felülvizsgálata és jársonként, ill. megyénkénti összesítése. Erre a munkára a rendelet viszonylag hosszú időt, másfél hónapot engedélyezett, mert a plébánosoktól január 20-án megkapott íveket március 15-re kellett összesíteni. Az ellenőrzés munkáját azonban a megyék sokszor hanyagul látták el, s a helytartótanács többször is felhívta figyelmüket arra, hogy beadott jelentéseik nem egyeznek meg előző évi jelentésükkel⁴². A megyék helyzetét érdeklődés hiányán kívül megnehezítették az eljárásbeli formaságok is. A hibás adatok korrekciója ni, nem közvetlenül, hanem a megfelelő egyházi főhatóságon keresztül történt, ami a munkát nagymértékben meglassította⁴³. A megyei adminisztráció is csigalassúsággal dolgozott. Az ország közepén fekvő Pest megye a helytartótanácsi rendeleteket 1776-ban a legrövidebb időn belül azok kellétől számított három hét múlva tárgyalta, de volt olyan, amelyet kereken négy hónappal később tűzött gyűlésének napirendjére⁴⁴.

A 18. századi Magyarország világi igazgatás szempontjából sem volt egységes terület. A kamara alá tartozó bányászok, pénzverők stb. ugyanúgy nem tartoztak a városok és a megyék hatáskörébe, mint az egyháziak, az előbbieket összeírását a helytartótanács a kancellárián keresztül volt kénytelen kérni⁴⁵. Kimaradtak — de ez csak 1780-ra derült ki — olyan kis particularis területi képződmények, amilyen a vajkai és verebelyi érseki nemesi szék vagy a szepesi főzlandzsások⁴⁶. Kőrömbánya városa ragaszkodott ahhoz, hogy a földesuraisága alá eső falvakat ne a megye, hanem a városi előljárárság írja össze⁴⁷, így ez

³⁵ Kane. Acta generalia 1773:2597.

³⁶ III. Prot. sess. 1781. 780. p. és 1052.

³⁷ III. Prot. sess. 1781. 80—81. p.

³⁸ III. Prot. sess. 1775. 253. p.

³⁹ III. Prot. sess. 1781. 202. p. és 1776. 2107. p. Veszprém vm. II. Közgyűlési iratok 1766. nov. 18.

⁴⁰ Prímási II. Fésztergom. Vicariatus 1778—80. Cat. 38.

⁴¹ Székesfehérvári pk. II. No. 5889. Protocolum Rerum Memorabilium, Pátka., Prímási II. Fesztergom. Vicariatus 1778—80. Cat. 38.

⁴² Kane. Acta generalia 1780: 3219., Fejér vm. II. Acta pol. fase. 48. no. 260., Váci pk. II. Conscriptiones animarum fol. 108—110.

⁴³ Veszprémi pk. II. Circulares 1761—80. 107—109. p.

⁴⁴ Pest vm. II. Intimata inutilia 1776. no. 10., 16., 27., Intimata 1777. márc. 3. no. 22.

⁴⁵ Kane. Acta generalia 1772:5168.

⁴⁶ III. Prot. sess. 1780. 1088. p.

⁴⁷ Kane. Acta generalia 1781.

a hat falu nem Hont megye, hanem a város összesítőjében szerepelt, ahol semmi keresnivalója nem volt.

A városok által küldött jelentésekkel egyébként 1780-ig sokkal kevesebb baj volt, mint a megyeikkel. Itt is előfordult ugyan, hogy nem tartották be az előírt formulát vagy hogy a helytartótanács hibásnak találta a jelentés számadatait, de a városok elleni panaszok száma csekély volt, aminek egyik oka nyilván az, hogy a városok összeírása önmagában ellenőrizhetetlen volt. Amikor 1780-ban a városoknak is jelenteniök kellett népmozgalmi adataikat, s az előző évi összlélekszám és a népmozgalom eredményeként kialakult tárgyévi összlélekszám között összhangnak kellett lennie, akkor a városok elleni panaszok száma is megszorodott.

ORSZÁGOS ÖSSZEÍRÉS ÉS ELEMZÉS

A megyék és városok által beküldött jelentésekből a helytartótanács számvevősége készítette el az országos összesítést külön a megyék és külön a városok részére. Ezekből ma csak az 1777., 1778., 1780. és 1782. évi áll rendelkezésünkre¹⁸. Bizonyos azonban, hogy — talán az 1773. évet kivéve — a többi évből is készült országos összesítés, de ezek nem maradtak fenn¹⁹. Sajnos egyetlen összesítés sem volt teljes. A fennmaradt 1777. évből hat megye (Győr, Liptó, Sáros, Szatmár, Ugocea és Ung), az 1778. évből egy (Ugocea), az 1782. évből három megye (Borsod, Szatmár, Kőrös) adatai hiányoztak. A városok adatszolgáltatásának tökéletesebb voltát bizonyítja, hogy csak az 1777. évből hiányzott két város adatsora (Kismarton és Újbánya). A megyei jelentések országos összesítése a megye által felterjesztett valamennyi adatot tartalmazta, a városi azonban csupán az össznépességre (ill. 1780 után a népmozgalomra) vonatkozókat, az iparosok és a kereskedők adatait csupán sommásan vették fel. Az 1777. évi országos összesítőhöz fűzött „szerény megjegyzések” alapján azonban nem lehet kétséges, hogy a városi jelentésekből iparágankénti összesítés is készült, amelyet nem terjesztettek fel az uralkodónak²⁰.

Az országos összesítéseket elkészülésük időpontjában és később is államtitokként kezelték és nem hozták nyilvánosságra. E szabály alól egyedül *Schlözer* német statisztikus volt kivéte., aki az 1772. évi országos összesítő vég-számaát közölte²¹ s talán *Windisch*, akinek az 1776. évi országos összesítő adatai álltak rendelkezésre²².

Ha a teljes országos összesítés nem is készült el minden esztendőről, a helytartótanács erőfeszítései mégsem voltak hiábavalók, mert a hiányos összesítések — és főképpen a megyék összesítését — a helytartótanácsban vagy a kancelláriában elemezték, s belőlük bizonyos gyakorlati következtetéseket vontak le. Az elemzés első nyoma 1776-ban lúnik fel, amikor az 1774. évi összesítéssel kapcsolatban a királynő egy 1776. február 3-án kell leiratában felvetette a kérdést: vajon a „máshová vándoroltak”-on olyanokat kell-e érteni, akik az országon belül változtattak lakóhelyet vagy olyanokat, akik az országból kivándoroltak. Ugyanakkor felhívta a helytartótanács figyelmét, hogy a koldusok száma igen magas, pl. Pozsony és Trencsén megyében kerekén 5000 van belőlük. Rámutatott arra is, hogy magas a halvaszületések száma, Zala megyében kerekén 164 ilyen esetet jelentettek²³. A királynő leirata alapján a helytartótanács körrendeletben hívta fel a megyéket, hogy 1. ha az országból való kivándorlásról szereznek tudomást, azt külön tüntessék fel; 2. a megyei orvosok adjanak a lélekösszeírással együtt jelentést az elhalálozások okairól; 3. törekedjenek a halvaszületések számának csökkentésére²⁴. Biztos tudomásunk van róla, hogy

¹⁸ Kanc. Acta gen. 1780: 1510, 1781: 5841.

¹⁹ A kiselejtezetlekről az íratanyagban tesznek említést. *Gürtler*, i. m. V. tábla, III. B. Benigna mandata 1776. február 3., Kanc. Acta generalia 1780: 3219.

²⁰ *Dányi D.* i. h.

²¹ *Gürtler*, i. m. V. tábla.

²² Az természetesen nincs kizárva, hogy *Windisch* az adatokat nem a helytartótanácsától kapta meg, hanem levelezés útján szerezte be a törvényhatóságoktól. Biztos azonban, hogy számai megegyeznek a fennmaradt városi és megyei végösszegekkel.

²³ III. B. Benigna mandata 1776. február 3.

²⁴ III. Prot. sess. 1776. 276. p. Pest vm. II. Intimata inutilla 1776. no. 23. A 12/1776. sz. helytartótanácsi rendelet szintén megtalálható a megyei levéltárakban.

a megyei orvosok 1775-től kezdve valóban jelentették a megyékben észlelt járványokat és a halálozás egyéb okait⁵⁵, de sajnos a jelentéseket nem sikerült fel-
lelni, valószínűleg a lélekösszeírásokkal együtt selejteztek ki őket.

Kifejezetten demográfiai jellegű elemzést készített a helytartótanács gazdasági bizottsága 1780. május 20-i ülésén, amikor a népsűrűség, a halandóság és a halvaszületés kérdését emelte ki és felsorolta azokat a megyéket, amelyekben a népsűrűség túlságosan alacsony, a halandóság és a halvaszületés pedig túlságosan magas⁵⁶. Az első kérdésben alkalmazott számítást nem követhetjük nyomon, mert nem állnak rendelkezésünkre azok a négyzetmérföldekben megadott területi kiterjedések, amelyek alapján a helytartótanács dolgozott. A halvaszületéseknel a számítási mód rekonstruálható. A halvaszületéseknek az összes születésekhez viszonyított hányadosát számították ki, s mai szemléletünkkel kifejezve az arányt ott tartották magasnak, ahol az 1%-ot elérte vagy meghaladta. A halandóság számítása nem ilyen világos. Biztos, hogy itt is hányadosot számoltak, de nem állapítható meg, hogy miért hagytak ki egyes, igen magas halandósági aránnyal szereplő megyéket az 1778. évi országos összesítésből?

Amikor az 1780. évi új nyomtatvány bevezetése sem eredményezett pontosabb, hiánytalanabb országos összesítést, akkor a helytartótanács számvevősége 1784-ben új javaslatot dolgozott ki a lélekösszeírások egyszerűsítésére⁵⁷. A cél olyan leegyszerűsített tábla megszerkesztése volt, amelynek elkészítése nem jelent túlságosan nagy munkát, s ezért pontosan és idejében megkövetelhető. A javaslat minden tekintetben radikális volt. Az állónépességre vonatkozólag nemcsak a vallási megoszlás törlését javasolta a türelmi rendeletre hivatkozva, hanem a nemek szerinti bontását is azzal az indokolással, hogy bár az általános tapasztalat szerint több fiú születik, de a nagykorúság idejére a különbség eltűnik, s így 100 000 embert alapul véve biztosan állítható, hogy annak fele férfi, fele nő. Hasonló radikális javaslatok születtek a népmozgalomra vonatkozólag is. Ezekből csupán a születések száma (egy összegben), a halálozásoké (nagy- és kiskorú bontásban) és a ténylegesen fennálló házasságok száma (keresztény és zsidó részletezésben) maradt volna meg.

A javaslat elkészett. II. József ekkorra már elszánta magát arra, hogy az általa az osztrák és cseh örökös tartományokban bevezetett népszámlálási rendszert fogja kiterjeszteni Magyarországon is. A józsefi rendszer pedig a demográfiai adatokat még annyira sem vette figyelembe, mint a lélekösszeírások egyszerűsítésére vonatkozó 1784. évi helytartótanácsi javaslat. A cél most már nem demográfiai, hanem katonai volt, s ezzel a lélekösszeírások sora átmenetileg megszűnt.

Fentiekben a lélekösszeírások történetét, bevezetésüknek időpontját és körülményeit, a kérdőívek és a szervezet változását, az összeírás tényleges menetét kísérlük nyomon. A felsorolt nehézségek ellenére a lélekösszeírásokat pozitívan kell értékelnünk. Bevezetésük és évenkénti végrehajtásuk fényt vet a hivatalos magyar statisztika megindulásának körülményeire, nemegyszer azokra az elméleti megfontolásokra is, amelyek alapján a helytartótanács az összeírás végrehajtását irányította. A 18. századi Európában nagyjából mindenütt ugyancsak az igazgatási és szervezeti nehézségek merültek fel, s úgy tűnik, hogy a magyar erőfeszítések és eredményeik nem maradtak el az általános európai színvonaltól. A történeti demográfiai kutatás szempontjából az anyag még töredékesen is igen fontosnak és jelentősnek látszik. Véglegesen ezt a kérdést csak az összeírásoknak más történeti forrásokkal való összevetése döntheti el.

⁵⁵ Htt. Prot. sess. 1780. 2463. p.

⁵⁶ Kanc. Acta generalia 1780: 3219.

⁵⁷ Kanc. Acta generalia 1784: 5841.

ИСТОРИЯ ПЕРЕПИСЕЙ ДУШ В 18 СТОЛЕТИИ

Резюме

Целью очерка являлось описание истории названных „Conscriptio Animarum”, известных уже из венгерской специальной литературы, но до сих пор еще не достаточно проанализированных переписей. Проведение переписи было постановлено королевой Марией Терезией 21-го ноября 1768 года, по всей вероятности, по побуждению ее придворного врача Ван Шветена. Приложенная к постановлению таблица состояла из двух листов (рисунок 1). На первом листе нужно было привести указание на имеющееся население в разбивке по полам, религии и на совершеннолетние, соответственно, на несовершеннолетние лица согласно состоянию «на конец года». Второй лист содержит данные по приросту (= рождаемость и миграция) и по убытку (= смертность и миграция) и по бракосочетаниям. Эта таблица была упрощена в 1772 году (Рисунок 2) и в 1780 году (Рисунок 3) на основе предложения совета наместничества, но ее демографический характер сохранился до конца. Перепись была проведена в первый раз в 1771 году комитатскими чиновниками, после 1774 года расчетные листы деревень были подготовлены приходскими священниками, суммирование данных по комитатам — комитатскими чиновниками, а суммирование данных по всей стране — счетной частью совета наместников.

Дворяне и солдаты и члены их семей не были обязаны к переписи.

Для свободных королевских городов королева сделала обязательным в 1770 году ведение такой „Conscriptio Animarum”, которая указывает на имеющееся население в распределении по полам, а на ремесленников и торговцев в распределении по отраслям ремесла. Данные о динамике населения за отчетный год города были должны представлять только после 1780 года.

Материал переписей из-за забракования сохранился только частично. Однако на основе сохранившегося материала можно представить фактический ход проведения переписей, а также и те трудности, которые происходили из общественных условий и условий управления XVIII века. Полное суммирование по стране никогда не было проведено (несколько комитатов всегда отставало в представлении данных), и даже из подготовлений сохранились только подготовления 1777, 1778, 1780 и 1782 гг. Они были проанализированы советом наместничества и на их основе были сделаны также и демографические выводы (например, относительно доли мертворождений, нищих и т. д.).

В 1784 году Иосиф II отменил „Conscriptio Animarum” и вместо них постановил с военной целью проведение переписи населения, охватывающее всех жителей страны.

THE HISTORY OF POPULATION CENSUSES IN THE
EIGHTEENTH CENTURY*Summary*

Aim of the study has been to write the history of the enumerations called „Conscriptio Animarum” which, although known in Hungary, have not yet been analysed thoroughly by Hungarian experts. It was on November 21, 1768 that Queen Maria Theresia issued a decree and started thereby the preparation of these enumerations, presumably under the inspiration of her court doctor van Swieten. The decree in question contained a table (Figure I.) consisting of two sheets. The first sheet indicated the resident population broken down by sex and religion as well as by majors and minors according to the state „at the end of the year”. The second sheet contained the data of the increase (births and in-migration) or decrease (deaths and out-migration) and of marriages in the year under review. In 1772 (Figure II.) and 1780 (Figure III.) the second sheet was simplified at the suggestion of the Council of the Governor-General, its purely demographic character was, howe-

ver, preserved all the time. The first enumeration was performed by county officials in 1771, after 1774 the enumeration sheets of the communes were completed by clergymen, the county data were summed up by county officials and the countrywide data were totalized by the accountancy of the Council of the Governor-General. Noblemen and soldiers were excluded from the enumeration.

In 1770 the Queen made it compulsory for the royal boroughs to perform a „Conscriptio Animarum” in order to show the resident population by sex as well as the artisans and merchants by industry. It was only after 1780 that the towns had to report their vital statistical data for the year under review.

Though only a small part of the material of the enumerations has remained (due to sorting out), still, on this basis the actual course of the enumerations and the difficulties arising from the social and administrative conditions of the 18th century, could be reconstructed clearly. The data were never summed up on the country level (there were always some counties which failed to report their data) and even out of the enumerations performed only the data of those carried out in 1777, 1778, 1780 and 1782 have remained. They were analysed by the Council of the Governor-General and also demographic conclusions were drawn on their basis (for instance concerning the proportion of still-births, beggars, etc.).

In 1784 Emperor Joseph ordered to undertake — instead of „Conscriptiones Animarum” — population censuses relating to the country’s total population (for military purposes).

TERÜLETEK NÉPESSÉGÉNEK TÁVLATI ALAKULÁSA

BUDAPEST, VÁROSOK ÉS KÖZSÉGEK NÉPESSÉGÉNEK ELŐRESZÁMÍTÁSA

1966. I. 1. — 1981. I. 1. KÖZÖTT

PALLÓS EMIL

Valamely terület népességének jövőbeni alakulását három fő tényező befolyásolja: a halandóság, a születés és a terület vándorlási különbözete (a be- és kivándorlás egyenlege). Ezek a tényezők állandóan változnak társadalmi, gazdasági, demográfiai stb. hatások következtében. A perspektivikus számítások alapja a változások irányának és nagyságának előrevetítése. Valamilyen hipotézis elfogadása mellett megállapítjuk a három legfontosabb tényező trendjét és az így nyert halandósági, termékenységi és vándorlási koefficiensekkel a kiinduló kezdő népességet a „koreltolás” módszerével tovább vezetjük az időszak végéig.

Az előreszámítás technikai menetét az I. ábra szemlélteti.

Koreltolással csak a már meglévő, az év elején élő (AB) korosztályok továbbélőinek számát lehet megbecsülni ($A'B'$). A megszületendő generációknak (AC) és a vándorlásoknak a népességszámot és az összetételt módosító hatására külön hipotéziseket kell megállapítani és a továbbvezetésnél számításba venni.

A népességi prognózisok készítése mindig egy vagy több feltételezésen, pontosan körülhatárolt kikötésen alapszik. A számítások tehát nem jóslatjellegűek, hanem olyan *lehetőségek*, amelyeknek bekövetkezése a kikötések megvalósulásától függ.

A leírtakból következik, hogy a népesség továbbszámítása csak abban az esetben reális, ha a feltételezések a számítás időtartama alatt olyanok lesznek, mint ahogy azokat előre elgondoltuk.

Bármilyen előre nem látott és így a számításoknál figyelembe nem vett változás alapvetően módosítja a kapott végső eredményeket.

A jelen népességelőreszámítást három területegységre -- Budapestre, az 1960. évi közigazgatás szerinti 62 városra és községekre -- végeztük el 1966. I. 1-től 1981. I. 1-ig öt éves periódusokra. Az előreszámítás tartamát és az időközök nagyságát az öt éves népgazdasági tervekhez való igazodás igénye határozta meg.

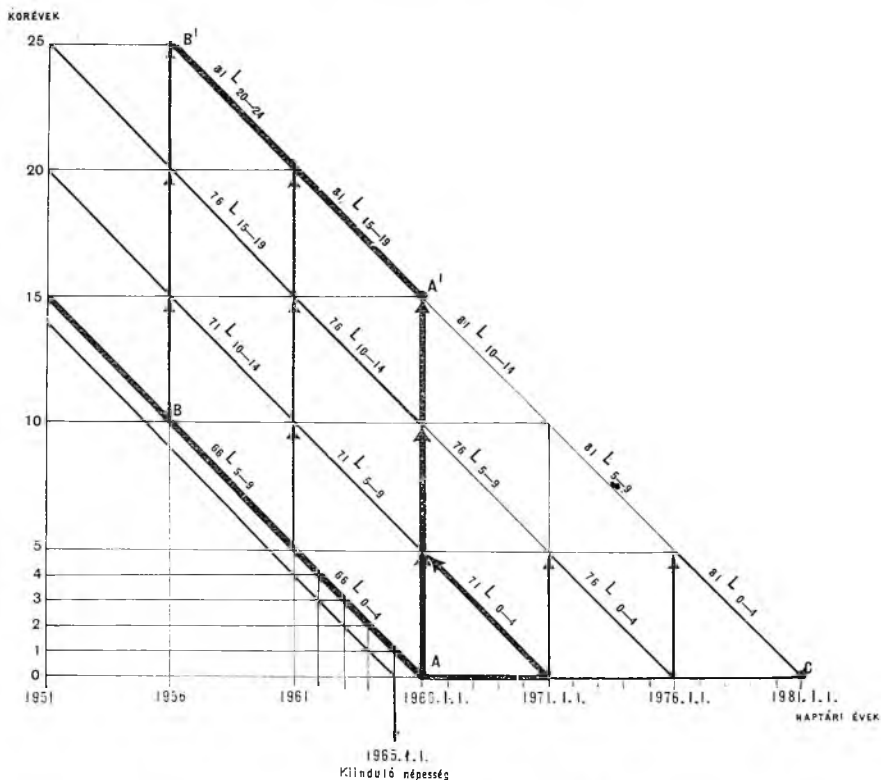
Kiinduló népességszámnak a három területegységben 1965. I. 1-én jelenlevő népesség nemek és öt éves korcsoportok szerinti megoszlását vettük. Ez a népesség az 1960. évi népszámlálásból a tényleges szaporulat alapján évenként továbbvezetett népesség, ami magában foglalja az ideiglenes vándorlási különbözetet is. A kiinduló népesség tehát a Budapestben, a városokban és a községekben 1965. I. 1-én *jelenlevő lakosságot* mutatja.

A számítások alapjául vett kezdő népességet egy évvel „eltoltuk”, hogy az öt éves időközök népességét kiszámíthassuk, vagyis meghatároztuk az 1966. I. 1-i állapotot. Ennél a számításnál azt a feltevést fogadtuk el, hogy az 1965. évi népmozgalom — halálozás, születés és az *állandó* jellegű vándorlási egyenleg — *abszolút nagysága és iránya azonos lesz az 1964. évi tényleges korcsoportonkénti népmozgalmi adatokkal.*

Ezek szerint, az 1966. I. 1-i népességet úgy kaptuk meg, hogy az 1965. I. 1-i korcsoportos népességhez hozzáadtuk, illetve levontuk az 1964. év folyamán történt korcsoportonkénti születéseket, elhalálozásokat és az állandó jellegű vándorlási különbözetet. Ez a művelet tulajdonképpen nem is *előreszámítás*, hanem csupán *népességtovábbvezetés*.

Az a tény, hogy a továbbvezetésnél csak az állandó jellegű vándorlásokat (vagyis azokat, akik állandó lakásra jelentkeztek be a területen) vettük figyelembe, az 1966. I. 1-i népesség a *területek állandó lakosainak a számát jelenti.*

1966. I. 1-től 1981. I. 1-ig már népesség-előreszámítást végeztünk megbecsülve a halandóság, az élveszületés és az állandó jellegű vándorlási egyenleg várható alakulását az elkövetkező öt éves időszakokban.

I. Az előreszámítás „korellolás” módszerének sémája
 Схема способа «перемещения возрастов» перспективных расчетов
 Scheme of the method of age shifting of the projection.

A halandósági szint várható alakulásának megállapítása

A halandóság jövőbeni alakulására két feltételezést tehetünk:

1. változatlanak vesszük a kiindulási szintet az előreszámítás egész időtartama alatt;
2. a halandósági viszonyok valamilyen változását tételezzük fel.

Mindkét módszer alkalmazásánál először meg kell állapítani a halandóság kiindulási szintjét, vagyis azokat a kor szerinti halálozási valószínűségeket, amelyekkel a továbbszámítást el akarjuk végezni (változatlan halandósági hipotézis), vagy amelyeknek bizonyos módosulását tételezzük fel (változó halandósági hipotézis).

A különböző módszerekkel kiszámítható halálozási valószínűségek közül a továbbszámítás céljainak legjobban az *évjáratos halálozási valószínűségek* felelnek meg. Ez a valószínűség azt mutatja, hogy egy évjáratból (generációból) – az egy naptári évben elveszületettek számából – január 1-én életben levők milyen valószínűséggel halnak meg az év folyamán, vagyis XII. 31-ig. Ez éppen az az adat, amelyre a továbbszámításnál kíváncsiak vagyunk, hogy ti. az I. 1-i népességből hányan halnak meg XII. 31-ig. Képletben

$$q_x = \frac{D_{x, x+1}}{L_x}$$

ahol $D_{x, x+1}$ — az egy generációból x és $x+1$ éves korukban meghaltak száma (egy évjáratból egy év alatt meghaltak száma),

L_x — I. 1-i x korú népesség száma.

A halandóság kiindulási szintjének az 1960-as esztendő halalozási viszonyait vettük és ezen év adataiból az egy évre kiszámított elhalalozási valószínűségekből, megfelelő súlyozással, kaptuk meg az ötéves valószínűségeket.

A továbbszámítást változó halandósággal végeztük el. A halandóság várható alakulásának alapfeltevéseként azt az általános hipotézist fogadtuk el, hogy a halandóság az elkövetkező időszakban is tovább fog csökkenni és a várható változás nem függ a megelőző időszakban történt változásoktól, valamint a korcsoportoktól sem, vagyis a módosulás azonos irányú és folyamatos.

A csökkenés ütemének meghatározása céljából az 1951—1959. évek lényeges életkor szerinti halalozási gyakoriságainak értékeit kiegyenlítettük hiperbolákkal. A 17 ötéves korcsoportnak (0—4; 5—9; ... 80—) megfelelően kapott 17 hiperbolát azonban korrigálni kellett az életkortól függő paraméterekkel. Ennek oka az, hogy a hiperbolikus függvények jellegükénél fogva, a magas értékekről viszonylag meredek eséssel mennek át a vízszintes irány megközelítésébe és ez a tulajdonságuk nem felel meg az idősebb korúak halandósága várható alakulásának.¹

A „korellolás” műveletének technikai könnyítése érdekében nem az elhalaltak számát számítottuk ki az elhalalozási valószínűségek segítségével, hanem ennek ellentétes valószínűségével ($p = 1 - q$) a továbbélési valószínűségekkel állapítottuk meg az 5 év múlva még életben maradtak számát.

A kezdő népesség 1966. I. 1-i állapot, ezért az alábbi képletekkel végeztük el a „korellolást”:

$${}_{71}L_{5-9} = {}_{66}L_{0-4} \cdot p_{0-4}$$

$${}_{76}L_{10-14} = {}_{71}L_{5-9} \cdot p_{5-9}$$

$${}_{81}L_{15-19} = {}_{76}L_{10-14} \cdot p_{10-14}$$

stb.

A „korellolás” műveletét technikailag az 1. tábla szemlélteti:

1. A korellolás módja
Способ передвижки возрастов
Method of age shifting.

Kor (1)	Népesség száma (2)			
	1966. I. 1.	1971. I. 1.	1976. I. 1.	1981. I. 1.
0—4	L_{0-4}			
5—9	L_{5-9}	$L_{0-4} \cdot p_{0-4}$		
10—14		$L_{5-9} \cdot p_{5-9}$	$L_{0-4} \cdot p_{0-4} \cdot p_{5-9}$	
15—19			$L_{5-9} \cdot p_{5-9} \cdot p_{10-14}$	
20—24				$L_{0-4} \cdot p_{0-4} \cdot p_{5-9} \cdot p_{10-14}$
stb.				$L_{5-9} \cdot p_{5-9} \cdot p_{10-14} \cdot p_{15-19}$

Горизонтальная графа: (1) Возраст; (2) Численность населения.

Heading: (1) Age; (2) population number.

A termékenység szint változásának megállapítása

A megszületendő generáció száma nagyon sok tényezőtől függ. Ilyenek az anya kora, a házasságok száma, a család már meglévő gyermekeinek száma, valamint gazdasági és lársadalmi tényezők.

¹ A módszer részletes leírását lásd Dr. Acsádi György—Pallós Emil: A halandóság előrebecslése népességi prognózisok készítéséhez. *Statistikai Szemle*, 1961. évi 10. sz. 984—1008. p.

Valamennyi tényező hatásának figyelembevétele szinte lehetetlen, ezért általában valamelyik esztendő propagatív korú (15–49 éves) nőnek korszpecifikus születési gyakoriságait tekintik az élveszületéseket meghatározó paraméternek, elfogadva azt a nem is indokolatlan megállapítást, hogy ez a mutató tükrözi, mintegy sűrítve magában foglalja az összes többi tényező hatását.

Az itt közölt továbbszámításoknál az új generációk nagyságát mindegyik területre a következő feltételezések alapján határoztuk meg:

az 1966–1970. években az 1962-es,

az 1971–1975. években az 1961-es,

az 1976–1980. években az 1959/60-as évek saját ötéves korszpecifikus születési arányszámainak megfelelően fog az élveszületések száma alakulni.

A hipotézisből az is következik, hogy egy-egy ötéves periódusban a születések száma évenként azonos.

Tekintettel arra, hogy egy periódus alatt, a továbbélés következtében előálló eltolódás folytán, egy születésgyakorisággal két egymás melletti korcsoport szül, ezért a megfelelő születésgyakoriságok alkalmazásánál, a megfelelő női korcsoport népességeket, két egymást követő ötéves korcsoport 2/5 és 3/5 arányban súlyozott népességszámát vettük alapul, a 2. táblából adódó megfontolások figyelembevételével.

2. Az élveszületett gyermekek számának megállapítása

Определение численности живорожденных детей

Determination of the number of live-born children.

Korév (1)	Születés- gyakoriság (2)	Az adott születésgyakorisággal szülő női korcsoportok (3)					Az élveszületett gyermekek száma (4)
		1966	1967	1968	1969	1970	
15	f 15—19	L_{15}	L_{14}	L_{13}	L_{12}	L_{11}	$N_{15-19} =$
16		L_{16}	L_{15}	L_{14}	L_{13}	L_{12}	$= (0,4 L_{10-14} +$
17		L_{17}	L_{16}	L_{15}	L_{14}	L_{13}	$+ 0,6 L_{15-19})$
18		L_{18}	L_{17}	L_{16}	L_{15}	L_{14}	f 15—19
19		L_{19}	L_{18}	L_{17}	L_{16}	L_{15}	$N_{20-24} =$
20	f 20—24	L_{20}	L_{19}	L_{18}	L_{17}	L_{16}	$= (0,4 L_{15-19} +$
21		L_{21}	L_{20}	L_{19}	L_{18}	L_{17}	$+ (0,6 L_{20-24})$
22		L_{22}	L_{21}	L_{20}	L_{19}	L_{18}	f 20—24
23		L_{23}	L_{22}	L_{21}	L_{20}	L_{19}	
24		L_{24}	L_{23}	L_{22}	L_{21}	L_{20}	stb.

Горизонтальная графа: (1) Год возраста; (2) Частота рождений; (3) Возрастные группы женщин, рожающих с данной частотой рождений; (4) Число живорожденных детей.

Heading: (1) Age year; (2) frequency of births; (3) female age-groups bearing with the given frequency of births; (4) number of live-born children.

A gyakorlatban az alábbi képletet használtuk:

$$N_1 = \sum_{i=15-19}^{45-49} = (0,4 \cdot L_i^{1971} + 0,6 \cdot L_i^{1966}) \cdot f_i$$

ahonnan N_1 — az összes propagatív korú nőtől 1966–1970. évek közötti periódusban évente átlagosan születő gyermekek számát jelenti,

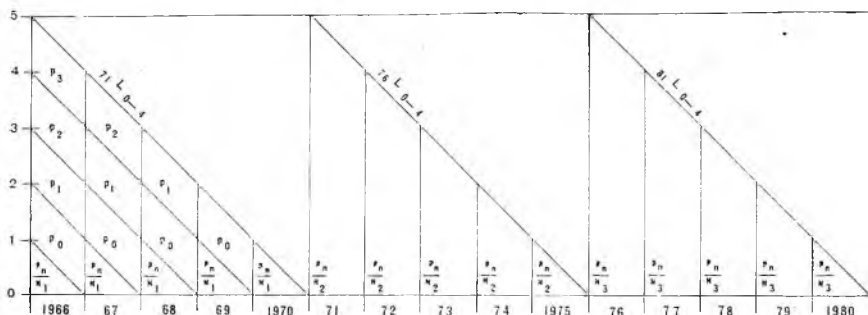
L_i^{1966} — 1966. I. 1-én az i korú női népesség,

L_i^{1971} — 1971. I. 1-én az i korú női népesség,

f_i — az i korú női népesség születési gyakorisága.

A fenti képlet alapján megállapított élveszületettek számát nő = 48,3%, férfi = 51,7% arányban osztottuk meg.

Az így kapott férfi és női népességből a II. ábra szerint számítottuk ki a 0—4 éves korszoportok népességszámát az öt éves intervallum végén.

II. A megszületendő évjáratokból a 0—4 éves korszoportok lélekszámának kiszámítása a megfelelő öt éves intervallum végére

Печисление численности возрастных групп от 0 до 4 лет на основе численности будущих возрастов к концу пятилетнего интервала

From among the generations to be born, the computation of the population number of the 0-4 year old age groups by the end of the corresponding five year periods.

A számítás technikai képlete a következő:

$${}_{71}I_{0-4} = N_1 \cdot p_n + N_1 \cdot p_n \cdot p_0 + N_1 \cdot p_n \cdot p_0 \cdot p_1 + N_1 \cdot p_n \cdot p_0 \cdot p_1 \cdot p_2 + N_1 \cdot p_n \cdot p_0 \cdot p_1 \cdot p_2 \cdot p_3$$

ahol p_n — az újszülöttek, p_0, p_1, p_2, p_3 a megfelelő korévek *egy éves* továbbélési valószínűségei.

Az ily módon meghatározott 0—4 éves korszoportok népességét a már ismertetett eljárással számítottuk tovább.

A vándorlások különbözetének megállapítása

Az ország területén belül a népesség állandóan mozgásban van. Ennek egyik legfontosabb oka a munkahelyek változtatása és az általában ezzel járó lakóhelyváltoztatás.

A belföldi vándormozgalmat jellegénél fogva kétféle lehet: *állandó és ideiglenes*, aszerint, hogy a lakóhely megváltoztatása állandó vagy ideiglenes jellegű.

Azok a lakosok, akik a település határain belül állandó lakásbejelentéssel rendelkeznek, a helység *állandó lakosságát* alkotják. Ha az állandó lakosok mellé még az ideiglenesen ott tartózkodókat (akiknek állandó lakásuk más helységben van és jelenlegi tartózkodási helyükön csak ideiglenesen jelentkeztek be) is számításba vesszük, akkor megkapjuk a helység *jelenlevő lakóainak* számát. Ez a népesség nem azonos a naponként *jelenlevő népességgel*, mert a kimutatott lakosok számában nem szerepelnek pl. a naponként munkára bejárók vagy elmenők (ingavándorlók), akiknek nyilvántartásbavétele szinte nem is lehetséges.

Éppen ezért a regionális népességek továbbszámításánál a területek közötti vándormozgalmat nagyságát *csak az állandó jellegű* vándorlások figyelembevételével határoztuk meg. Így a számítások eredményei nem a jelenlevő népesség becsülését adják, hanem csak az állandó lakosok számát. Az ideiglenesen ott-tartózkodókra vonatkozólag becsléseket nem végeztünk.

A vándorlások jövőbeni alakulását két változattal számoltuk:

I. *változat*: az állandó jellegű vándorlók évenkénti száma állandó marad 1981-ig, éspedig az 1964. évi tényleges szinten. Ez azt jelenti, hogy Budapestre évenként 12 876 fő, a városokba 27 949 fő vándorol be, vagyis 1966—1981. évek között évenként 40 825 fő hagyja el a községeket és költözik be a városokba. A községekből annyi vándorol el, mint amennyi Budapestre és a

városokba egyttvéve bevándorol, mert hiszen a belső vándormozgalom egyenlege országosan nulla.

II. változat: az állandó jellegű vándorlók száma *öt évenként változik*. Az Országos Tervhivatal javaslatára számításba véve a távlati tervezésben jelzett munkaerő-szükségletet, az ipar és a mezőgazdaság fejlesztésének jelenlegi távlati terveit, valamint az 1960–1964. évek tényleges vándorlási különbözeteinek tendenciáit, az évenkénti bevándorlók számát a következőkben állapítottuk meg:

A *Budapestre* állandó jelleggel letelepültek száma továbbra is az 1964-es szinten marad a számítás egész tartama alatt. (Az I. és II. változat Budapestnél azonos feltételezésen alapszik.)

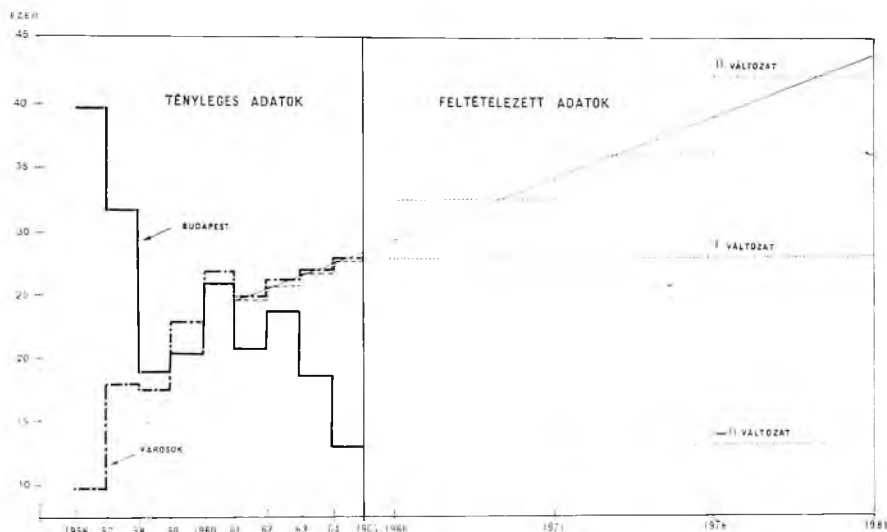
A *városokba* bevándorlók száma, a következő években tovább növekszik éspedig:

- az 1966–1971. évek között 32 257 fővel,
- az 1971–1976. évek között 36 014 fővel, és
- az 1976–1981. évek között 42 009 fővel.

Ez a változat nagyjából megegyezik az 1961., 1962., 1963. és 1964. évek tényleges vándorlási adatainak extrapolált trendjével. (III. ábra) E hipotézis szerint a városokba való bevándorlás a következő években ugyanolyan ütemben fog *növekedni*, mint ahogy 1961. és 1964. évek között nőtt. *Vagyis a II. változat feltételezi a jelzsi népesség városok felé irányuló vándorlásának fokozódását, a Budapestre irányulóénak pedig a stagnálását.*

A *községekből* a fenti adatoknak megfelelően

- az 1966–1971. évek között 45 133 fő,
- az 1971–1976. évek között 48 890 fő,
- az 1976–1981. évek között 54 885 fő költözik el évente.

III. Az állandó jellegű vándorlások változásai
Изменения миграции постоянного характера
Changes in permanent migration.

A vándorlások különböző hipotéziseit a 3. tábla foglalja össze.

3. Az öt éves periódusok vándorlóinak száma

I. Változat

Число мигрирующих лиц за пятилетние периоды. Вариант I.
Number of migrants in the five year periods. Variant I.

	Férfi (2)	Nő (3)	Férfi, nő együtt (4)
1. Budapest	+ 28 830	+ 35 550	+ 64 380
2. Városok	+ 66 075	+ 73 670	+ 139 745
3. Községek	- 94 905	- 109 220	- 204 125

II. Változat

Az 1966—1971. évek közötti vándorlók száma
Число мигрирующих лиц за 1966—1971 гг. Вариант II.
Number of migrants between 1966 and 1971. Variant II.

	Férfi (2)	Nő (3)	Férfi, nő együtt (4)
1. Budapest	+ 28 830	+ 35 550	+ 64 380
2. Városok	+ 76 590	+ 84 695	+ 161 285
3. Községek	- 105 420	- 120 245	- 225 665

Az 1971—1976. évek közötti vándorlók száma

Число мигрирующих лиц за 1971—1976 гг.
Number of migrants between 1971 and 1976.

	Férfi (2)	Nő (3)	Férfi, nő együtt (4)
1. Budapest	+ 28 830	+ 35 550	+ 64 380
2. Városok	+ 85 495	+ 94 575	+ 180 070
3. Községek	- 114 325	- 130 125	- 244 450

Az 1976—1981. évek közötti vándorlók száma

Число мигрирующих лиц за 1976—1981 гг.
Number of migrants between 1976 and 1981.

	Férfi (2)	Nő (3)	Férfi, nő együtt (4)
1. Budapest	+ 28 830	+ 35 550	+ 64 380
2. Városok	+ 99 745	+ 110 300	+ 210 045
3. Községek	- 128 575	- 145 850	- 274 425

Горизонтальная графа: (2) Мужчины; (3) Женщины; (4) Мужчины и женщины вместе.
Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. Города; 3. Деревни.

Heading: (1) Variant I; (2) males; (3) females; (4) males, females together.
Lateral text: 1. Budapest; 2. towns; 3. communes.

A vándorlások figyelembevételre a népesség-előreszámításoknál számos elvi és módszertani kérdést vet fel. Ilyen pl. az, hogy a vándorló népesség demográfiai magatartása — halálözása, termékenysége — hogyan változik meg? Felveszik-e annak a területnek a népmozgalmi jellegzetességét, ahol letelep-

szenek? Konkrétan, a faluról városba költözöttek magukkal viszik falusi környezetük hatásaként bennük kialakult magatartásukat vagy hasonulnak új környezetükhöz, és ha igen, mennyi idő után? A vándormozgalom ezen problémái még elvileg sincsenek megnyugtatóan tisztázva, ezért az előreszámításoknál csak bizonyos egyszerűsítési eljárásokkal vehetjük tekintetbe a vándoroltak számát.

A vándorlások számításbavételénél a következő kikötéseket tettük:

egy-egy ötéves periódusban az évenkénti vándorlók száma és korösszetétele azonos marad;

a vándorlók halálozását a bevándorlásuk időpontjától számított 1., 2., 3., 4. és 5. években (az ötéves periódus alatt) elhanyagoljuk, mert fiatal korösszetételük következtében az elhaltak száma olyan kicsi, hogy a számítások végső eredményeit nem befolyásolják, különösen ha 1000 főben számolunk;

a további években a letelepülés helyének halandóságával számolunk, vagyis a városba beköltözötteket a városra kiszámított halandósággal halasztjuk ki;

az egyes ötéves időközökben születendő új generációk számának megállapításánál, a vándorlásokat úgy vesszük számításba, hogy a periódus végi népességhez, mielőtt elvégeznénk a súlyozást, hozzáadjuk (vagy levonjuk) a vándoroltak számát is;

a bevándoroltak termékenysége azonos a városok (Budapest) korszpecifikus születési gyakoriságokkal jellemzett szintjével;

a vándorlók nemek és korszoportok szerinti megoszlását olyannak lételeztük fel, mint az 1960., 1961., 1962. és 1963. évi tényleges megoszlásokból számított átlagos megoszlás:

egy korszoporton belül a koréves megoszlás egyenletes.

az évenkénti vándoroltak számából öt év alatti vándorlók számát a következőképpen összegeztük:

az 1966. évben bevándorolt 0–4 évesek, öt év múlva, vagyis 1971. I. 1-én valamennyien 5–9 évesek lesznek, mert, mint ahogy már mondtuk ezen idő alatti halálozástól eltekintünk;

az 1967-ben bevándorolt 0–4 évesekből $1/5$ rész 0–4 éves marad és $4/5$ rész 5–9 éves lesz;

az 1968-ban bevándorolt 0–4 évesekből $2/5$ rész 0–4 éves marad és $3/5$ rész 5–9 éves lesz;

az 1969-ben bevándorolt 0–4 évesekből $3/5$ rész 0–4 éves marad és $2/5$ rész 5–9 éves lesz; és végül

az 1970-ben bevándorolt 0–4 évesekből $4/5$ rész 0–4 éves marad és $1/5$ rész 5–9 éves lesz.

Vagyis 1971. I. 1-én az 1966-, 1967-, 1968-, 1969- és 1970-ben évenként bevándorolt 0–4 évesek közül $10/5$ rész marad 0–4 éves és $15/5$ rész pedig 5–9 éves lesz.

Ugyanez a mechanizmus érvényes a többi korszoportra is.

Képletben

$${}_0M_{71,1,1} = 2 \cdot m_0$$

$${}_1M_{71,1,1} = 3 \cdot m_0 - 2 \cdot m_1$$

stb.

ahol ${}_0M_{71,1,1}$ — az 1966–1970. évek között évenként bevándoroltak közül a 0–4 évesek száma 1971. I. 1-én;

m_0 — az 1966–1970. évek között évenként bevándorolt 0–4 évesek száma.

Ugyanezt a módszert alkalmaztuk a többi időintervallumban is.

A 4–5. tábla részletesen tünteti fel a számítások eredményeit mind a két változat esetében. Annak ellenére, hogy az országos vándorlási egyenleg, vagyis a területek közötti népességmozgás különbsége nulla, a két változat országos összesítése különbözik egymástól, mert a be- és elvándoroltak megváltoztatják a népesség korstruktúráját, ami lényegesen hat a halálozások és születések alakulására.

4. a. Magyarország számított népessége (1000 fő)
1966. I. 1.—1981. I. 1.

I. Változat

Прогноз численности населения Венгрии (1000 чел.) с 1 января 1966 по 1 января 1981.

Вариант I.

Hungary's calculated population (thousands). January 1, 1966—January 1, 1981.

Variant I.

Terület (2)	Népesség 1966. I. 1. (3)	Vándorlási külön- bőzet (+, —) 1966—1971 (4)	Népesség 1971. I. 1. (3)	Vándorlási külön- bőzet (+, —) 1971—1976 (4)	Népesség 1976. I. 1. (1)	Vándorlási külön- bőzet (+, —) 1976—1981 (4)	Népesség 1981. I. 1. (3)
Férfi (5)							
1. Budapest	907,7	+ 28,8	924,2	+ 28,8	939,6	+ 28,8	951,4
2. Városok	1 192,3	+ 66,1	1 286,3	+ 66,1	1 388,4	+ 66,1	1 494,9
3. Községek	2 813,3	— 94,9	2 780,5	— 94,9	2 768,3	— 94,9	2 756,8
4. Összesen	4 913,3	—	4 991,0	—	5 096,3	—	5 203,1
Nő (6)							
1. Budapest	1 038,2	+ 35,5	1 052,0	+ 35,5	1 063,0	+ 35,5	1 069,1
2. Városok	1 229,9	+ 73,7	1 323,8	+ 73,7	1 424,3	+ 73,7	1 528,2
3. Községek	2 985,4	—109,2	2 925,2	—109,2	2 882,3	—109,2	2 837,2
4. Összesen	5 253,5	—	5 301,0	—	5 369,6	—	5 434,5
Férfi, nő együtt (7)							
1. Budapest	1 945,9	+ 64,3	1 976,2	+ 64,3	2 002,6	+ 64,3	2 020,5
2. Városok	2 422,2	+139,8	2 610,1	+139,8	2 812,7	+139,8	3 023,1
3. Községek	5 798,7	—204,1	5 705,7	—204,1	5 650,6	—204,1	5 594,0
4. Összesen	10 166,8	—	10 292,0	—	10 465,9	—	10 637,6

Горизонтальная графа: (2) Территория; (3) Население; (4) Сальдо миграции; (5) Мужчины; (6) Женщины; (7) Мужчины, женщины вместе.
Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. Города; 3. Деревни; 4. Всего.

Heading: (2) Area; (3) population; (4) migratory difference; (5) males; (6) females; (7) males, females, together.
Lateral text: 1. Budapest; 2. towns; 3. communes; 4. total.

A. b. Magyarország számított népessége (1000 fő)

1966. I. 1.—1981. I. 1.

II. Változat

Прогноз численности населения Венгрии (1000 чел.) с 1 января 1966 по 1 января 1981
Вариант II.

Hungary's calculated population (thousands), January 1, 1966—January 1, 1981.
Variant II.

Terület (2)	Népesség 1966. I. 1. (3)	Vándorlási külön- bözet (+, —) 1966—1971 (4)	Népesség 1971. I. 1. (3)	Vándorlási külön- bözet (+, —) 1971—1976 (4)	Népesség 1976. I. 1. (3)	Vándorlási külön- bözet (+, —) 1976—1981 (4)	Népesség 1981. I. 1. (3)
Férfi (5)							
1. Budapest	907,7	+ 28,8	924,2	+ 28,8	939,6	+ 28,8	951,1
2. Városok	1 192,3	+ 76,6	1 297,5	+ 85,5	1 418,2	+ 99,8	1 565,1
3. Községek	2 813,3	—105,4	2 769,1	—114,3	2 733,5	—128,6	2 680,0
4. Összesen	4 913,3	—	4 990,8	—	5 091,3	—	5 196,5
Nő (6)							
1. Budapest	1 038,2	+ 35,6	1 052,0	+ 35,6	1 063,0	+ 35,6	1 069,1
2. Városok	1 229,9	+ 84,7	1 335,5	+ 94,6	1 460,0	+ 110,3	1 607,4
3. Községek	2 985,1	—120,3	2 913,3	—130,2	2 845,5	—145,9	2 755,3
4. Összesen	5 253,5	—	5 300,8	—	5 368,5	—	5 431,8
Férfi, nő együtt (7)							
1. Budapest	1 945,9	+ 64,1	1 976,2	+ 64,1	2 002,6	+ 64,1	2 020,5
2. Városok	2 422,2	+161,3	2 633,0	+180,1	2 878,2	+210,1	3 172,5
3. Községek	5 798,7	—225,7	5 682,4	—214,5	5 579,0	—274,5	5 435,3
4. Összesen	10 166,8	—	10 291,6	—	10 459,8	—	10 628,3

Горизонтальная графа: (2) Территория; (3) Население; (4) Сальдо миграции; (5) Мужчины; (6) Женщины; (7) Мужчины, женщины вместе.
Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. Города; 3. Деревни; 4. Всего.

Heading: (2) Area; (3) population; (4) migratory difference; (5) males; (6) females; (7) males, females, together.

Lateral text: 1. Budapest; 2. towns; 3. communes; 4. total.

5. a. Magyarország számított népessége (1000 fő) 1966. I. 1.—1981. I. 1. I. Váltakozó Férfi

Прозноз численности населения Венгрии (1000 чел.) с 1 января 1966 по 1 января 1981 гг.

Вариант. I. Мужчины

Hungary's calculated population (thousands), January 1, 1966—January 1, 1981.

Variant I. Males

Korcsoport (3)	1966. I. 1.				1971. I. 1.				1976. I. 1.				1981. I. 1.			
	Buda-pest (1)	Váro-sok (5)	Község-gek (6)	Ország-össze-sen (7)	Buda-pest (1)	Váro-sok (5)	Község-gek (6)	Ország-össze-sen (7)	Buda-pest (1)	Váro-sok (5)	Község-gek (6)	Ország-össze-sen (7)	Buda-pest (1)	Váro-sok (5)	Község-gek (6)	Ország-össze-sen (7)
0—4.....	40,0	76,4	211,6	328,0	42,6	84,5	200,7	327,8	46,6	98,6	228,1	373,3	47,7	110,0	236,4	394,1
5—9.....	44,5	91,5	257,5	393,5	39,9	83,3	202,7	325,9	42,6	91,4	192,1	326,1	46,5	105,5	219,4	371,4
10—14.....	72,2	108,3	294,8	475,3	45,3	97,4	249,9	392,6	40,8	89,2	195,3	325,3	43,5	97,3	184,7	325,5
15—19.....	73,8	101,2	241,4	416,4	74,6	111,6	287,8	474,0	47,8	100,7	243,2	391,7	43,4	92,6	188,8	324,8
20—24.....	88,8	94,7	189,6	373,1	81,0	105,6	227,7	414,3	81,8	116,1	274,0	471,9	55,2	105,3	229,8	390,3
25—29.....	69,9	120,0	143,5	333,4	94,9	104,3	171,6	370,8	87,2	115,3	209,5	412,0	88,1	125,8	255,8	469,7
30—34.....	62,5	91,3	188,9	342,7	72,1	128,9	130,0	331,0	96,9	113,4	158,1	368,4	89,3	124,4	195,9	409,6
35—39.....	70,1	92,4	199,5	362,0	63,3	96,4	179,9	339,6	72,9	133,8	121,7	328,4	97,6	118,5	149,6	365,7
40—44.....	70,5	84,2	204,0	358,7	70,5	95,4	191,9	357,8	63,9	99,4	172,6	335,9	73,3	136,5	115,2	325,0
45—49.....	51,3	54,5	123,7	229,5	70,0	85,2	197,0	352,2	70,1	96,3	185,3	351,7	63,6	100,3	166,5	330,4
50—54.....	69,2	69,5	165,9	304,6	50,4	54,9	117,4	222,7	68,4	84,9	189,0	342,3	68,7	95,8	177,8	342,3
55—59.....	63,3	64,8	172,0	300,1	65,8	67,8	155,6	289,2	48,3	54,1	109,5	211,9	65,4	82,8	178,4	326,6
60—64.....	49,0	51,6	148,7	249,3	57,3	60,7	157,0	275,0	59,7	63,6	142,1	265,4	44,1	51,1	99,6	194,8
65—69.....	38,1	40,2	117,6	195,9	41,8	46,1	129,4	217,3	48,9	54,2	137,1	240,2	51,0	56,9	124,3	232,2
70—74.....	22,6	24,8	75,3	122,7	29,6	33,4	94,7	157,7	32,5	38,3	104,7	175,5	38,0	45,0	111,3	194,3
75—79.....	13,0	15,4	45,7	74,1	15,2	18,3	53,0	86,5	19,8	24,6	67,2	111,6	21,7	28,2	74,7	124,6
80—.....	8,9	11,5	33,6	54,0	9,9	12,5	34,2	56,6	11,4	14,5	38,8	64,7	14,3	18,9	48,6	81,8
1. Összesen	907,7	1192,3	2813,3	4913,3	924,2	1286,3	2780,5	4991,0	939,6	1388,4	2768,3	5096,3	951,4	1494,9	2756,8	5203,1
	Ebből (8)															
0—14.....	156,7	276,2	763,9	1196,8	127,8	265,2	653,3	1046,3	130,0	279,2	615,5	1024,7	137,7	312,8	640,5	1091,0
15—49.....	486,9	638,3	1290,6	2415,8	526,4	727,4	1385,9	2639,7	520,6	775,0	1364,4	2660,0	510,5	803,4	1301,6	2615,5
50—59.....	132,5	134,3	337,9	604,7	116,2	122,7	273,0	511,9	116,7	139,0	298,5	554,2	134,1	178,6	356,2	668,9
60—.....	131,6	143,5	420,9	696,0	153,8	171,0	468,3	793,1	172,3	195,2	489,9	857,4	169,1	200,1	458,5	827,7

Горизонтальная графа: (3) Возрастная группа; (4) Будапешт; (5) Города; (6) Деревни; (7) Всего; (8) В том числе.
Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (3) Age group; (4) Budapest; (5) towns; (6) communes; (7) total; (8) of which.
Lateral text: 1. Total.

5. b. Magyarország számított népessége (1000 fő) 1966. I. 1.—1981. I. 1. I. Választal Nő

Прогноз численности населения Венгрии (1000 чел.) с 1 января 1966 по 1 января 1981 гг.

Вариант 1. Женщины

Hungary's calculated population (thousands). January 1, 1966—January 1, 1981.

Variant 1. Females

Korcsoport (3)	1966. I. 1.				1971. I. 1.				1976. I. 1.				1981. I. 1.			
	Buda- pest (4)	Váro- sok (5)	Közsé- gek (6)	Ország össze- sen (7)	Buda- pest (4)	Váro- sok (5)	Közsé- gek (6)	Ország össze- sen (7)	Buda- pest (4)	Váro- sok (5)	Közsé- gek (6)	Ország össze- sen (7)	Buda- pest (4)	Váro- sok (5)	Közsé- gek (6)	Ország össze- sen (7)
0—4.....	37,3	72,0	200,0	309,3	40,2	79,9	189,4	309,5	43,9	93,2	215,2	352,3	44,8	103,9	223,0	371,7
5—9.....	42,0	87,0	245,5	374,5	37,6	78,6	191,6	307,8	40,5	86,5	181,1	308,1	44,1	99,8	206,9	350,8
10—14.....	69,0	104,0	282,5	455,5	43,0	92,6	238,3	373,9	38,6	84,2	181,6	307,4	41,5	92,1	171,1	307,7
15—19.....	70,4	97,4	234,4	402,2	74,5	110,0	270,2	454,7	48,5	98,7	226,1	373,3	44,2	90,3	172,5	307,0
20—24.....	89,5	98,7	181,2	369,1	78,9	107,5	211,8	401,2	83,1	120,1	250,6	453,8	57,2	108,8	206,0	372,0
25—29.....	69,1	94,2	188,6	351,9	91,4	109,2	164,6	368,2	84,0	117,9	198,2	403,1	88,1	130,5	234,0	452,6
30—34.....	68,6	90,6	199,1	358,3	70,8	101,3	178,2	350,3	96,0	116,3	151,5	366,8	85,6	125,1	188,0	398,7
35—39.....	78,7	94,5	210,2	380,4	69,8	95,1	191,1	356,0	72,0	105,5	170,5	348,3	97,2	129,7	117,0	364,9
40—44.....	84,9	90,3	217,2	392,4	79,7	91,5	202,8	377,0	70,9	98,1	184,0	353,0	73,2	108,8	163,7	345,7
45—49.....	62,1	59,3	140,4	261,8	84,8	91,6	210,6	387,0	79,8	95,8	196,6	372,2	71,2	99,4	178,2	318,8
50—54.....	79,9	76,1	190,0	346,0	62,0	60,2	134,2	256,4	84,2	92,0	203,2	379,1	79,4	96,2	189,6	365,2
55—59.....	76,5	72,9	190,7	340,1	78,5	75,8	180,5	331,8	64,4	60,6	126,5	248,5	82,9	91,5	193,7	368,1
60—64.....	64,2	60,0	162,0	286,2	73,4	70,8	178,4	322,6	75,4	73,7	168,9	318,0	59,3	59,3	117,7	236,3
65—69.....	58,2	52,7	37,3	248,2	59,2	57,0	144,7	260,9	67,7	67,1	160,0	291,8	69,7	69,9	151,7	291,3
70—74.....	41,9	38,9	97,5	178,3	49,8	46,7	114,2	210,7	50,8	50,4	120,8	222,0	58,4	59,3	134,1	251,5
75—79.....	26,1	24,9	62,1	113,1	31,6	30,7	71,2	133,5	37,6	36,8	84,1	158,5	38,4	39,9	89,3	167,6
80—.....	19,8	19,4	46,7	85,9	23,8	22,3	50,4	96,5	28,6	27,4	57,4	113,1	34,2	32,7	67,7	134,6
1. Összesen	1038,2	1229,9	2985,4	5253,5	1052,0	1323,8	2925,2	5301,0	1063,0	1424,3	2882,3	5369,6	1069,6	1528,2	2837,2	5434,5
Ebből (8)																
0—14.....	148,3	263,0	728,0	1139,3	120,8	251,1	619,3	991,2	123,0	263,9	580,9	967,8	130,4	295,8	604,0	1030,2
15—49.....	523,3	622,0	1371,1	2516,4	552,9	709,2	1432,3	2694,4	534,3	752,7	1380,5	2667,5	516,7	783,6	1289,4	2589,7
50—54.....	79,9	76,1	190,0	346,1	62,0	60,2	134,2	256,4	84,2	92,0	203,2	379,1	79,4	96,2	189,6	365,2
55—.....	286,7	268,8	696,3	1251,8	316,3	303,3	739,4	1359,0	321,5	315,7	717,7	1354,9	312,6	352,6	754,2	1449,4

Горизонтальная графа: (3) Возрастная группа; (4) Будапешт; (5) Города; (6) Деревни; (7) Всего; (8) В том числе.

Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (3) Age group; (4) Budapest; (5) towns; (6) communes; (7) total; (8) of which.

Lateral text: 1. Total.

5. c. Magyarország számított népessége (1000 fő) 1966. I. 1.—1981. I. 1. II. Változat Férfi

Прогноз численности населения Венгрии (1000 чел.) с 1 января 1966 по 1 января 1981 г.

Вариант II. Мужчины

5. c. Hungary's calculated population (thousands), January 1, 1966—January 1, 1981.

Variant II. Males

Korcsoport (3)	1966. I. 1.				1971. I. 1.				1976. I. 1.				1981. I. 1.			
	Buda- pest (4)	Váro- sok (5)	Közsé- gek (6)	Ország össze- sen (7)	Buda- pest (4)	Váro- sok (5)	Közsé- gek (6)	Ország össze- sen (7)	Buda- pest (4)	Váro- sok (5)	Közsé- gek (6)	Ország össze- sen (7)	Buda- pest (4)	Váro- sok (5)	Közsé- gek (6)	Ország össze- sen (7)
0—4.....	40,0	76,1	211,6	328,0	42,6	86,1	198,9	327,6	46,6	103,3	222,5	372,4	47,7	119,5	225,1	392,3
5—9.....	44,5	91,5	257,5	393,5	39,9	81,2	201,8	325,9	42,6	95,0	188,2	325,8	45,5	113,6	210,3	370,1
10—14.....	72,2	108,3	294,8	475,3	45,3	97,7	249,7	392,7	40,8	79,1	193,3	325,2	43,5	103,1	178,7	325,3
15—19.....	73,8	101,2	241,4	416,4	74,6	112,5	286,9	474,0	47,8	102,1	241,5	391,7	43,1	93,8	184,5	324,7
20—24.....	88,8	94,7	189,6	373,1	81,0	107,5	225,8	411,3	81,8	119,6	270,5	471,9	55,2	110,9	224,2	390,3
25—29.....	69,9	120,0	143,5	333,4	91,9	106,3	169,6	370,8	87,2	120,5	204,3	412,0	88,1	134,9	246,7	450,7
30—34.....	62,5	91,3	188,9	342,7	72,1	130,2	128,8	331,1	96,9	117,9	153,6	368,1	89,3	134,2	186,2	409,7
35—39.....	70,1	92,4	199,5	362,0	63,3	97,4	178,8	339,5	72,9	135,9	118,7	328,5	97,6	125,1	142,1	365,8
40—44.....	70,5	84,2	204,0	358,7	70,5	95,7	191,6	357,8	63,9	101,2	170,8	335,9	73,3	111,2	110,5	325,0
45—49.....	51,3	54,5	123,7	229,5	70,0	85,5	196,7	352,2	70,4	93,4	184,1	347,9	63,6	103,3	163,6	330,5
50—54.....	69,2	69,5	165,9	304,6	50,4	55,2	117,0	222,6	68,4	85,7	188,1	342,2	63,7	94,9	175,9	338,6
55—59.....	63,3	64,8	172,0	300,1	65,8	68,0	155,4	289,2	48,3	54,8	108,8	211,9	65,4	81,4	176,7	326,5
60—64.....	49,0	51,6	148,7	249,3	57,3	61,9	156,7	275,0	59,7	64,3	141,4	265,4	44,1	52,5	98,2	194,8
65—69.....	38,1	40,2	117,6	195,9	41,8	46,3	129,2	217,3	48,9	54,8	136,5	240,2	51,0	58,0	123,2	232,2
70—74.....	22,6	24,8	75,3	122,7	29,6	33,2	91,8	157,6	32,5	38,4	104,6	175,5	38,9	45,5	110,8	194,3
75—79.....	13,0	15,4	45,7	74,1	15,2	18,2	53,2	86,6	19,8	24,1	67,4	116,1	21,7	28,3	71,7	121,7
80—.....	8,9	11,5	33,6	54,0	9,9	12,5	34,2	56,6	11,4	14,5	38,9	64,8	14,3	18,8	48,6	81,7
1. Összesen	907,7	1192,3	2813,3	4913,3	924,2	1297,5	2769,1	4990,8	939,6	1418,2	2733,5	5091,3	951,4	1565,4	2580,0	5196,5
	Ebből (8)															
10—14.....	156,7	276,2	763,9	1196,8	127,8	268,0	650,4	1046,2	130,0	289,1	604,0	1023,1	137,7	336,2	614,1	1088,0
15—49.....	486,9	638,3	1290,6	2115,8	526,1	735,1	1378,2	2639,7	520,6	791,9	1313,8	2656,3	510,5	847,4	1257,8	2615,7
50—59.....	132,5	134,3	337,9	604,7	116,2	123,2	272,4	511,8	116,7	140,5	296,9	554,1	134,1	178,4	352,6	665,1
60—.....	131,6	143,5	420,9	696,0	153,8	171,2	468,1	793,1	172,3	195,4	488,8	857,5	169,1	203,1	455,5	827,7

Горизонтальная графа: (3) Возрастная группа; (4) Будапешт; (5) Города; (6) Деревни; (7) Всего; (8) В том числе.

Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (3) Age group; (4) Budapest; (5) towns; (6) communes; (7) total; (8) of which.

Lateral text: 1. Total.

5. d. Magyarország számított népessége (1000 fő) 1966. I. 1.—1981. I. 1. II. Változat Nő

Прогноз численности населения Венгрии (1000 чел.) с 1 января 1966 по 1 января 1981 г.

Вариант II. Женщины

Hungary's calculated population (thousands), January 1, 1966—January 1, 1981.

Variant II. Females

Korcsoport (3)	1966. I. 1.				1971. I. 1.				1976. I. 1.				1981. I. 1.			
	Buda- pest (4)	Váro- sok (5)	Közsé- gek (6)	Ország össze- sen (7)	Buda- pest (4)	Váro- sok (5)	Közsé- gek (6)	Ország össze- sen (7)	Buda- pest (4)	Váro- sok (5)	Közsé- gek (6)	Ország össze- sen (7)	Buda- pest (4)	Váro- sok (5)	Közsé- gek (6)	Ország össze- sen (7)
0—4.....	37,3	72,0	200,0	309,3	10,2	81,1	188,0	309,3	43,9	97,2	210,3	351,4	44,8	112,5	212,8	370,1
5—9.....	42,0	87,0	245,5	374,5	37,6	79,7	190,5	307,8	10,5	89,7	177,7	307,9	44,1	107,3	198,6	350,0
10—14.....	69,0	104,0	282,5	455,5	43,0	93,3	237,6	373,9	38,6	86,8	182,0	307,4	41,5	98,0	168,1	307,6
15—19.....	70,4	97,1	234,4	402,2	74,5	112,3	267,9	454,7	48,5	102,7	222,2	373,4	41,2	97,7	165,1	307,0
20—24.....	89,5	98,7	181,2	369,4	78,9	110,8	211,5	401,2	83,1	127,2	243,4	453,7	57,2	120,2	191,6	372,0
25—29.....	69,1	94,2	188,6	351,9	91,1	111,0	162,8	368,2	81,0	124,5	191,7	400,2	88,1	143,3	221,3	452,7
30—34.....	68,6	90,6	199,1	358,3	70,8	102,0	177,5	350,3	95,0	119,7	151,0	366,7	85,6	131,7	178,3	398,6
35—39.....	78,7	91,5	210,2	380,4	69,8	95,9	190,3	356,0	72,0	108,0	168,3	348,3	97,2	126,8	140,9	364,9
40—44.....	84,9	90,3	217,2	392,4	79,7	94,8	202,5	377,0	70,9	99,7	182,4	353,0	73,2	112,5	159,9	345,6
45—49.....	62,1	59,3	140,4	261,8	84,8	91,7	210,5	387,0	79,8	96,5	195,9	372,2	71,2	101,9	175,6	348,7
50—54.....	79,9	76,1	190,0	346,0	62,0	60,1	134,0	256,4	84,2	92,6	202,6	379,4	79,4	97,9	188,0	365,3
55—59.....	76,5	72,9	190,7	340,1	78,5	75,9	180,5	334,9	61,1	61,1	126,1	248,6	82,9	92,8	192,8	368,1
60—64.....	64,2	60,0	162,0	286,2	73,4	70,9	178,3	322,6	75,4	74,1	168,6	348,1	59,3	60,4	146,6	236,3
65—69.....	58,2	52,7	137,3	248,2	59,2	56,6	145,0	260,8	67,7	66,9	160,1	294,7	69,7	70,3	151,2	291,2
70—74.....	41,9	38,9	97,5	178,3	49,8	46,4	114,5	210,7	50,8	50,0	121,2	222,0	58,4	59,2	134,2	251,5
75—79.....	26,1	24,9	62,1	113,1	31,6	30,4	71,5	133,5	37,6	36,4	84,5	158,5	38,4	39,4	89,8	167,6
80—.....	19,8	19,4	46,7	85,9	23,8	22,3	50,4	96,5	28,6	26,9	57,5	113,0	34,2	32,5	67,9	134,6
1. Összesen	1038,2	1229,9	2985,1	5253,5	1052,0	1335,5	2913,3	5300,8	1063,0	1160,0	2845,5	5368,5	1069,1	1607,4	2755,3	5431,8
Ebből (8)																
0—14.....	148,3	263,0	728,0	1139,3	120,8	254,1	616,1	991,0	123,0	273,7	570,0	966,7	130,4	317,8	579,5	1027,7
15—49.....	523,3	622,0	1371,1	2516,4	552,9	718,5	1423,0	2691,1	534,3	778,3	1354,9	2667,5	516,7	837,1	1235,7	2589,5
50—54.....	79,9	76,1	190,0	346,0	62,0	60,4	134,0	256,4	84,2	92,6	202,6	379,4	79,4	97,9	188,0	365,3
55—.....	286,7	268,8	696,3	1251,8	316,3	302,5	740,2	1359,0	321,5	315,4	718,0	1354,9	342,6	354,6	752,1	1449,3

Горизонтальная графа: (3) Возрастная группа; (4) Будапешт; (5) Города; (6) Деревни; (7) Всего; (8) В том числе.

Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (3) Age group; (4) Budapest; (5) towns; (6) communes; (7) total; (8) of which.

Lateral text: 1. Total.

A számítások szerint, ha a feltételezések bekövetkeznek, akkor az ország lakossága 1981. I. 1-én 10 628 000 (II. változat) lesz, ami 1966. évhez viszonyítva 4,5%-os növekedést jelent.

Budapest lakossága meghaladja a két millió főt.

A városokban 750 000 fővel többet fognak lakni 1981-ben, mint laktak 1966-ban, vagyis 25–31%-kal növekszik a városi lakosság száma a következő 15 év alatt.

A falusi népesség csökkenése 4% körül mozog, ami kb. 360 000 fő veszteséget jelent.

A népesség módosulása nemenként és korcsoportonként más és más, ami a 6. tábla szemléltet.

6. A számított népességek növekedése 1966-hoz viszonyítva nemenként és kiemelt korcsoportonként, 1981. I. 1.

II. Változat (1)

Прирост расчетной численности населения по сравнению с 1966 г. по полам и выделенным возрастным группам, на 1 января 1981 г.

Increase of the calculated population relateds 1966 by sexes and specified age groups, Jan. 1. 1981.

Korcsoport (2)	Budapest (3)	Városok (4)	Községek (5)	Ország összesen (6)
Férfi (7)				
0—14	87,9	121,7	80,4	90,9
15—49	104,8	132,8	97,5	108,3
50—59	101,2	132,8	104,4	110,0
60—	128,5	141,5	108,2	118,9
1. Összesen	104,8	131,3	95,3	105,8
Nő (8)				
0—14	87,9	120,8	79,6	90,2
15—49	98,7	134,6	90,1	102,9
50—54	99,4	128,6	98,9	105,6
55—	119,5	131,9	108,0	115,8
1. Összesen	103,0	130,7	92,3	103,4

Горизонтальная графа: (1) Вариант II.; (2) Возрастная группа; (3) Будапешт; (4) Города; (5) Деревни; (6) Страна, всего; (7) Мужчины; (8) Женщины.

Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Variant II.; (2) age groups; (3) Budapest; (4) towns; (5) communes; (6) country total.

Lateral text: 1. Total.

Megdondolásra készlető, hogy a 0—14 éves korú gyermekek abszolút száma 1966-hoz viszonyítva mind Budapesten, mind a községekben csökkenni fog.

A termékenységet meghatározó propagatív korú nők száma csak a városokban növekszik, a másik két területen, ha kisebb mértékben is, mint a gyermekeké, de csökkenő tendenciát mutat.

A népesség előregedése mind a három területen fokozódik.

A nyugdíjkorhatáron felüli népesség növekedése mind a férfiak, mind a nők esetében Budapesten a legszámottevőbb.

A táblából az is kitűnik, hogy a 0—14 éves korú népesség aránya mind országosan, mind a három területen csökken, ellentétben a 60 és 55 éven felüli népességével. Ez azt is jelenti, hogy 1981-ben a produktív népességnek több öreget kell eltartania, mint gyermeket. Az aktív korú — 15—54 éves — nők aránya országosan csökken 1966-hoz viszonyítva, csak a városokban növekszik.

A férfi—nő arány tetemesen csökken valamennyi területen, így országosan is. Amíg 1966-ban 1069 nő jutott 1000 férfira, addig 1981-ben ez az arány 1045-re fog csökkenni. Területenként ez az arány a következőképpen alakul:

7. A számított népességek százalékos korösszetételének várható alakulása, 1966—1981

II. Változat (1)

Ожидаемая динамика процентного возрастного состава расчетной численности населения, 1966—1981 гг.

Trend of the age composition in per cent as expected 1966—1981

Korcsoport (2)	Budapest (3)		Városok (4)		Községek (5)		Ország összesen (6)	
	1966	1981	1966	1981	1966	1981	1966	1981
	Férfi (7)							
0—14	17,3	14,5	23,2	21,5	27,1	22,9	24,3	21,0
15—59	68,2	67,7	64,8	63,5	57,9	60,1	61,5	63,1
60—	14,5	17,8	12,0	13,0	15,0	17,0	14,2	15,9
1. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Nő (8)							
0—14	14,3	12,2	21,1	19,8	21,1	21,0	21,7	18,9
15—54	58,1	55,7	56,8	58,2	52,3	51,7	54,5	54,1
55—	27,6	32,1	21,8	22,0	23,3	27,3	23,8	26,7
1. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Вариант II.; (2) Возрастная группа; (3) Будапешт; (4) Города; (5) Деревни; (6) Страна, всего; (7) Мужчины; (8) Женщины.

Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Variant II.; (2) age groups; (3) Budapest; (4) towns; (5) communes; (6) country total.

Lateral text: 1. Total.

8. Az 1000 férjira jutó nők száma

Число женщин, приходящееся на 1000 мужчин
Females per 1000 males

Terület	1966	1981
1. Budapest	1144	1124
2. Városok	1032	1027
3. Községek	1061	1028
4. Ország összesen	1069	1045

Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. Города; 3. Деревни; 4. Страна, всего.

Lateral text: 1. Budapest; 2. Towns; 3. Communes; 4. Country total.

Amennyiben a következő időben a halálózásra, élvészületésre és a belső vándorlásokra felállított hipotézisek beteljesülnek, akkor országunk népességének területi struktúrája, a városi és falusi népességek aránya és összetétele, jelentős módosulást fog mutatni.

ДИНАМИКА ПЕРСПЕКТИВНОЙ ЧИСЛЕННОСТИ
НАСЕЛЕНИЯ ОТДЕЛЬНЫХ ТЕРРИТОРИЙ
ПРОГНОЗ

ЧИСЛЕННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ БУДАПЕШТА,
ГОРОДОВ И ДЕРЕВЕНЬ МЕЖДУ
1 ЯНВАРЯ 1966 И 1 ЯНВАРЯ 1981 ГГ.

Резюме

Будущая динамика численности населения одной области стоит под влиянием трех факторов: разниц смертности, рождаемости и миграции. Основой исчисления перспективной численности населения является проектирование вперед предполагаемых изменений этих трех факторов.

Настоящее исчисление перспективной численности населения проводилось по трем территориальным единицам — по Будапешту, по 62 городам и по деревням — с 1 января 1966 по 1 января 1981 гг. по пятилетним периодам.

Исходным уровнем смертности были приняты нами *возрастные (по поколениям) вероятности смертности*, исчисленные на основе данных 1960 года. Основной предпосылкой его ожидаемой динамики служит гипотеза, согласно которой смертность будет дальше сокращаться также и в наступающем периоде и ожидаемое изменение не является независимым ни от изменений, имевших место в предшествующий период, ни от возрастных групп. Темп сокращения был исчислен на основе фактических величин частот смертности по возрастным группам за 1951—1959 гг. с помощью гипербола, скорректированных на зависящие от возраста параметры.

Размер новых поколений был определен на основе следующих предпосылок: число живорождений будет в 1966—1970 гг., в 1971—1975 гг. и в 1976—1981 гг. соответствовать возрастнo—специфическим коэффициентам рождаемости 1962 г., 1961 г. и 1959/1960 гг. соответственно. Из этой гипотезы следует и то, что за тот или другой пятилетний период число рождений является одинаковым по годам.

Количество случаев миграции было исчислено в двух вариантах:

Вариант I: число мигрирующих лиц постоянного характера будет оставаться постоянным до 1981 г. и при этом на фактическом уровне 1964 г.;

Вариант II: число мигрирующих лиц изменится в каждый пятилетний период и при этом число мигрирующих в города лиц будет дальше возрастать в темпе, одинаковом с темпом роста с 1961 по 1964 гг.

При учете случаев миграции взяли следующие предпосылки:

В рамках пятилетних периодов число и возрастной состав мигрирующих за 1 год лиц будут оставаться одинаковыми;

Смертность иммигрирующих лиц не будет учтена за первый пятилетний период, а в дальнейшем будет учтена смертность в городах;

Плодовитость иммигрирующих лиц является одинаковой с уровнем плодовитости, характеризованном возрастнo—специфической частотой рождений в городах (в Будапеште);

Внутри одной возрастной группы возрастное распределение является равномерным.

Статья дает подробное изложение способа учета всех указанных трех факторов.

В конце автор делает некоторые выводы относительно ожидаемой динамики численности населения на основе результатов расчетов.

Численность населения страны к 1 января 1981 г. возрастет до 10 628 000 чел.

В городах будут проживать на 75 000 чел. больше в 1981 г., чем в 1966 г., то есть численность городского населения за следующие 15 лет будет возрастать на 25—31 %.

Сокращение численности сельского населения составит приблизительно 4 %, что означает приблизительно 360 000 человек.

Число детей в возрасте от 0 до 14 лет как в Будапеште, так и в деревнях будет сокращаться по сравнению с 1966 г.

Число женщин пропагандивного возраста, определяющее плодовитость, будет увеличиваться только в городах, в остальных двух областях оно показывает уменьшающую тенденцию.

Во всех трех областях увеличивается устарение населения.

Увеличение численности населения пенсионного возраста как по отношению к мужчинам, так и по отношению к женщинам является наиболее существенным в Будапеште.

Соотношение между мужчинами и женщинами во всех областях будет изменяться в пользу женщин. В то время как в 1966 г. на 1000 мужчин приходилось 1069 женщин, в 1981 г. число входящих на 1000 мужчин женщин будет 1045.

Если в наступающий период будут действительны гипотезы, установленные относительно смертности, жирождений и внутренней миграции, то территориальная структура населения Венгрии, соотношение городского и сельского населения и их состав будут значительно изменяться.

POPULATION NUMBER TRENDS OF REGIONS
PROJECTION OF THE POPULATION NUMBER
OF BUDAPEST, THE TOWNS AND COMMUNES FROM
JANUARY 1, 1966 TO JANUARY 1, 1981

Summary

The future trend of a region's population is determined by three factors, viz. by mortality, natality and the migratory difference. Projections are based, in general, on the assumed changes of these three factors.

Our present population projection has been carried out with regard to three areal units: Budapest, 62 towns and the communes from January 1, 1966 to January 1, 1981, by five year periods.

The death probabilities by generations, computed from the 1960 data, have been regarded as the basic level of mortality. Basic assumption for the trend of mortality has been the hypothesis that mortality will continue to decrease in the next period and the future changes will not be independent of the changes of the preceding period and of the age groups. The rate of decrease has been computed on the basis of the values of the frequencies of deaths of the 1951—1959 years' actual life ages with the aid of hyperboles, corrected with parameters depending on the age of life.

The population number of the new generations has been determined on basis of the following assumptions: the number of births will develop

- in the years 1966—1970
- according to the age-specific birth rates of 1962,
- in the years 1971—1975
- according to the age-specific birth rates of 1961,
- and in the years 1976—1981
- according to the age-specific birth rates of 1959/1960.

It follows from the hypothesis that the annual number of births is the same in each five year period.

The number of migrants has been computed by two variants:

Variant 1: the number of permanent migrants will remain unchanged until 1981, i. e. it will remain on the 1964 level.

Variant 2: the number of migrants will change by 5 year periods, more exactly, the number of migrants into towns will continue to decrease in the next time at a rate experienced between 1961 and 1964.

When taking into account migration the following assumptions have been made: in each five year period the annual number of migrants and their age composition will remain unchanged;

the mortality of in-migrants should not be considered in the first five year period, after that, urban mortality is to be computed;

the fertility of in-migrants will be identical with the level characterized by the age-specific frequency of births of towns (Budapest);

within the same age group the distribution by age years will be equal.

The paper discusses in detail the method of accounting all the three factors.

Finally, on basis of the results of computation, the author draws a few conclusions on the future trend of the population number.

The country's population number will reach 10 628 000 on January 1, 1981.

The population number of the towns will be 750 000 more in 1981 than in 1966, i. e. the number of the urban population will increase by 25—31 per cent in the next 15 years.

The decrease of the rural population will be about 4 per cent, i. e. it will amount to a loss of about 360 000 persons.

Both in Budapest and in the communes the number of children aged 0—14 years will increase as compared with 1966.

The number of women in the propagative age, determining fertility, will increase in the towns only; in both other categories it will decrease.

The ageing of the population will increase in all the three areal units.

In case of both men and women the increase of the population over the age of retirement will be most significant in Budapest.

The sex ratio will considerably increase in all areal units, thus also on the country level. While in 1966 1069 females could be registered per 1000 males, in 1981 the figure will decrease to 1045.

If the hypotheses concerning mortality, natality and internal migration would be realised future, the regional distribution of Hungary's population, the proportion and composition of the country's urban and rural population will considerably change.

FIGYELŐ

HÍREK

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Statisztikai Tanszéke a III—IV. éves hallgatók részére az 1966/67. tanévben két féléves demográfiai kollégiumot indít. A heti 2 órás előadássorozat egyes szakok hallgatói részére alternatív, más szakok hallgatói részére fakultatív. A kollégiumot felvevő hallgatóknak a Tanszék lehetőséget biztosít arra is, hogy diplomamunkájuk témáját a demográfia tárgyköréből válasszák.

Az újonnan meghirdetett kollégium mellett, az eddigiekhez hasonlóan, a közgazdász hallgatók a kötelező statisztikai oktatás keretében is — néhány előadásban — megismerkednek a demográfia alapfogalmaival, módszereivel.

*

Baljit Singh professzor, az indiai lucknowi egyetem közgazdasági tanszékének vezetője, az egyetem mellett működő Demográfiai Kutatóintézet igazgatója, 1966 májusában és júniusában hat hetet Magyarországon töltött. Itt-tartózkodása során meglátogatta a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Csoportját, ahol megismerkedett a magyar demográfiai kutatások szervezésével, a kutatási programmal. Tárgyalásai során elsősorban a magyarországi gazdaság-demográfiai vizsgálatokkal foglalkozott.

*

A. Coale professzor, a princetoni egyetem Demográfiai Intézetének igazgatója 1966. június 10—12-én Magyarországon tartózkodott. Megbeszéléseket folytatott a Népeségtudományi Kutató Csoport tagjaival a regionális termékenységű vizsgálat jelenlegi állásáról és a kutatások során felmerült módszertani jellegű problémákról.

*

A magyar és a csehszlovák statisztikai hivatalok képviselői a KGST Statisztikai Állandó Bizottsága keretében folyó statisztikai munkálatokkal kapcsolatban 1966. június 28—30 között Moszkvában megbeszélést folytattak a Titkárság statisztikai osztályának munkatársaival a népességelőreszámítások és a halandósági táblák kérdésköréről. A megbeszélésen magyar részről *Dr. Acsádi György*, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője és *Fóti Istvánné*, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezető-helyettese vett részt. A kérdéskör megvitatására a népmozgalmi statisztikai szakértők munkacsoportjának értekezletét 1966 novemberében Budapesten fogják összehívni.

*

Dr. Franz Erpenbeck, a lipcei Karl Marx Egyetem Társadalom-Hygiéniai Tanszékének tudományos munkatársa 1966 júniusában felkereste a Népességtudományi Kutató Csoportot, ahol a termékenység és a születésszabályozás kutatási problémáiról tájékozódott.

*

Szabó Dénes professzor, a kanadai Université de Montréal kriminológiai intézetének vezetője 1966. június 6–12 között Magyarországon tartózkodott. Itt-tartózkodása alatt tanulmányozta a Központi Statisztikai Hivatal kriminalisztikai munkáját, és felkereste a Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Csoportját.

*

A Nemzetközi Családtervezési Szövetség európai és közel-keleti régiójának koppenhágai konferenciája alkalmával 1966. július 8-án *Dr. Szabady Egon* elnöklétével ülést tartott a Családtervezési Trendek Kutató Bizottsága (Research Committee on Family Planning Trends). Az ülésen, amelyen az európai és közel-keleti régióra vonatkozó összehasonlító termékenységi és családtervezési vizsgálatok kérdéseit vitatták meg, *Dr. P. C. Matthiessen* (Koppenhága), a Bizottság titkára, *Dr. Acsádi Gy.* (Budapest), *Prof. J. Danezis* (Athen), *Prof. D. V. Glass* (London), *Prof. Horn B.* (Budapest), *Dr. J. Peel* (Hull) és *Prof. I. Valaoras* (Athen) vettek részt.

*

A Nemzetközi Családtervezési Szövetség (International Planned Parenthood Federation) európai és közel-keleti régiója július 5–8 között a dán Családtervezési Társaság meghívására Koppenhágában tartotta ötödik konferenciáját. Az ötödik nemzetközi konferenciára, amely megelőző orvoslás és a családtervezés kérdését tűzte napirendre 46 országból 435 résztvevő jelentkezett. A konferencián magyar részről *Dr. Szabady Egon*, a KSH elnökhelyettese, a Népességtudományi Kutató Csoport igazgatója és *Dr. Acsádi György*, a KSH Demográfiai Metodológiai Osztály vezetője, valamint *Dr. Horn Béla* és *Dr. Szontágh Ferenc* professzorok vettek részt. *Dr. Szabady Egon* és *Dr. Acsádi György* a családtervezés helyzetével foglalkozó ülészak előadói, *Horn és Szontágh* professzorok a termékelenség, ill. a fogamzásgátlás témakörében rendezett kerekasztal-értekezlet résztvevői voltak.

*

Roland Pressat, a francia Demográfiai Intézet (INED) tudományos munkatársa 1966. július 9–23 között Magyarországon tartózkodott. Itt-tartózkodása során megbeszéléseket folytatott az INED és a Népességtudományi Kutató Csoport közötti munkakapcsolatok további kiszélesítéséről.

*

Dr. Robert Blumstock, a Hamilton-i (Kanada) McMaster Egyetem Szociológiai és Antropológiai Tanszékének tanársegéde magyarországi tanulmányútjának programjába felvette a demográfiai kérdések vizsgálatát is. A Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Csoportjában tett látogatása során a válás és a termékenység kérdéseit tanulmányozta.

*

DR. MENDŐL TIBOR (1905–1966)

1966. augusztus 21-én 61 éves korában elhunyt *Dr. Mendől Tibor* egyetemi tanár, a földrajztudományok kandidátusa.

Dr. Mendől Tibor a magyar földrajztudomány és a hazai településföldrajz elismert művelője volt, s mint a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai

Bizottságának tagja jelentős segítséget nyújtott a Népeségtudományi Kutató Csoportnak számos településföldrajzi és településstatisztikai probléma megoldásához.

Dr. Mendöl Tiborról a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottsága és a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Csoportja kegyelettel emlékezik meg.

ИЗВЕСТИЯ

Кафедра статистики Экономического университета имени Карла Маркса в 1966/67 учебном году для студентов третьего и четвертого курсов будет организовать курс по демографии с продолжительностью в два семестра. Серия лекций, имеющих место каждую неделю в рамках двух часов, является факультативной. Для принимающих в курсе участие студентов кафедра обеспечивает возможность также и для того, чтобы они выбрали в качестве темы своей диссертации демографическую тему.

Помимо теперь объявленного курса студенты экономического университета, также как и раньше, в рамках обязательного обучения статистики слушают несколько лекций по основным понятиям и методам демографии.

*

Профессор *Балинт Синг*, заведующий кафедрой экономических наук в университете города Люкно в Индии, директор Демографического Научно-исследовательского Института при университете, в мае и июне 1966 г. проводил шесть недель в Венгрии. Во время своего пребывания в Венгрии он посетил Научно-исследовательскую группу по демографии Центрального Статистического Управления, где познакомился с организацией венгерских демографических исследований. В ходе своих переговоров он занимался в первую очередь с проводящимися в Венгрии исследованиями по экономической демографии.

*

Проф. *А. Голь*, директор Демографического Института Принстонского Университета с 10 по 12 июня 1966 года пребывал в Венгрии. Он вел беседы с членами Научно-исследовательской группы по демографии о состоянии в настоящее время исследования региональной плодovitости и о возникающих при проведении исследований проблемах методологического характера.

*

Представители венгерского и чехословацкого статистических управлений в рамках статистических работ, проводящихся в Постоянной Комиссии СЭВ по статистике с 28 по 30 июня 1966 г. в Москве вели переговоры с сотрудниками Отдела статистики Секретариата СЭВ о вопросах исчисления перспективной численности населения и таблиц смертности. В переговорах с венгерской стороны принимали участие *д-р Дьердь Ачади*, начальник отдела Центрального Статистического Управления и *Питвангэ Фоти*, заместитель начальника отдела Центрального Статистического Управления. В целях обсуждения указанного круга вопросов совещание рабочей группы экспертов-статистиков будет созвано в ноябре 1966 г. в Будапеште.

*

Д-р Франц Эрлэнбек, научный сотрудник кафедры общественной гигиены Университета имени Карла Маркса в городе Лейпциг в июне 1966 г. посетил Научно-исследовательскую группу по демографии и сформировался о проблемах исследования плодovitости и регулирования рождаемости.

*

Профессор *Дэнли Сабо*, заведующий Институтом Криминологии при Университете в городе Монреал (Канада) с 6 по 12 июня 1966 г. пребывал в Венгрии. Во время своего пребывания в Венгрии он изучал деятельность Центрального Статистического Управления по уголовной статистике и посетил Научно-исследовательскую группу по демографии ЦСУ.

*

По случаю копенгагенской конференции Европейской и ближневосточной регии Международного Союза по планированию семей 8 июля 1966 г. под председательством *д-ра Эгона Сабади* проводил заседание Комитет по исследованию трендов планирования семей (Research Committee on Family Planning Trends). На заседании, где обсуждались вопросы сравнительных исследований по плодовитости и планированию семей относительно европейской и ближневосточной регии, принимали участие: *д-р П. С. Маттиксессен* (Копенгаген), секретарь Комитета, *д-р Д. Ачади*, (Будапешт), проф. *И. Дазежис* (Афины), проф. *Д. В. Глаас* (Лондон), проф. *Б. Хорн* (Будапешт), *д-р Й. Пил* (Хал), и проф. *И. Валаорас* (Афины).

*

Европейская и ближневосточная регии Международного Союза по планированию семей (International Planned Parenthood Federation) по приглашению датского Общества по планированию семей с 5 по 8 июля проводила свою пятую конференцию в городе Копенгаген. О своем участии на пятой международной конференции, включившей в повестку дня вопрос профилактического лечения и планирования семей заявили 435 человек из 46 стран. С венгерской стороны на конференции принимали участие *д-р Эгон Сабади*, заместитель председателя ЦСУ, директор Научно-исследовательской группы по демографии, *д-р Дьердь Ачади*, начальник отдела демографической методологии ЦСУ, а также профессора *д-р Бела Хорн* и *д-р Ференц Сонтаг*. *Д-р Эгон Сабади* и *Дьердь Ачади* читали лекцию на сессии, занимавшейся положением планирования семей, а профессора Хорн и Сонтаг были участниками совещания за круглым столом, организованного по теме бесплодности, соответственно противозачатия.

*

Роланд Прессат, научный сотрудник французского Демографического Института (ИНЕД) с 9 по 23 июля 1966 г. пребывал в Венгрии. Во время своего пребывания в Венгрии он вел переговоры о дальнейшем расширении трудовых связей между Французским Демографическим Институтом и Научно-исследовательской группой по демографии.

*

Д-р Роберт Блумсток, ассистент кафедры социологии и антропологии Университета МакМастер в городе Хамилтон (Канада) в программу своей научной поездки в Венгрии включил также и исследование вопросов демографии. В ходе своего посещения Научно-исследовательской группы по демографии Центрального Статистического Управления он изучал вопросы разводов и плодовитости.

*

Д-р Тибор Мэндэл
(1905-1966)

21-ого августа 1966 года, в 61-летнем возрасте, скончался *проф. Тибор Мэндэл*, кандидат географических наук.

Д-р Тибор Мэндэл был признанным знатоком венгерской географической науки и отечественной географии населенных пунктов. В качестве

члена Демографического Комитета Академии Наук Венгрии он оказал значительную помощь Исследовательской группе по демографии в решении большого количества проблем в области географии и статистики населенных пунктов.

Демографический Комитет Академии Наук Венгрии и Исследовательская группа по демографии со скорбью отметили память *д-ра Тибора Мелдела*.

NEWS

The Department of Statistics of the "Karl Marx" University of Economics is going to start a course of lectures (of two semesters) on demography in the academic year 1966/67 for students attending the third and fourth year. Registering for the course of lectures (of two hours a week) will be alternative for some branches, whereas optional for other ones. The Department will also make it possible for the undergraduates to choose the subject of their honours theses from the field of demography.

Beside the newly announced course of lectures the students will also be given the possibility — just as before — to get acquainted with the basic concepts and methods of demography in a few lectures in the framework of the compulsory curriculum.

*

Professor *Baljit Singh*, Head of the Department for Economics at the Lucknow University in India, Director of the Institute for Demographic Research of the University, spent 6 weeks in Hungary in May and June of 1966. During his stay here he visited the Research Group for Population Studies of the Central Statistical Office where he was informed about the organisation and program of Hungarian demographic research. During his talks he dealt, first of all, with the Hungarian investigations concerning economic demography.

*

Professor *A. Coale*, Director of the Institute for Demography at the Princeton University stayed in Hungary from 10 to 12 June, 1966. He had talks with the staff members of the Research Group for Population Studies about the present state of their enquiry into regional fertility as well as about the connected problems of a methodological character.

*

In connection with the statistical work going on in the framework of the Statistical Standing Committee of the CMEA, the representatives of the Hungarian and Czechoslovak statistical offices had talks with the staff members of the Statistical Section of the Secretariat about the problems of population projections and life tables in Moscow, from June 28 to 30, 1966. On behalf of Hungary *Dr. György Acsádi*, Chief of Section of the Central Statistical Office, and *Mrs. S. Földi*, Deputy Chief of Section of the Central Statistical Office, took part in the talks. In order to discuss the abovementioned problems the meeting of the Working Group of the Experts in Vital Statistics will be convened in Budapest in November 1966.

*

In June, 1966, *Dr. Franz Erpenbeck*, Research Assistant of the Department for Social Hygienics at the "Karl Marx" University in Leipzig visited the Research Group for Population Studies in order to obtain information about the problems of the research on fertility and birth control.

*

Professor *Dénes Szabó*, Director of the Institute for Criminology of the University of Montreal in Canada, stayed in Hungary from 6 to 12 June, 1966. During his stay here he studied the work of the Central Statistical Office in the field of criminal statistics and visited the Research Group for Population Studies of the Central Statistical Office.

*

On July 8, 1966, at the Copenhagen conference of the European and Near-Eastern Regions of the International Planned Parenthood Federation the Research Committee on Family Planning Trends held its meeting under the chairmanship of *Dr. Egon Szabady*. The meeting dealt with the problems of comparative studies on fertility and family planning for the European and Near-Eastern Regions and was attended by *Dr. P. C. Matthiessen* (Copenhagen), Secretary of the Committee, *Dr. Gy. Acsádi* (Budapest), *Prof. J. Danezis* (Athens), *Prof. D. V. Glass* (London), *Prof. B. Horn* (Budapest), *Dr. J. Peel* (Hull) and *Prof. I. Valaoras* (Athens).

*

At the invitation of the Danish Society for Family Planning, the European and Near-Eastern Regions of the International Planned Parenthood Federation held their fifth meeting in Copenhagen from 5 to 8 July, 1966. The fifth international meeting which put on its agenda the discussion of the problems of prophylaxis and family planning, was attended by 435 participants from 46 countries. Hungary was represented at the meeting by *Dr. Egon Szabady*, Deputy President of the Central Statistical Office, Director of the Research Group for Population Studies, by *Dr. György Acsádi*, Chief of the Section for Demographic Methodology of the Central Statistical Office as well as by *Prof. Béla Horn* and *Prof. F. Szontágh*. *Dr. Egon Szabady* and *Dr. György Acsádi* were contributors of the session dealing with the situation of family planning, *Prof. Horn* and *Prof. Szontágh* were participants of the roundtable conference dealing with the problems of sterility and contraception.

*

Dr. Roland Pressat, Staff Member of the French Institute for Demography (INED) stayed in Hungary from 9 to 23 July, 1966. During his visit he had talks about the further widening of the scientific relations between INED and the Research Group for Population Studies.

*

Dr. Robert Blumstock, Assistant Professor at the Department for Sociology and Anthropology of the McMaster University of, Hamilton (Canada) included also the studying of demographic problems into the program of his study-tour in Hungary. During his visit to the Research Group for Population Studies of the Central Statistical Office he was concerned with the problems of divorces and fertility.

*

Dr. TIBOR MENDŐL
(1905—1966)

On August 21, 1966, *Dr. Tibor Mendöl* Professor of University, Candidate of the geographical sciences, deceased in the age of 61.

Dr. Mendöl was a well-known expert on the Hungarian geographical science and settlement geography. As a member of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences he rendered considerable assistance to the Research Group for Population Sciences in the solution of a number of problems of settlement geography and settlement statistics.

The Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences and the Research Group for Population Studies paid the tribute of respect to the memory of *Dr. Tibor Mendöl*.

AZ MTA IX. GAZDASÁG- ÉS JOGTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK ÜLÉSE

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓCSOPORT HÁROMÉVES MUNKATERVE

A Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya *Friss István* akadémikus, osztálytitkár elnökleivel 1966 júniusában megtárgyalta az Osztályhoz tartozó intézetek és az Akadémia által támogatott kutató helyek 1965. évi beszámolóját és hároméves kutatási tervjavaslatát. A támogatott kutató helyek munkájának értékelésénél először a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Csoportjának munkájával foglalkozott.

Az 1965. évi munkáról szóló beszámolót, valamint az 1966–1968. évig terjedő időszak kutatási tervét *dr. Szabady Egon*, a Népeségtudományi Kutató Csoport igazgatója terjesztette elő. Az Osztály részéről megbízott opponens *dr. Ollé Lajos* kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Statisztikai Tanszékének vezetője volt.

Dr. Szabady Egon beszámolójában ismertette azokat a sajátos vonásokat, amelyek a magyar demográfiai szervezet, ezen belül a Népeségtudományi Kutató Csoport megalakulását jellemezték. Kiemelte, hogy a Központi Statisztikai Hivatal kezdeményezésére indult meg hosszas szünet után a demográfiai kutató munka, került kiadásra a demográfiai kiadványsorozat és a DEMOGRÁFIA című negyedéves folyóirat. A Magyar Tudományos Akadémia segítségével jött létre a Demográfiai Bizottság és 1962-ben a Népeségtudományi Kutató Csoport, amelyet az Akadémia azóta anyagilag is támogat. Az 1966/67-es tanévben a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen megindul a demográfia oktatása. Ezek a körülmények messzemenően meghatározzák a demográfiai vizsgálatok, kutatások jellegét.

A Népeségtudományi Kutató Csoport az elmúlt időszakban gondot fordított a tudomány alap kutatásokra, emellett azonban munkájának elsődleges jellemzője az volt, hogy a gyakorlat, a tényleges szükséglet által felvetett kérdések vizsgálatára helyezte a súlyt. A hároméves kutatási terv fő vonásai is ebben találhatók meg.

A terv első témacsoportját az *alapvető népesedési folyamatok*, a halandósági, a termékenységi és a belső vándorlási problémák vizsgálata alkotja. Ezen belül olyan alap kutatási előirányzatok szerepelnek — a *családtervezés*, a *születésszabályozás* tanulmányozása —, amelyeknek célja, hogy a vizsgálatok nyomán a konkrét népesedési politika helyes irányvonalát meg tudják határozni.

A tervgazdálkodás szükségletével van összefüggésben a második, a harmadik és a negyedik témacsoport is, melyeken belül *népesség-előreszámítások*, egyes társadalmi rétegek és csoportok — a *nyugdíjasok*, az *öregkorúak* — szociális problémák — az *öngyilkosságok*, az *alkoholizmus* — demográfiai vizsgálata, valamint *gazdaságdemográfiai kutatások* szerepelnek.

Az ötödik témacsoport *biodemográfiai* kutatásokat irányoz elő. A résztvevők az egyetemi, főiskolai felvételek, valamint az ipari szakmákra jelentkezők demográfiai és fejlődésbiológiai vizsgálatát tűzik ki célul. A hatodik témakör *történelmi demográfiai* vizsgálatokkal foglalkozik, amelynek művelésével a Népeségtudományi Kutató Csoport már eddig is jelentős eredményeket ért el (pl. az 1828–1895. évi anyakönyvek népmozgalmi adatainak levéltári feldolgozása, a községenkénti népmozgalmi adatok idősorainak összeállításása 1895-től).

Dr. Ollé Lajos referátumában értékelte a magyar demográfiai kutatások eddig elért eredményeit, megállapította, hogy a magyar népeségtudomány nemzetközi viszonylatban is elismerésre méltó helyet vívott ki. E pozíciója az elmúlt évek során erősödött. Jelentős sikereket ért el az elmúlt évben a Népesedési Világkonferencián és a Budapesten szervezett II. Nemzetközi Demográfiai Symposionon. Ezekben az eredményekben nem kis szerepük volt a Népeségtudományi Kutató Csoport munkatársainak. Megállapította, hogy a Népeségtudományi Kutató Csoport frásos beszámolója és *dr. Szabady Egon* szó-

beli ismertetője hű képet nyújtott a végzett munkáról. Helyeselhető az, hogy a Kutató Csoport az elmúlt esztendőben munkájának koncentrálására törekedett és ilyen jellegű célkitűzések szerepelnek a következő tervidőszakban is. Határozottan leszögezte, hogy a Kutató Csoport témakörei egybeesnek azokkal az irányzatokkal, amelyek világszerte a demográfiai kutatásokban az érdeklődés központjában állnak. Különösen dicsérendőnek említette meg azt a törekvést, amellyel a gazdaságdemográfiai problémák kutatásához hozzáálltak. Ebben azon általánosan elfogadott értékelés munkatervi dokumentálását látta, hogy a demográfiai és a gazdasági jelenségek közötti összefüggések lényegesen bonyolultabbak, mint ahogy azt korábban vélték. Mélyreható és sokrétű tanulmányozást igényel e kérdéscsoport már azért is, mert a gazdaság- és népességtörténet tanúsága szerint nem állapítható meg egyértelmű összefüggés a demográfiai és a gazdasági növekedés között.

A Kutató Csoport tervét és beszámolóját az eddigi végzett munka elismerése mellett a Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának elfogadásra javasolta.

A fentiek kiegészítéseként hozzáfűzte, hogy szükségesnek tartja a Kutató Csoport aktív részvételét a Közgazdaságtudományi Egyetemen meginduló demográfiai kollégium tananyagának kidolgozásában. Felvetette továbbá, hogy az eddiginél bővebben kellene foglalkozni a nemzetiségi csoportok demográfiai kérdéseivel, elsősorban reprezentatív vizsgálatok alapján. Továbbá, az agrár-népességre vonatkozó kiemeléseken túl, más gazdasági népességszintű vizsgálatának súlyát is keveselte a terven belül.

A beszámolóhoz és a tervhez az Osztály vezetőségének több tagja szolt hozzá. *Erdei Ferenc* akadémikus pozitívan értékelte a Kutató Csoport munkáját és kiemelte, hogy aktivitása például szolgálhat más csoportok számára is. Felvetette, hogy még mindig megoldatlan az akadémiai demográfiai minősítések problémája, amelynek rendezésére kell törekedni.

Háy László akadémikus egyetértett az opponens és *Erdei Ferenc* értékelésével, kiemelte a Központi Statisztikai Hivatal, ezen belül személy szerint *Péter Györgynek* — a Központi Statisztikai Hivatal elnökének — segítségét, aki biztosította a demográfia fejlődését a jó munkafeltételek megteremtésével. Szorgalmazta demográfiai aspiránsok felvételét.

Szalai Sándor akadémikus elmondotta, hogy külföldön is magasra értékelik a magyar népességtudomány eddigi elért eredményeit és vezetőinek munkásságát. Felvetett néhány népszámlálási témát is, tekintettel az 1970-ben végrehajtandó népszámlálásra. Hangsúlyozta a demográfiai minősítések kérdésének mielőbbi megoldását.

Osztrovski György akadémikus a Kutató Csoport munkásságának eredményeit elismerve, egyes foglalkozási ágak specifikus demográfiai vizsgálatának szükségességére hívta fel a figyelmet, továbbá hangsúlyozta a reprodukciós problémák mélyreható vizsgálatának és a Kutató Csoport részvételének szükségességét a konkrét népesedéspolitikai irányelvek kidolgozásában.

Friss István akadémikus, osztálytitkár összefoglalójában egyetértett a beszámolóval, az opponensi véleménnyel és a vita során elhangzott javaslatokkal, a maga részéről is kifejezésre juttatta, hogy a Kutató Csoport munkáját magasra értékeli. A beszámolót és a hároméves tervet elfogadottnak nyilvánította és az Osztály nevében felkérte *dr. Szabady Egont*, hogy a Kutató Csoport végezze munkáját az eddigiehez hasonló aktivitással és vegye figyelembe az opponensi véleményben és a vita során elhangzottakat.

O. L.

ТРЕХЛЕТНИЙ ПЛАН РАБОТ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ГРУППЫ ПО ДЕМОГРАФИИ. IX. отдел экономических и юридических наук Венгерской Академии Наук под председательством академика *Иштвана Фриша*, секретаря отдела в июне 1966 года обсуждал доклады о проведенной в 1965 году работе и проекты трехлетних планов исследовательских работ институтов, входящих в состав отдела, и поддерживаемых отделом исследовательских центров. При оценке работ поддерживаемых исследовательских центров отдел на первом месте занимался работой научно-

исследовательской группы по демографии Центрального Статистического Управления.

Доклад о проведенной в 1965 году работе, а также проект плана исследовательских работ на период от 1966 по 1968 гг. были представлены директором Научно-исследовательской группы по демографии. Порученным отделом оппонентом был кандидат *д-р Лайош Оллэ*, заведующий кафедрой статистики Экономического Университета имени Карла Маркса.

Д-р Эгон Сабади в своем отчете изложил те специфические черты, которые характеризовали создание венгерской демографической организации, в том числе Научно-исследовательской группы по демографии. Он отметил, что после продолжительной паузы по инициативе Центрального Статистического Управления началась исследовательская работа по демографии, была издана серия демографических исследований и стал издаваться ежеквартальный журнал *Demográfia*. С помощью Венгерской Академии Наук были созданы Демографический Комитет и в 1962 году Научно-исследовательская группа по демографии, которая с тех пор пользуется также и материальной поддержкой Академии. Более широкое и глубокое университетское обучение будет обеспечено только начиная с 1966/1967 учебного года в Экономическом Университете имени Карла Маркса. Указанные обстоятельства в большой степени определяют характер демографических исследований.

Научно-исследовательская группа по демографии за прошедший период уделяла внимание основным научным исследованиям, однако при этом первичной характерной чертой ее работы являлось то, что основное внимание обращалось ей на исследование выдвинутых фактической необходимостью вопросов. Важнейшие черты трехлетнего плана исследований также заключаются в этом.

Первую группу тем плана составляет исследование *основных демографических процессов* — проблем смертности, плодovitости и внутренней миграции. В рамках этого имеются такие проекты проведения основных исследований — исследование *планирования семьи, регулирования рождаемости* — целью которых является то, чтобы по исследованиям можно было определить правильное направление конкретной демографической политики.

С требованием планового хозяйства связаны также и вторая, третья и четвертая группы тем, в рамках которых имеются *перспективные расчеты численности населения, демографическое исследование некоторых общественных слоев пенсионеров, старых людей*, — социальных проблем — *самоубийств и алкоголизма*, — а также исследование по *экономической демографии*.

Пятая группа тем предусматривает *биодемографические* исследования. Частичные темы имеют в качестве цели исследование принятий в университеты и высшие учебные заведения, а также демографическое и эволюционно-биологическое исследование лиц, явившихся на освоение промышленных профессий. Шестая группа тем занимается исследованиями по *исторической демографии*, в области которой научно-исследовательская группа по демографии уже достигла значительных успехов (например, архивная разработка данных динамики населения актов записей гражданского состояния 1828—1895 гг., составление временных рядов данных динамики населения с 1895 г.).

Д-р Лайош Оллэ, в своем реферате оценивая до сих пор достигнутые результаты демографических исследований, установил, что венгерская демография завоевала место, достойное также и международного признания. Эта позиция укреплялась за последние годы. Венгерская демография достигла значительных успехов в прошедшем году на Всемирной Конференции по вопросам народонаселения и на 11 Международном Демографическом Симпозиуме. В этих успехах немаленькую роль играли сотрудники Научно-исследовательской группы по демографии. *Д-р Лайош Оллэ* установил, что письменный отчет Научно-исследовательской группы по демографии и устная информация *д-ра Эгона Сабади* дали верную картину о проведенной работе. Можно считать правильным то, что Научно-исследовательская группа по демографии в прошедшем году стремилась к концентрации работ

и цели такого же характера имеются также и в плане на следующий период. Он решительно заявил, что группы тем Научно-исследовательской группы по демографии совпадают с теми направлениями, которые находятся в центре внимания демографических исследований во всем мире. Особенно похвальным считал он то стремление, с которым приступили к исследованию проблем экономической демографии. В этом он видел зафиксирование в плане работ той общепринятой оценки, согласно которой связи между демографическими и экономическими явлениями являются значительно более сложными, чем раньше думали. Глубокого и многостороннего изучения требует эта группа вопросов тем более, что как об этом свидетельствует и история экономики и демографии, нельзя установить односмысленной связи между демографическим и экономическим ростом.

План и отчет Научно-исследовательской группы по демографии, признавая ценность до сих пор проведенной работы, Отдел экономических и юридических наук предложил для принятия.

В качестве дополнения вышеуказанных отдел прибавил, что считает необходимым активное участие Научно-исследовательской группы по демографии в разработке учебного материала демографического коллегнума, начавшегося в Экономическом Университете. Далее, отдел выдвинул, что следовало бы шире, чем до сих пор, заниматься демографическими вопросами групп национальностей, в первую очередь на основе выборочных исследований. Далее, кроме выделений относительно аграрного населения, отдел считал маленьким в плане удельный вес исследований также и других экономических групп населения.

По отчету и плану выступил ряд членов руководства Отделом. Академик *Ференц Эрдеи* дал положительную оценку работе Научно-исследовательской группы по демографии и поставил ее активность в пример также и другим группам. Он выдвинул вопрос о том, что все еще не разрешена проблема присвоения научных степеней по демографии и то, что следует стремиться к урегулированию этой проблемы.

Академик *Ласло Хаи* выразил согласие с оценками, данными оппонентом и Ференцем Эрдеи, и отметил помощь, оказанную Центральным Статистическим Управлением и лично *Дьердьем Петер-ом*, председателем Центрального Статистического Управления, обеспечивавшего развитие демографии путем создания хороших условий труда. Он высказался за принятие аспирантов по демографии.

Академик *Шандор Салаи* рассказал о том, что до сих пор достигнутые результаты венгерской демографии и деятельность ее руководителей высоко оцениваются также и за границей. Он выдвинул также и несколько тем по переписи населения, с учетом переписи населения 1970 года. Он подчеркнул важность наиболее быстрого решения проблемы присвоения научных степеней по демографии.

Академик *Дьердь Островски*, признавая результаты деятельности Научно-исследовательской группы по демографии, обратил внимание на необходимость в специфическом демографическом исследовании отдельных профессий и, далее, подчеркнул необходимость в глубоком изучении проблем репродукции и в участии Научно-исследовательской группы по демографии в разработке конкретных направлений демографической политики.

Академик *Питван Фриш*, секретарь отдела в своем подытожении выразил согласие с мнением оппонента и с высказанными в ходе дискуссии предложениями и выразил, что также и со своей стороны высоко оценивает деятельность Научно-исследовательской группы по демографии. Он объявил как отчет, так и трехлетний план принятыми и от имени Отдела попросил *д-р-а Эгона Сабади* и в дальнейшем руководить работой Научно-исследовательской группы по демографии с прежней активностью и учесть как мнение оппонента, так и высказанные в ходе дискуссии мнения.

THE THREE YEAR WORKING PLAN OF THE RESEARCH GROUP FOR POPULATION STUDIES In June, 1966, under the chairmanship of Academician *István Friss*, Secretary of Section, the Section for Economic and Political Science of the Hungarian Academy of Sciences (IX th Sec.) discussed the reports for 1965 and the draft proposals on the three year plan of research of the institutes belonging to the Section and of the research places sponsored by the Academy. When evaluating the activity of the research places first the work of the Research Group for Population Studies of the Central Statistical Office was discussed.

The report on the work performed in 1965 as well as the plan of research for the period 1966—1968 were put forward by *Dr. Egon Szabady*, Director of the Research Group for Population Studies. On behalf of the Section opponent was Candidate *Lajos Ollé*, Head of Department for Statistics at the "Karl Marx" University of Economics.

In his report *Dr. Egon Szabady* reviewed the specific features characterizing the foundation of the Hungarian demographic organisation, and the establishment of the Research Group for Population Studies. He emphasized that after a long interval it was the Central Statistical Office that started demographic research work and began to publish a series of demographic issues and the periodical "Demográfia". The Demographic Committee and in 1962 the Research Group for Population Studies were set up with the aid of the Hungarian Academy of Sciences; the latter is also financially supported by the Academy. The character of demographic studies and research is greatly determined by these circumstances.

In the last period the Research Group for Population Studies paid great attention to scientific basic research, besides, however, its activity was characterized first and foremost by examining questions raised by practice, by actual needs. This is also the characteristic feature of the three year plan of research.

The examination of the problems of the basic population processes, of mortality, fertility and internal migration constitute the first group of themes of the plan. Within them such basic researches as the examination of family planning and birth control are envisaged in order to make it possible to draw up the correct guiding principles of a concrete population policy.

Also the second, third and fourth group of themes are connected with the demands of a centrally planned economy. They cover population projections, the demographic analysis of some social strata and groups — of the pensioners and the old-aged —, of suicides and of alcoholism as well as research in the field of economic demography.

The fifth group of themes deals with biodemographic research. The part themes intend to analyse from the point of view of demography and the biology the development of admissions to universities and academies as well as the persons who applied to learn an industrial trade. The sixth group of themes envisages an examination of the problems of historical demography. In this field considerable results have been achieved so far by the Research Group for Population Studies (for instance, the archival treatment of the vital statistical data of the registers of births, marriages and deaths for 1828—1895, the compilation of the time series of vital statistics by communes from 1895 on).

In his report *Dr. Lajos Ollé* evaluated the results achieved so far by Hungarian demographic research and stated that Hungarian population science reached a remarkable position also on the international level which had strengthened in the last years. It had achieved considerable success at the World Population Conference and at the International Demographic Symposium No. 2. in Budapest held in the last year. The staff members of the Research Group for Population Studies had greatly contributed to these achievements. He stated that the written report of the Research Group for Population Studies as well as the oral contribution of *Dr. Egon Szabady* gave a true picture of the work done. It should be approved that in the last years the Research Group had tried to concentrate its work and similar objectives were also included in the working plan under review. He stated firmly that the topics of the Research Group for Population Studies coincide with the main trends of demographic research all over the world. The efforts made to perform economic-demographic research is especially laudable. They prove the adaption and the inclusion into the working plan the generally accepted evaluation that the relations between demographic and economic phenomena are much more complicated than thought before. This group of question requires a thoroughgoing and mansided study the more because — as economic and population history give evidence of it — no unambiguous relation could be established between demographic and economic growth.

Having recognised the work done so far he proposed to the Section for Economic and Political Sciences to accept the plan and the report.

In addition to the above he regarded it as necessary for the Research Group to take part in the working out of the subject-matter of the demographic course of lectures to be started at the University of Economics. Moreover, he proposed to deal in more detail with the demographic questions of the groups of nationalities, primarily on basis of sample surveys. With the exception of the examination of the agrarian population he found the volume of research on other economic populations insufficient.

Several members of the Leadership of the Section commented on the report and plan. Academician *Ferenc Erdei* evaluated positively the work of the Research Group and pointed out that its activity might serve as an example also for other groups. He, too, raised the problem of demographic qualifications, so far unsettled by the Academy.

Academician *László Háy* agreed with the evaluation of the opponent and of *Ferenc Erdei*. He emphasized the aid of the Central Statistical Office, the aid of *György Péter*, President of the Central Statistical Office, who secured the development of demography by creating proper working conditions. He urged the training of demographic aspirants.

Academician *Sándor Szalai* Stressed that the results achieved so far by the Hungarian population science and the activity of its leaders are highly appreciated also abroad. In view of the population census to be taken in 1970 he raised also some population census problems and stressed the importance of solving the problem of demographic qualifications as soon as possible.

Academician *György Osztrovski*, recognising the results of the Research Group, called attention to the necessity of a specific demographic study of some individual occupational branches. He emphasized also the importance of a thorough-going study of the problems of reproduction and of the participation of the Research Group in drawing up the guiding principles of a concrete population policy.

In his summary, Academician *István Friss*, Secretary of Section, agreed with the proposals made. He also spoke in words of appreciation about the activity of the Research Group. He declared the report and the three year plan as adopted and on behalf of the Section, requested *Dr. Egon Szabady* to continue his work as before and to take into account the opinion of the opponents and of the other contributors of the discussion.

DR. JEAN SUTTER BUDAPESTI ELŐADÁSAI

Dr. Jean Sutter, a francia Demográfiai Intézet (INED) osztályvezetője magyarországi látogatása során az MTA Demográfiai Bizottsága és az MTA Antropológiai Bizottsága, valamint a KSH Népeségtudományi Kutató Csoportja rendezésében 1966. június 7-én „La genétique démographique et ses problèmes” (A genetikai demográfia és problémái) címmel előadást tartott. Előadásának fontosabb tételeit az alábbiakban ismertetjük.

1909-től kezdődően *Hardy* és *Weinberg* által egyidejűleg kidolgozott modellel tudatossá vált, hogy a mendeli populációkban génegyensúlyok léteznek s ezáltal született meg a populáció-genetika tudománya. Az első világháborút követően a kutatások aktívan fellendültek. *Darforth* teoreimái 1921-ből származnak. Ezek tették lehetővé, hogy világos fogalmat alkossunk a populációkban fellelhető génegyensúlyok típusairól: a neutrális, a stabil és az instabil génegyensúlyokról.

Valamivel később *Sewal-Wright*, *Fisher* és *Haldane* ösztönzésére a populáció-genetika matematikai aspektusa is fejlődésnek indult. Elméleti modellekből kiindulva a szerzők megkísérelték, hogy a darwinizmussal közvetlen kapcsolatban álló populáció-genetikát alkossanak meg. A szelekció problémáit az ismert sikerrel dolgozták ki. Így alakult ki az 1920—1930-as esztendőekben a neodarwinizmus.

Haldane volt az első, aki 1924 és 1927 között publikált híres kutatásaiban először kísérelte meg sikerrel a genetika tényeinek és a demográfiai struktúráknak az integrálását. *Lotka* műveinek még csak egy részét publikálta, de *Haldane* 1927-től kezdve már korrekten módon egyeztetette genetikai megállapításait stabil populációk esetében a demográfia tényeivel olyan generációkat vizsgálva, amelyek részben fedik, azaz követik egymást és részben nem. 1928-ban jelentek

meg a svéd iskola munkái, melyekből különösen a matematikus *Walfhund* és az antropológus *Dahlberg* váltak ki. A modelleket ez esetben nem az egyensúlyok, hanem a gyakoriságok optikájában dolgozták ki. Teljesen figyelmen kívül hagyva a demográfiai adatokat, a svédek pragmatikus színezetet adtak a demográfiai genetika fejlődésének, mely igen lényeges volt az emberről szóló tudományok között elfoglalt tekintélyének növekedése szempontjából.

A második világháború óta a két tudomány területén végzett kutatások fokozatosan lehetővé tették, hogy a genetika és a demográfia tényeinek közelebbi integrációja jöjjön létre. Egyrészt a valószínűségszámítás szigorúbb alkalmazása: pl. *Malecol*-nak a klasszikus matematika terén Wright adatai értékelésével kapcsolatos demonstrációja lehetővé tették, hogy a sztochasztikus modellek olyan szériáját dolgozzák ki, amelyek kiszabadították a populáció-genetikát a determinista modellek gyakorlatából, mely utóbbiak valóban csak kismértékben feleltek meg a demográfiai valóságnak. Másrészt a demográfia fejlődése a szelektív jelenségek mérése területén a halandóság és a termékenység felhasználásával lehetővé tették a genetikusok számára, hogy bizonyos vonatkozásban elmélyítsék kutatásaikat. A termékenység kohorsz módszerrel történő elemzése (*Henry, Whelpton*) különösen hozzájárult azon lehetőség kialakulásához, hogy a demográfiai és genetikai jelenségeket szimultán módon képzeljük el.

Az a sok megállapítás, melyet a vérrokossággal tettünk és a globális népeség-tanulmányok egyre nagyobb mértékben biztosították a két tudomány összefonódását, kézenfekvő azonban, hogy a szintézis megalkotásával kapcsolatban még nagyon sok kérdés vetődik fel a kutatók előtt.

Sutter dr. előadását követően igen élénk vita alakult ki, melynek során az izolátumok kialakulásának feltételeiről, az öröklött csipőficam genetikai vonatkozásairól, a fogazati anomáliáról — aplasiáról —, a vérrokossági fog hatásairól és a demográfiai genetika oktatásának gyakorlatáról tettek fel kérdéseket (*Juvancz Iréneusz, Lénárt György, Nemeskéri János, Hatlyassy Dezső, Ács Tamás*).

*

A Magyar Biológiai Társaság Humángenetikai Szakosztálya rendezésében 1966. június 9-én *Dr. Jean Sutter* előadást tartott „Isolats, Mutations et Santé Publique” (Izolátum, mutáció és közegészségügy) címmel.

J. Sutter ebben az előadásában Franciaországban végzett izolátumkutatásait és annak közegészségügyi vonatkozásait ismertette részletesen.

Előadása röviden a következőkben foglalható össze.

Az izolátum fogalmát 1928-ban *Walhund* alkotta meg, hogy megfelelő módon tudja becsülni a nagy populációkon belüli jellemzők gyakoriságát. Mivel szinte lehetetlen, hogy megbízható értékű kutatásokat végezzünk a nagy populációkra vonatkozóan, úgy véljük, hogy a nagy populációkat részpopulációkra kell felosztani, melyeket az említett szerző izolátumoknak nevezett el. Izolátumnak az olyan népeségsoportot nevezhetjük, melyben a gének meghatározott választéka található, más szavakkal, melyben bizonyos genetikai homogenitás létezik. Ebből az elvből kiindulva a genetika szempontjából természetes volt, hogy az izolátumot úgy határozzuk meg, mint olyan populációt, amelyen belül a házassághoz tartozó történet.

Dahlberg a későbbi évek során olyan technikai eljárásokat javasolt, amelyek lehetővé tették, hogy helyesen fejezzük ki a recesszíven öröklött betegségek gyakoriságát. Pl. *Sjoergen* a fiatalkori degeneratív látászavarok (fiatalkori amaurosis) kutatásaiból indult ki. Az izolátum fogalma oly sikeres fogadtatásban részesült a humánbiológia és a vele rokon tudományokban, hogy eredeti célját messze túlhaladva ma ezt a terminust olyan populációkra is alkalmazzák, melyekre az nem vonatkoztatható.

A közegészségüggyel kapcsolatban e fogalom igen nagy jelentőségű, ha azt demográfiai aspektusban is ki kívánjuk fejteni. Igen jelentősek azok a nehézségek, melyek a morbiditás költségének előrebecslése terén jelentkeznek, tekintettel arra, hogy különösen e téren tűnnek ki a társadalombiztosítás hiányosságai. A legtöbb állam csak részleges és gyakran használhatatlan adatokat tud e téren szolgáltatni.

Mióta a jelentős fertőző betegségek eltűntek, az alkati betegségek egészségügyi szerepe igen jelentőssé vált. A legújabb kutatások arra mutattak rá, hogy a mutáció képezi legfontosabb mechanizmusukat. Az INED két mutációt is tanulmányozott demográfiai alapon: 1. az oldalsó, felső metszőfogak rendellenes fejlődése Loir-et-Cher megyében; és 2. a Finistèreben (Bretagne) a populáción belül jelentős mértékben elterjedt luxatio coxae cong. elterjedését. Megállapítható, hogy az első több földrajzi milliőben is létrejött, a második viszont egy tökéletes gradienst, nivót alkotott. E tényekből jelentős, genetikailag értékelhető következtetések vonhatók le.

Az előadáshoz a Szakosztály tagjai részben humán-genetikai, részben orvostudományi vonatkozásban szóltak hozzá és tettek fel kérdést az előadónak. J. Suttler a feltett kérdésekre adott válaszában számos olyan részletkérdést világitott meg, amelyek humán-genetikai kutatásainkban újabb szempontokat jelenthetnek.

N. J.

ЛЕКЦИИ Д-РА ЖАНА СЮТТЕРА В БУДАПЕШТЕ. Д-р Жан Сюттер, начальник отдела французского Научно-исследовательского института по демографии во время своего посещения Венгрии 7-го июня 1966 года в организации Демографической Комиссии Венгерской Академии Наук, Антропологической Комиссии Венгерской Академии Наук и Научно-исследовательской группы по демографии Центрального Статистического Управления прочитал лекцию под заглавием Генетическая демография и ее проблемы.

Начиная с 1909 года благодаря модели, разработанной одновременно Харди и Вейнбергом, стало известно, что в мендельских популяциях существуют равновесия генов и это привело к рождению науки популяционной генетики. После первой мировой войны исследования развивались. Теоремы Дэнфорта происходят из 1921 года. Они сделали возможным создать ясное представление о типах равновесий генов, которые можно обнаружить в популяциях: о нейтральных, стабильных и нестабильных равновесиях генов.

Немного позже по инициативе Стюла-Райта, Фишера и Хальдана начал развиваться также и математический аспект популяционной генетики. Исходя из теоретических моделей авторы попытались создать популяционную генетику, находящуюся в тесной связи с дарвинизмом. Проблемы селекции были ими разработаны с известным успехом. Таким образом формировался в 1920-ых и в 1930-ых годах неодарвинизм.

Хальдан был первым, кто в своих опубликованных с 1924 по 1927 гг. знаменитых исследованиях первым сделал успешную попытку на интеграцию фактов генетики и демографических структур. Хотя в это время Лотка публиковал еще только часть своих трудов, Хальдан уже с 1927 года корректно согласовал свои установления по генетике с фактами демографии в случае стабильных популяций, подвергая исследованию такие генерации, которые отчасти покрывают друг-друга, то есть последуют друг за другом, а отчасти нет. В 1928 году были опубликованы труды шведской школы, среди авторов которых особенно отличались математик Валхунд и антрополог Далберг. Модели на этот раз были разработаны не в оптике равновесий, а частот. Упуская полностью из виду демографические данные, шведы придали прагматический оттенок развитию демографической генетики, что имело очень важное значение с точки зрения увеличения ее авторитета по отношению к другим наукам о человеке.

С времен второй мировой войны исследования, проводившиеся в области этих двух наук, постепенно давали возможность для создания более близкой интеграции фактов генетики и демографии. С одной стороны более последовательное применение теории вероятностей, например, демонстрация Малекота в области классической математики в связи с оценкой данных Райта давали возможность для разработки такой серии стохастических моделей, которые освободили популяционную генетику от детерминистиче-

ских моделей, которые действительно только в небольшой мере отвечали демографической действительности. С другой стороны, развитие демографии в области измерения явлений селекций с использованием смертности и плодовитости дало возможность генетикам углублять в известных аспектах свои исследования. Анализ плодовитости с помощью погортов (*Анри, Веллтон*) внес особенно большой вклад в дело создания возможности для представления одновременным образом демографических и генетических явлений.

Большое количество установлений относительно кровных родственников и общие очерки по вопросам народонаселения давали все больше и больше основы для сплетения этих двух наук, однако ясно, что в связи с созданием синтеза еще будет вставать очень большое количество вопросов.

9-го июня 1966 года в организации Секции человеческой генетики Венгерского Биологического Общества *д-р Жан Сюттер* прочитал лекцию под заглавием *Изоляты, мутация и санитарное дело*.

Ж. Сюттер в своей лекции дал подробное изложение проведенных во Франции исследований изолятов и их санитарных аспектов.

Понятие изолята было создано в 1928 году *Валхундом* для того, чтобы он имел возможность оценить частоту характерных черт внутри больших популяций. Ввиду того, что почти невозможным является проводить достоверные исследования относительно больших популяций, их следует разделить на частичные популяции, которые были названы указанным автором изолятами. Изолятом можно назвать такую группу населения, в которой можно обнаружить определенный ассортимент генов, другими словами, в которой существует определенная генетическая гомогенность. Исходя из этого принципа с точки зрения генетики являлось естественным, что изолят следует определить как популяцию, внутри которой совершается бракосочетание.

В течение последующих лет *Далберг* предлагал такие технические приемы, которые давали возможность для правильного выражения частоты рецессивно наследственных болезней. Например, *Шюрден* исходил из дегенеративных нарушений зрения в молодом возрасте. Понятие изолята было принято с таким успехом человеческой биологией и родственными с ней науками, что в настоящее время этот термин применяется также и в отношении таких популяций, к которым он не может относиться.

В связи с санитарным делом это понятие имеет очень большое значение, если мы хотим его выразить также и в демографическом аспекте. Очень значительным являются те трудности, которые возникают в области предварительной оценки расходов морбидности, ввиду того, что особенно в этой области выявляются недостатки социального обеспечения. Большинство государств может представить только частичные и часто негодные для применения данные.

С тех пор, как исчезли более значительные заразительные заболевания, в значительной мере возрасла роль в медицине конституциональных заболеваний. Новейшие исследования указали на то, что мутация представляет собой наиболее важные механизмы. Французский Научно-исследовательский Институт по демографии подвергал исследованию на демографической основе две мутации: 1. нерегулярное развитие боковых и верхних резцовых зубов в комитате Лоар-э-Шер и 2. распространение внутри популяции в Финистере (Бретань) *luxatio coxae cong.* Можно было установить, что первое явление возникло и в многих географических окрестностях, в то время как второе явление создало совершенный градиентный уровень. Из этих фактов можно сделать значительные выводы, которые можно оценить также и с точки зрения генетики.

THE LECTURES OF DR. JEAN SUTTER IN BUDAPEST. During his stay in Hungary *Dr. Jean Sutter*, Chief of Section of the French Research Institute for Demography (INED) delivered a lecture on "Genetic demography and its problems" on 7 June, 1966, organized under the joint auspices of the Demographic and Anthropologic Committees of the

Hungarian Academy of Sciences and of the Research Group for Population Studies of the Central Statistical Office.

Since 1909, i. e. the publication of the models drawn up simultaneously by *Hardy* and *Weinberg* it has been known that there exist gene equilibria in the Mendel populations. This was the first step to develop the science of population-genetics. After World War I research in this field took a great upswing. The theorems of *Darforth* were published in 1921. They have made it possible to make a clear distinction between three types of gene equilibria to be found in the populations: neutral, stable and instable gene equilibria.

Somewhat later on, under the inspiration of *Sewal-Wright*, *Fisher* and *Haldane*, there began to develop also the examination of the problems of population genetics from the point of view of mathematics. Starting from theoretical models the authors tried to develop a population genetics directly connected with Darwinism. Their success in settling the problems of selection is well known. This is how Neodarwinism developed in the 1920's and 1930's.

In his famous studies published between 1924 and 1927, *Haldane* was the first who made a successful attempt to integrate the facts of genetics with demographic structures. Though only a part of *Lotka's* works were published at that time, from 1927 on *Haldane* brought his findings on genetics in harmony with the facts of demography in the case of stable populations when examining generations partly covering, partly non-covering each other. It was in 1928 that the works of the Swedish school appeared. Prominent representatives of the Swedish school were *Walhund* the mathematician and *Dahlberg*, the anthropologist. It was not from the aspect of the equilibria but from the point of view of the frequencies that they developed their models. Leaving out of consideration the demographic data, the Swedes gave a pragmatic colour to the development of demographic genetics making thus a highly essential step to increase the importance of demographic genetics among the sciences of man.

Since World War II research in the field of the two sciences has made it possible to establish gradually a closer integration between genetics and the facts of demography. On the one hand, a stricter application of the calculus of probabilities: for instance, the demonstration of *Malecot* in connection with the evaluation of *Wright's* data has made it possible to draw up such a series of stochastic models which put an end to the further use of determinist models in population genetics; the latter models corresponded with the demographic reality to a small extent only. On the other hand, the development of demography in the field of measuring selective phenomena by using mortality and fertility data have made it possible for the researchers on genetics to deepen their studies in some respect. Especially the analysis of fertility by means of the cohort method (*Henry*, *Whelpton*) has greatly contributed to the possibility of conceiving demographic and genetic phenomena simultaneously.

The questions on blood relationship and the global population studies have contributed to a gradual intertwining of the two sciences though it is evident that there are still many problems to be settled for making a synthesis.

*

On 9 June, 1966 *Dr. Jean Sutter* delivered a lecture on "Isolated areas, mutations and public health", organised under the auspices of the Section for Human Genetics of the Hungarian Society for Biology.

In this lecture *Dr. Sutter* reviewed in detail the research he performed in France in connection with isolated areas as well as the public health aspects of the question.

The concept of the isolated area was established by *Walhund* in 1928 in order to be able to estimate appropriately the frequency of the occurrence of characteristics within great population. Since it is almost impossible to obtain reliable results for great populations, the latter had to be divided into part populations which were called isolated areas by the author mentioned. An isolated area is a population group with a specific assortment of genes, in other words, with some genetic homogeneity. On basis of this principle it was evident from the point of view of genetics to define the isolated area as a population (to the development of which demographic, economic, social, ethnic, religious factors might have contributed) among the members of which the marriages take place.

Later on, *Dahlberg* suggested to apply such techniques which have made it possible to express the frequency of the recessively inherited diseases correctly. *Sjoergen*, for inst-

ance, started from researches on the degenerative amaurosis in the young age. The concept of the isolated area could be used successfully by human biology and the related disciplines, so that, far beyond its original scope, the term is now applied also to such populations to which it cannot be related.

The concept is of a great importance also for public health if we want to express the latter from the demographic aspect. It is rather difficult to forecast the costs of morbidity since the shortcomings of the social insurance system can be experienced in this very field. In this respect most states can furnish but partial — and frequently unusable — data.

Since the disappearance of the major contagious diseases the role played by constitutional diseases has gained in importance. Recent research has shown that mutation constitutes their most important mechanism. Two mutations were studied by the INED on a demographic basis: the malformation of the side and upper incisors in the county of Loiret-Cher, and the significant spread of luxatio coxae cong. within the population of Finistère (Bretagne). It was stated that the first can be experienced in several geographical surroundings whereas the second constitutes a perfect gradient. Conclusions which are highly valuable for genetics can be drawn on basis of these facts.

A VII. NEMZETKÖZI GERONTOLÓGIAI KONGRESSZUS

A Nemzetközi Gerontológiai Szövetség 1966. június 26 és július 2 között tartotta Bécsben 7. Nemzetközi Kongresszusát. A kongresszuson 44 országból 1286 résztvevő jelent meg. Összesen 1020 beküldött előadás került megvitatásra; ezek közül néhány kiemelt előadás plenárius ülésen hangzott el, többségük a szekciók ülésein, amelyek 11 teremben folytak egyidejűleg. Az előadások többsége biológiai vagy orvosi szempontból foglalkozott az öregedés problémájával, de számos tanulmány tárgyalta az öregedés jelenségét pszichológiai, demográfiai, szociológiai, szociálpolitikai és általános vizsgálati-módszertani szempontból is. A megnyitó előadást *Verzár Frigyes* professzor tartotta a gerontológia jelenéről és jövőjéről; a későbbi ülések során pedig a gerontológiai irodalom olyan elismert képviselői szerepeltek, mint *J. E. Birren*, a biológia területéről, *H. Hoff*, a pszichiátria részéről, *M. F. Clement*, a pszichológusok, *P. Paillat*, a demográfusok, *P. Townsend*, a szociológusok közül.

A kongresszuson részt vett *dr. Szabady Egon*, a KSH elnökhelyettese, a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának titkára és *Cseh-Szombathy László*, a KSH osztályvezető-helyettese.

A VII. Nemzetközi Gerontológiai Kongresszus Pszichológiai és Társadalomtudományok szekciójának június 30-i ülésén került napirendre *dr. Szabady Egon* — *Cseh-Szombathy László* „A magyarországi szociális intézetek gondozottainak demográfiai és társadalmi jellegzetességei” című dolgozata. A dolgozat rövid áttekintést adott azokról a 20. században bekövetkezett demográfiai és társadalmi változásokról, amelyek az öregek eltartását és gondozását fontos állami feladattá tették, majd a Központi Statisztikai Hivatal 1965 áprilisában végrehajtott felvételének eredményei alapján foglalkozott a szociális intézetekben gondozottak demográfiai és társadalmi sajátosságaival és azokkal az okokkal, amelyek a szociális otthonokba történő elhelyezéseknél a legfőbb szerepet játsszák. A tanulmány a gyakorisági mutatók standardizálása segítségével kimutatta, hogy a szociális otthonokba jutás szempontjából a legnagyobb különbségek az örekorúak családi állapotából adódnak, ezek nagyobbak, mint a kor szerinti különbségek. A nőtlenek és hajadonok között a gondozottak nem és kor szerint standardizált gyakorisági mutatója huszonkétszerese a házasoknál tapasztalható arányszámnak, ezzel szemben a korcsoportok között a legnagyobb különbség (a 60—64 éves és a 85 éves és idősebb korcsoportok standardizált mutatói közötti különbség) tizenötösörös.

A dolgozat vitájánál elhangzott kiegészítő hozzászólás felvetette a gondozottak és gyermekek kapcsolatának problémáját. Az adatok azt mutatják, hogy az idős gondozottak kb. csak egynegyedének lehet gyermeke. A gyermekek aránya szignifikánsan magasabb a házas, özvegy és elvált férfi gondozot-

tak között, mint a megfelelő családi állapotú nőknél. Ez az adat, valamint az a megfigyelt tény, hogy a gyermekes férfi gondozottak nagyobb hányada lakott a szociális intézetben való elhelyezése előtt egyedül vagy idegenekkel, mint a gyermekes nőknek, arra enged következtetni, hogy a gyermekek ritkábban veszik magukhoz megrokkant apjukat, mint anyjukat. Megállapítható volt továbbá hogy a gondozott gyermekes nőket szignifikánsan magasabb arányban látogatták gyermekeik a vizsgált időszakban, mint a gyermekes férfiakat, ami arra mutat, hogy a felnőtt gyermekeket nagyobb arányban fűzik erősebb érzelmi kapcsolatok időskorú anyjukhoz, mint apjukhoz.

A hozzászólás kitért a gondozottak napi aktivitásának kérdésére is, és megállapította, hogy a szociális intézetekben jelenleg kevés lehetőség van az öregek aktivizálására és csak ritkán sikerült megfelelő teret biztosítani tevékenységi vágyuknak. Ennek hiányában és az intézetekre jellemző kórházi fegyelem mellett, még a mozgásképes és szellemileg elevenebb gondozottak is fokozatosan apatikussá válnak. Ezért, bár a közvetlen feladatok inkább az intézetek férőhelyeinek bővítésével kapcsolatosak, mégis már most igyekeznünk kell megteremtteni a tudományos előfeltételeit annak, hogy az intézeteket egy későbbi időpontban az öregek valódi otthonaivá alakíthassuk át.

Cs-Sz. L.

VII МЕЖДУНАРОДНЫЙ КОНГРЕСС ПО ГЕРОНТОЛОГИИ. Международный Геронтологический Союз имел свой VII Международный Конгресс в Вьене с 26 июня по 2 июля 1966 года. На съезде присутствовало 1286 участников из 44 стран. В общей сложности обсудили 1020 ранее направленных докладов, из этих некоторые выделенные доклады читались на пленарных заседаниях, большинство их — на заседаниях секций, проводившихся одновременно в 11 залах. Большинство лекции занималось проблемой старения или с биологической, или с медицинской точки зрения, но ряд очерков трактовал явление старения также и с точки зрения психологии, демографии, социологии, социальной политики и общей методологии исследования. Вступительную лекцию зачитал профессор *Фридьеш Верзар* о настоящем и будущем геронтологии, а в ходе последующих заседаний выступали такие признанные представители геронтологической литературы, как *Й. Э. Биррэн*, из области биологии, *Х. Хофф*, из области психиатрии, *М. Ф. Клемент*, из области психологии, *П. Пайа*, из области демографии, *П. Ташиенд*, из области социологии.

На конгрессе принимал участие *Д-р Эгон Сабади*, заместитель председателя ЦСУ, секретарь Демографической Комиссии Венгерской Академии Наук и *Ласло Чех-Сомбати*, заместитель начальника отдела ЦСУ.

На проведенном 30-го июня заседании Секции психологических и общественных наук VII Международного Конгресса по геронтологии имелся на повестке дня очерк *Д-ра Эгона Сабади* и *Ласло Чех-Сомбати*, озаглавленный «Демографические и общественные специфические черты лиц, обеспечиваемых в венгерских социальных учреждениях». Очерк дает короткий обзор тех, имевших место в XX веке, демографических и общественных изменений, которые сделали содержание и обеспечение старых важной всеобщественной задачей, а потом, на основе итогов проведенного Центральным Статистическим Управлением в апреле 1965 года обследования, занимался демографическими и общественными особенностями лиц, обеспечиваемых в социальных учреждениях, и теми причинами, которые играют наиболее важную роль при помещении лиц в социальных учреждениях. Очерк с помощью стандартизации показателей частоты выявил, что с точки зрения помещения лиц в социальных учреждениях самые значительные различия возникают на основе семейного состояния старых, они являются большими, чем различия в возрасте. Стандартизованный по полу и возрасту показатель частоты в отношении неженатых и несостоявших в браке женщин в 22 раза больше, чем коэффициент в отношении брачных лиц, а напротив, самая большая разница между возрастными группами (разница между стандартизованными показателями 60—64-летних и 85-летних и более старых возрастных групп) является пятнадцатикратной.

Дополнительное выступление, произнесенное при обсуждении очерка, выдвинул проблему отношений между обеспечиваемыми лицами и их детьми. Данные показывают, что приблизительно только одна четверть обеспечиваемых пожилых лиц имеет детей. Удельный вес лиц, имеющих детей, является значительно более высоким в случае женатых, овдовевших и разведенных мужчин, чем в случае женщин соответствующего семейного состояния. Это и тот наблюдавшийся факт, что больший удельный вес обеспечиваемых имеющих детей мужчин проживали до их помещения в социальных учреждениях одиноко или у чужих, чем в случае имеющих детей женщин, разрешает сделать вывод о том, что дети реже принимают к себе ставших инвалидами отцов, чем матерей. Далее, можно было установить, что обеспечиваемые имеющие детей женщины значительно чаще посещались детьми в обследованный период, чем имеющие детей мужчины, что указывает на то, что взрослые дети большей частью связаны с матерью, чем с отцами сильными эмоциональными нитями.

Выступление остановилось также и на ежедневной активности обеспечиваемых лиц и установило, что в социальных учреждениях в настоящее время имеется мало возможностей для активизации старых и только редко удавалось обеспечить соответствующую возможность для их желания действовать. В отсутствие такой возможности и при дисциплине больницы, характеризующей эти учреждения, даже способные двигаться и интеллектуально более живые обеспечиваемые лица становятся все более и более апатичными. Поэтому хотя непосредственные задачи связаны скорее с увеличением количества мест, уже теперь следует стремиться к созданию научных предпосылок того, чтобы однажды старые люди могли чувствовать себя в этих учреждениях так, как у себя дома.

THE 7th INTERNATIONAL GERONTOLOGICAL CONGRESS. The International Gerontological Association held its 7th International Congress in Vienna from June 26 to July 2, 1966. The Congress was attended by 1286 participants from 44 countries. 1020 papers sent in were discussed all in all; from among them some were read at the Plenary Session, most, however, were discussed at the sessions of the Section which took place in 11 halls simultaneously. Most papers dealt with the problems of ageing from the biological and medical points of view, but numerous papers were concerned with ageing also from the point of view of psychology, demography, sociology, social policy and the general methodology of research. The opening lecture on the present and future of gerontology was delivered by Professor *Frigyes Verzár*; at the subsequent sessions such prominent representatives of gerontology as *J. E. Birren*, biologist, *H. Hoff*, psychiatrist, *M. F. Clement*, psychologist, *P. Paillat*, demographer, *P. Townsend*, sociologist, contributed to the discussion.

The Congress was attended by *Dr. Egon Szabady*, Deputy President of the Central Statistical Office, Secretary of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences, and by *László Cseh-Szombathy*, Deputy Chief of Section of the Central Statistical Office.

The discussion of the paper "The demographic and social characteristics of the persons cared in social homes in Hungary", prepared by *Dr. Egon Szabady* and *László Cseh-Szombathy*, was put on the agenda of the session of the Section for Psychologic and Social Sciences of the 7th International Gerontological Congress, held on June 30, 1966. The paper gives a short survey of the demographic and social changes of the 20th century which have made it an important task of the whole society to support and to care the old-aged. Then, on basis of the results of a survey performed by the Central Statistical Office in April, 1965, it deals also with the demographic and social characteristics of the persons cared in social homes as well as with the main causes of their sending in social homes. By standardizing the frequency indicators the paper shows that from the point of view of being sent in social homes the greatest differences could be registered in the marital status of the old-aged, which surpassed the differences by age. The frequency indicator of the persons cared among the unmarried and single population (standardized by sex and age) was the 22-fold of the proportion to be experienced among the married, whereas the greatest difference among the age groups (i. e. the difference between the standardized indicators of the 60—64 year old and the 85 year old and older age groups) was 15-fold.

The additional contribution made at the discussion of the paper raised also the problem of the relation of the persons cared to their children. The data show that only one quarter of the old persons cared had a child. The proportion of those with a child was signi-

ificantly higher among the married, widowed and divorced men, cared in social homes, than among the women cared with the corresponding marital status. This figure as well as the fact that the proportion of men with child, living alone or with strangers before being sent in a social home, was greater than that of women with child, allows to draw the conclusion that children live together rather with their invalid mother than with their father. Further it could be stated that the women with child were visited by their children much more frequently than the men with child. This circumstance shows that a greater proportion of grown up children has a strong emotional attachment to their old mother than to their father.

The contribution dealt also with the problem of the daily employment of the persons cared, stating that at present there is only little possibility to employ the old-aged and a proper field of activity can be ensured to them only seldom. For lack of activity and under the hospital-like discipline of the social homes even the persons cared who are able to move and are mentally vivid, become gradually apathetic. Consequently, although the next tasks relate more to the increase of the accomodation of the institutions, the scientific preconditions should be created already at present to make the institutions true homes of the old-aged in the future.

IRODALOM

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségkutató Bizottságának folyóirata
Vol. XIX. No. 3. (1966)

GLASS, D. V.: *Family Planning Programmes and Action in Western Europe.* (Családtervezési programok és akciók Nyugat-Európában) 221—238. p.

A születésszabályozás propagálására a legtöbb nyugat-európai országban már a múlt század 70-es, 80-as éveiben alakultak neomalthusianista szervezetek. A tulajdonképpeni születésszabályozási mozgalom — tanácsadás és megfelelő fogamzásgátló eszközök biztosításával — csak jóval később, általában az első világháború után fejlődött ki, a malthusianizmustól elkülönülve. A sok törvényes és egyéb akadály ellenére is, a második világháború után rohamosan terjedt a születésszabályozás fontosságának a felismerése és ennek nyomán a szervezett születésszabályozási mozgalom is. Néhány országban — így különösen Franciaországban, a Német Szövetségi Köztársaságban és Olaszországban — még vannak törvényes akadályok, de ezek megkerülésére is találtak módot. A többi országban is a vártnál sokkal szerényebbek a tanácsadás eredményei, mert a házaspárok legnagyobb része más forrásból meríti a fogamzásgátlásra vonatkozó ismereteit. Szerző részletes áttekintést adva a nyugat-európai országok születésszabályozási mozgalmainak kialakulásáról, szervezeteiről és tevékenységéről megállapítja, hogy különböző nemzeti mozgalmak csak a legutóbbi években kezdtek nagyobb fontosságot tulajdonítani tevékenységük értékelésének. Ennek eredményeként már a közel jövőben lényeges változás várható a születésszabályozási mozgalom szervezetében és a problémák megközelítésében.

FRIEDLANDER, D., ROSHIER, R. J.: *A Study of Internal Migration in England and Wales, Part I.: Geographical Patterns of Internal Migration 1851—1951.* (Tanulmány Anglia és Wales belső vándorlásáról, I. rész: A belső vándorlás földrajzi szerkezete, 1851—1951.) 239—279. p.

Anglia és Wales népszámlálási publikációi már 1851-től tartalmazzák az összeírtak születési hely és lakóhely szerinti adatait. Ezek a statisztikák azokat a személyeket, akiket nem a születési helyükön írtak össze, úgy tüntetik fel, mintha egész életük folyamán csupán a születési helyükről az összeírás helyére vándoroltak volna, de nem mondanak semmit egy adott időszak vándormozgalmáról és ezért lehetetlen tanulmányozni az összefüggést pl. a sajátos vándorlási áramlatok és különböző gazdasági folyamatok között. Szerzők kísérletet tesznek arra, hogy az említett vándorlási adatokat népszámlálások közötti vándorlási áramlássá transzformálják. A tanulmány a módszert és alkalmazásának néhány eredményét ismerteti, és felvázolja az 1851—1951 közötti százéves időszak vándorlási szerkezetét.

KEYFITZ, N.: *Finite Approximations in Demography.* (Véges approximáció a demográfiában.) 281—295. p.

A stationer vagy lassan növekvő népességek előreszámítására, a természetes szaporodás intrinsze arányának kiszámítására és egyéb demográfiai számításokra igen jó közelítést biztosító módszerek vannak. A formulák gyorsan növekvő népességekre vonatkozóan is alkalmazhatók megfelelő módosítással. Szerző — számos példával illusztrálva — bemutatja a módszert, amely gépi feldolgozásra is igen alkalmas.

RIDLEY, J. C., SHEPS, M. C.: *An Analytic Simulation Model of Human Reproduction with Demographic and Biological Components.* (Az emberi reprodukció analitikus szimulációs modellje, demográfiai és biológiai komponensekkel.) 297—310. p.

A tanulmány „Monte Carlo” modellt ismertet egy női kohorsz reprodukció-történetének szimulációjára. A modell elemzi a különböző tényezők, mint pl. a halandóság, a házassági struktúra, a fogamzásgátlók használata és hatékonysága, a kívánt családnagyság, megtermékenyülési valószínűség, terhességi veszteség stb. kvantitatív hatását a reprodukciós folyamatra. A modell jelentősége részben módszertani, részben gyakorlati is, mert minden egyes tényező változásának a hatása külön-külön tanulmányozható, csakúgy, mint a különböző tényezők változásának együttes hatása. Az alkalmazás gyakorlati bemutatására az indiai nők reprodukciós folyamatának szimulációját végzik el a szerzők.

SAW SWEE-HOCK: *A Problem of Estimating a Contingency Table Arising in Demographic Analysis.* (Demográfiai analízissel kapcsolatos kontingencia tábla becslési problémája.) 311—315. p.

A Malajziától 1942 és 1945 közötti japán megszállásának éveiről nem állnak rendelkezésre a születések és halálozások adatai államok és népcsoportok (maláj, kínai, indiai) szerinti részletezésben. A tanulmány egy módszert mutat be a népcsoportok szerinti részletezés becslésére, amennyiben az államra vonatkozó összesített adatok rendelkezésre állanak. Szerző szerint a módszer általánosabb felhasználásra is alkalmas.

FREEBERNE, M.: *Changing Population Characteristics in Tibet, 1959 to 1965.* (A népességi jellemzők változása Tibetben 1959 és 1965 között.) 317—320. p.

HUNTINGTON, G. E., HOSTETLER, J. A.: *A Note on Nursing Practices in an American Isolate with a High Birth Rate.* (Megjegyzés egy magas termékenységű amerikai izolátum szoptatási gyakorlatáról.) 321—324. p.

T. J.

POPULATION

a Francia Demográfiai Intézet folyóirata

1966. No. 2.

PIGEAUD, H., BERGUES, H., SUTTER, J.: *Attitudes devant la maternité. Une enquête à Lyon.* (Az anyasággal kapcsolatos magatartás. Egy lyoni adatfelvétel tapasztalatai.) 231—272. p.

A francia Demográfiai Intézet már több ízben hajtott végre adatfelvételt az anyasággal kapcsolatos magatartás különböző demográfiai vonatkozásainak feltárása céljából. A jelen tanulmányban elemzett adatfelvételt a Lyoni Egyetem Orvosi Fakultásának szülészeti klinikáján bonyolították le 1031 nő megkérdezése útján, akik közül 307-et terhességük alatt, 706-ot pedig gyermekük megszületése után kerestek fel. A felvétel célja a házasságkötések időpontjában kívánt gyermekszám, a jelenlegi terhesség, ill. szülés kívánt, ill. nem kívánt jellege, a jelenlegi szülés után kívánt gyermekek száma, az alkalmazott fogamzásgátló eszközök és az „ideális fogamzásgátló pirula” használatával kapcsolatos elképzelések megállapítása volt. A tanulmány a válaszokat elsősorban a megkér-

dezetek (és részben férjeik) kora, foglalkozása, utolsó gyermekük kora és élő gyermekeik száma szerinti megoszlásban vizsgálja. Egyes vonatkozásokban összehasonlítást tesz a korábbi hasonló adatfelvételek eredményeivel is.

HENRY, L.: *Perturbations de la nuptialité résultant de la guerre 1914—1918.* (Az 1914—1918-as háború zavaró hatása a házasságkötések alakulására.) 273—332. p.

A demográfusok a házasságkötések gyakoriságát hosszú ideig annak az egyszerű ténynek a figyelembevétele nélkül tanulmányozták, hogy a házasság létrejöttének egyik nélkülözhetetlen feltétele a két nem megfelelő korú képviselőinek a jelenléte. Jelen tanulmány annak a kimutatására tesz kísérletet, hogyan befolyásolta a nemek arányában az első világháború okozta eltolódás az 1881—1910. évek alatt született francia nők családi állapotának alakulását. Többek között kimutatja, hogy a hajadonok aránya elsősorban az 1896—1905. évek folyamán született nők esetében nagyobb a szokásosnál, de nem jelentősen nagyobb, ami feltehetően a háború alatti és utáni férfi bevándorlással, a háború által leginkább érintett férfi generációk magasabb házasságkötési gyakoriságával (lásd erről J. C. Chasteland—R. Pressat tanulmányát a *Population* 1962. évi 2. számában), az özvegy és elvált nők újraházasodási, és a később született női generációk házasságra lépési gyakoriságának a csökkenésével hozható összefüggésbe. A tanulmányt öt módszertani jellegű függelék egészíti ki.

HURAUULT, J.: *La population des Indiens de Guyane Française.* (Troisième article). (Francia-Guyana indián népeisége. Harmadik cikk.) 333—356. p.

A tanulmány jelentős bibliográfiával és J. Sutter jegyzeteivel kiegészített harmadik (befejező) része Francia-Guyana jelenlegi demográfiai helyzetéről nyújt áttekintést és összefoglalja mindhárom rész főbb megállapításait.

POURCHER, G.: *Un essai d'analyse par cohorte de la mobilité géographique et professionnelle.* (A földrajzi és foglalkozási mobilitás kohorsz-módszerrel történő tanulmányozásának kísérlete.) 357—378. p.

A tanulmány bemutatja az 1886—1910. évek során született franciaországi generációk első, második stb., földrajzi mobilitásának (vándorlásának) és foglalkozás változtatásának átlagos koréveit, e korévek, s egyben a különböző számú vándorlások és foglalkozás változások közötti időintervallumok nagyságát, egy újabb vándorlás, ill. foglalkozás változtatás valószínűségét az eddigi vándorlások, ill. foglalkozás változtatások legmagasabb sorszáma, s egyben az elért életkor függvényében stb. Szerző tehát lényegében a termékenységvizsgálatok terén használt elemzési technikának a földrajzi és foglalkozási mobilitás kohorsz-módszerrel történő vizsgálata terén való alkalmazásra vállalkozott.
V. E.

THE MILBANK MEMORIAL FUND QUARTERLY

a Milbank alapítvány folyóirata

Vol. XLIV. 1966. No. 1.

DEUSCHLE, K. W., FULMER, H. S., MCNAMARA, M. J., TAPP, J. W. Jr.: *The Kentucky Experiment in Community Medicine.* (A Kentucky-i kísérlet a közegészségügy területén.) 9—22. p.

A Kentucky Orvosi Egyetemen öt év óta folyó közegészségügyi oktatás célja, hogy a hallgatók felkészüljenek az egyes közösségek és népességszociális egészségügyi problémáinak felismerésére és megoldására. A cikk részletezi az oktatási programot, amely széleskörű gyakorlati munkát is feltételez a hallgatók részéről.

ABRAMSON, J. H.: *Emotional Disorder, Status Inconsistency and Migration.* A Health Questionnaire Survey in Jerusalem. (Érzelmi zavar, státusz-összetérhetlenség és vándorlás.) 23—48. p.

1962—1964 folyamán Jeruzsálem egyik túlnyomórészt bevándoroltak által lakott körzetében 970 személyre kiterjedő képviseleti felvételt hajtottak végre az érzelmi zavar, status-összeférhetlenség és vándorlás összefüggéseinek vizsgálatára a Cornell Medical Index segítségével.

SAMUEL, T. J.: *The Development of India's Policy of Population Control.* (India népességszabályozási politikájának alakulása.) 49—67. p.

A népességszám gyorsütemű növekedése korlátozza a gazdasági növekedés kibontakozását, ezért az indiai kormány hivatalos politikájává tette a népesség-növekedés lelassítását. E politika elfogadása azonban csak hosszú idő után, a vezető politikusok nézeteinek megváltozása révén valósult meg. Szerző négy időszakra osztja a restriktív népesedéspolitikát bevezetéséig megtett mintegy 15 éves periódust:

1. a közömbösség időszaka (1947-ig);
2. a „semlegesség” időszaka (1947—1952);
3. a kísérletezés időszaka (1952—1961);
4. a restriktív népesedéspolitikát kezdete (1961—1962).

SHEPS, M. C.: *On the Person Years Concept in Epidemiology and Demography.* (A személy-év fogalom az epidemiológia és demográfia területén.)

Szerző matematikai modell segítségével tanulmányozta az „expozíció személy-évre számított előfordulási gyakorisági index” viselkedését és bemutatja a szimulációs program révén kapott pontos számításokkal, valamint közelítő formulákkal nyert eredményeket. Általában véve a homogén minta esetszámának növekedésével fordított arányban csökkennek az index hátrányai, amelyek viszont egyre inkább előtérbe kerülnek, ha a megfigyelési idő növekszik. A szó-rás a minta nagysággal (N) és a megfigyelési idővel (m) egyaránt fordított arányban áll. Az index eloszlása csúcsos, mégpedig jobboldali csúcs alakul ki abban az esetben, ha a kockázat nem éri el az $\frac{1}{2}$ értéket.

B. L. Á.

DEMOGRAFIE

a Csehszlovák Szocialista Köztársaság Központi Állami Ellenőrzési és Statisztikai Hivatalának folyóirata
1966. No. 2.

JUREČEK, Z.: „Diferenčni p'odnost podle výsledkû sčítání lidu Z. R. 1961. (I. část) (Differenciális termékenység az 1961. évi népszámlálás adatai szerint (I. rész.) 97—106. p.

A házas nők termékenységét társadalmi csoportok szerint vizsgálva — legtermékenyebb rétegnek minősültek a mezőgazdaságban foglalkoztatott férfiak feleségei, illetőleg az önálló mezőgazdasági foglalkozású asszonyok. Legkisebb a hivatalnok-csoporthoz tartozó nők termékenysége. A termékenységet torzító kor- és házasságtartam különbségeket kiküszöbölve nem változott meg az előző sorrend, annak ellenére, hogy a mezőgazdasághoz számított nők átlagos korösszetétele nagymértékben különbözik a standardként alkalmazott országos átlagtól. Szlovákia minden társadalmi rétegében magasabb az átlagos gyermekszám, mint Csehországban és gyorsabb az átlagos gyermekszám növekedés a házasság tartamától függően, mint Csehországban. Szembetűnő, hogy amíg Csehországban nincs különbség a termelészövetkezeti és az egyéniileg gazdálkodó csoportba sorolt nők termékenysége között és termékenységük magasabb, mint a munkásnéké, addig Szlovákiában a középkorú termelészövetkezeti asszonyok termékenysége alacsonyabb, mint a munkás csoportba tartozóké.

ZÁPOTOCKÝ, Václav: *Výživa v domácnostech podle počtu dětí.* (Táplálkozás a háztartásokban a gyermekek száma szerint.) 107—116. p.

A háztartás-statisztika adatai alapján több, mint 3600 kérdőívet dolgoztak fel a háztartások élelmezési helyzetével kapcsolatban. A háztartásokat a jöve-

delem és a gyermekszám szerint osztályozva megállapították, hogy általánosságban a lakosság élelmezési helyzete kielégítő, azonban a 600 Ké-nál alacsonyabb havi jövedelmű munkás- és foglalkoztatott-háztartásokban elégtelen a kalóriafogyasztás. Ezenkívül a fogyasztott élelmiszerek összetétele sem kielégítő minden jövedelmi csoportban. A több gyermekkel rendelkező háztartásokban feltűnő, hogy elsősorban a fehérje-, mész- és C vitamin-szükségletek kielégítése elégtelen. Egyes élelmiszerfajták és táplálékok tényleges fogyasztását a normatívák arányában fejezi ki és így megállapítja, hogy már a kétgyermekes családok táplálkozása sem kielégítő.

ZIEGENFUSS, Vladimír: *Průzkum o v̄ychově d̄tí v národnostně smísených manželstvích.* (Gyermeknevelés a vegyesnemzetiségű családokban.) 117—122. p.

Csehszlovákia vegyesnemzetiségű tájain: Csehországban 637 és Szlovákiában 441 vegyesnemzetiségű családot kérdeztek meg a gyermek nevelésével kapcsolatban. A vizsgálat célja az volt, hogy megállapítsák a gyermek anyanyelvét. Megkülönböztettek olyan családokat, amelyekben a gyermeket mind a két szülő anyanyelvén nevelik, amelyekben csak az egyik szülő anyanyelvén nevelik és kikérdezték a szülőket, hogy milyen indokból követték az előbb ismertett gyakorlatot. A vizsgálat során kilűnt, hogy Csehországban a cseh és magyar nemzetiségű vegyes házasságokban a gyermek anyanyelve 96%-ban cseh, Szlovákiában 27%-ban szlovák, 31%-ban mind a két szülő anyanyelvét megtanulja és 41%-ban a magyar anyanyelvet sajátítja el. Szlovákiában, ha az apa magyar volt, akkor jóval több esetben tanították meg a gyermeket a magyar anyanyelvre, mintha az anyja volt magyar.

PALLÓS, Emil—VALKOVICS, Emil: *Dělka ekonomicky aktivního a inaktivního života v Maďarsku.* (A gazdaságilag aktív és inaktív élettartam.) 123—137. p.
A *Demográfia* 1965. 1. számában megjelent tanulmány fordítása.

MURDYCH, Zdeněk: *Urbanisticko-demografické problémy centra Londýna.* (London központjának urbanisztikai-demográfiai problémái) 138—146. p.
A tanulmány Nagy-London központjának funkcionális építészeti és demográfiai struktúráját vizsgálja történeti távlatok alapján.

SAVICKÝ, Iván: *Vnitřní migrace v SSSR v roce 1963.* (Belső vándorlás a Szovjetunióban 1963. évben.) 147—152. p.

A szovjet hivatalos statisztikai adatok alapján igazolható, hogy az utóbbi 15 évben a belső vándorlás fő iránya nem a nyugat-keleti, hanem az észak-déli. A passzív vagy aktív vándorlási mérleg tájanként rendszerint a mezőgazdasági termelés fejlődésével függ össze és általában érvényesül a mezőgazdaságból az iparba való átrétegződés tendenciája. Kiemelendő még, hogy a vándorlók nagy többsége nem a klasszikus, kis népsűrűségű, úgynevezett kolonizált területekre igyekszik, hanem a fejlett, sűrűn települt tájakra és a kismérsékletű tájakról vándorol el.

STRNAD, Ladislav—NOVÁKOVÁ, Helena: *K některým a zdravotním aspektům kouření.* (A dohányzás néhány szociológiai és egészségügyi vonatkozása.) 153—156. p.

Reprezentatív kiválasztás alapján szerzők a dohányzás motívumait és a dohányzással összefüggésbe hozható egészségügyi károsodást lörekedtek megállapítani. Kitént, hogy a dohányzás megkezdésének motívumai közötti legérősebb a környezet tisztáltsága és az a vélemény, hogy a dohányzás megnyugtatja az idegeket. A vizsgálat azt igazolta, hogy a vérnyomás és a dohányzás nem hozható összefüggésbe egymással. Ellenben a légzőszervi és emésztőszervi megbetegedéseknél szignifikáns összefüggést találtak a dohányzással.

D. D.

POPULATION ET FAMILLE

a belga Népszé- és Családkutató Központ folyóirata

1965. No. 5.

TWIESELDMANN, F., FRANCOIS, J., MOUREAU, P., VRYDAGH, S.: *Bilan des maladies et infirmités décelées dans les classes de milice 1953—1960 en Belgique.* (Az 1953—1960. évi katonai korosztályokban megállapított betegségek és testi fogyatékoságok mérlege.) 1—82. p.

A vizsgálat megállapította, hogy a fertőző betegségek, elsősorban a tbc és azok következményei a leggyakoribb ok a katonai szolgálat alóli mentesítésre. A második helyen a fül megbetegedései, a harmadik helyen pedig a szellemi fogyatékoságok szerepelnek.

MORSA, J.: *Fécondité, nuptialité et composition par âge.* (Termékenység, a házasságok aránya és korstruktúra.) 83—112. p.

Az 1961. évi népszámlálás adatai alapján folytatja a folyóirat 1. számában megkezdett elemzést. Az elveszületési arányszám tovább nőtt Belgiumban és a termékenység regionális különbségei csökkentek. A vallon tartományokban erősebb a házasságkötési arányszám csökkenése, mint Flandriában, mivel a harmincas évek kis termékenysége következtében a korfán az első házasságkötés éveinek megfelelő korosztályok kicsik. A háború után született nemzedékeknek a felnőtt korba érése újabb erős ingadozást okoz majd a népmozgalmi arányszámokban.

OCKERS, J.: *Onderhoudsplicht tussen ascendenten en (meerderjarige) descendenten.* (A tartási kötelezettség jogi szabályozása felmenő és lemenő rokonok között.) 113—154. p.

Ismerteti az eltartási kötelezettségre vonatkozó jogszabályokat és a rokonok tartási kötelezettségének sorrendjét.

1965. No. 6-7.

STASSART, J.: *Structure par âge et croissance économique.* (Korstruktúra és gazdasági növekedés.) 1—16. p.

Szerző megállapítja, hogy a munkaképes korú népesség aránya az össznépségen belül nem változik a termékenység csökkenése következtében, mert a kevesebb fiatalok helyett több öregkorú eltartott jut a munkaképes korúakra. A termékenység csökkenése utáni első időszakban mindenesetre megnövekedhet a munkaképes korúak aránya, de később — az öregedéssel párhuzamosan — újra csökken. Az eltartási teher szemszögéből nézve fontos kérdés, hogy a gyermekekre háruló eltartási teher megnő-e az állandósult gyermekszám csökkenése következtében, és hogy a fiatalok és öregkorúak eltartási terhe milyen arányban áll egymással. Az utóbbinak kiszámításához figyelembe kell venni az összes terheket, nemcsak az állami költségvetésben jelentkező kiadásokat. Szerző kiemeli, hogy az öregedéssel párhuzamosan csökken a foglalkozási mobilitás és ez gátolja a gazdasági fejlődést.

DE RU, J. H.: *De onderhoudsplicht tussen ascendenten en descendenten in het Nederlands recht.* (A felmenő és lemenő rokonok közötti tartási kötelezettség a holland jogban.) 37—56. p.

Az újabb holland jogalkotás az eddigi gyakorlattal ellentétben megszünteti a nagyszülők és unokák közötti tartási kötelezettséget. A holland jog általában haladóbb a belga jognál a tartási kötelezettség szabályozása területén.

VAN DE WALLE, E.: *La nuptialité en Belgique de 1846 à 1930 et sa relation avec le déclin de la fécondité.* (A házasságkötési arányszámok Belgiumban 1846 és 1930 között és összefüggésük a termékenység csökkenésével.) 37—56. p.

Ansley J. Coale módszerével méri a házas termékenységet 1866-ban, 1900-ban és 1930-ban. Ez a módszer abból áll, hogy a házas nők népszámlálási termékenységét összehasonlítja azzal a gyermekszámmal, amelyet akkor kellene elérni, ha a nők termékenysége azonos lenne a hutteriták termékenységével. (A hutterita szekta termékenysége az eddig ismert legnagyobb a világon.) Megállapítja, hogy 1866-ban a belga házas termékenység a hutteritáknak 81,5%-a, 1900-ban 57,8%-a és 1930-ban már csupán 28,1%-a. Ugyanakkor a házas nők aránya korcsoportonként nőtt. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy ahogyan csökkent a termékenység a születésszabályozás elterjedése következtében, úgy gyengült a cölibátus népességnövekedést fékező szerepe. Megállapítja, hogy a házas nők arányszámának növekedésében két tényező játszott közre: 1. a házasságkötési életkor csökkenése, 2. a nőilek arányának csökkenése.

DE BIE, P.: Le niveau de vie des ménages belges en 1961 en fonction du nombre d'enfants à charge. (A belga háztartások életszínvonalára az eltartott gyermekek számának függvényében 1961-ben.) 57—100. p.

A belga Statisztikai Hivatal 1961. évi családi költségvetési vizsgálata alapján elemzi a családok életszínvonalát és kiadásainak megoszlását a gyermekek számának függvényében. Megállapítja, hogy a gyermekek számának növekedésével párhuzamosan süllyed a családok életszínvonalára, bár a családi pótlékok rendszere bizonyos fokig javítja a több gyermekes családok helyzetét. Az egyes kiadási tételek közül elsősorban a lakásköltségeknél jelentkezik többletkiadás, viszont az élelmiszer- és ruházati kiadásoknál kisebb a különbség.

CLIQUE, R.: Sociale mobiliteit en antropologische structuurwijziging van de bevolking. (A társadalmi mobilitás és a népesség antropológiai struktúrájának módosulásai.) 101—210. p.

Szerző megállapítja, hogy a legtöbb antropológiai jellemző és a társadalmi mobilitás között összefüggés mutatkozik. Feltételezi, hogy a társadalmi rétegek közötti antropológiai különbségek nagy részét a környezet okozza — de feltehető, hogy genetikai tényezők is szerepet játszanak. A mobilitás hatására viszonylag nagyobb mértékben genetikaiakká válnak ezek a különbségek és egyre kevésbé lehet őket a környezet javításával kiküszöbölni. Ezért a differenciális termékenység jelentősége antropológiai szempontból nagyobbá válik.

DOOGHE, G.: Gedifferentieerd sterftebeeld: Toepassing U. Yule-methode. (A differenciális halandóság: U. Yule módszerének alkalmazása.) 211—232. p.

A népesség korstruktúrája befolyásolja a nyers halálozási arányszámot. Hatását a standardizálás módszerével szokták kiküszöbölni. Szerző itt egy másik módszert használt: a korszpecifikus halandósági arányszámok átlagát számítja ki Belgium megyéi számára. Ebből von le következtetéseket a halandóság regionális különbségeire vonatkozóan. Ezek közül a leglényegesebb, hogy a flamand területeken a halandóság kedvezőbb, mint a vallon területeken.

A. R.

DEMOGRAPHY

Az Amerikai Népeségi Társaság folyóirata
1965. Vol. 2 1-186. p.¹

MAJEED KHAN, A.—CHOLDIN, Harvey M.: New Family Planners in Rural East Pakistan. (Új „családtervezők” Kelet-Pakisztán falvaiban.) 1—7. p.

A kelet-pakisztáni termékenység és családtervezés ismeretlen tényeiről három vizsgálat is igyekszik képet adni. A közölt eredmények a comillai Falu-Fejlesztési Akadémia öt falura kiterjedő kutatásából (Comilla Pilot Project

¹ A *Demography* 2. számának terjedelme 639 oldal, ismertetését a *Demográfia* 4. számában folytatjuk.

in Family Planning) származnak. A tanulmány azt vizsgálja, hogy megfelelő felvilágosítás és olcsó fogamzásgátló eszközök (condom és habzó tabletták, tucatja 0,025 és 0,038 dollárnak megfelelő összegért) rendelkezésre bocsátása után a falusi népesség mely rétegei próbálták ki vagy fogadták el a születésszabályozás módszereit. (Az alkalmazott fogamzásgátlók mellett egyébként 5597,5 használati hónap alatt a terhességi arány 100 évre számítva 10,3 volt.) A vizsgálat eredményei arra mutatnak, hogy a születésszabályozás bevezetésére elsősorban az iskolázott, gazdaságilag jobb helyzetben levő, többgyermekes anyák készek, míg a legszegényebb és legkevésbé iskolázott rétegek csak ezek után veszik át a módszereket. Legkevésbé a különösen tehetősek élnek a születésszabályozás lehetőségével.

POWELL, Barbara A. — PRITZKER, Leon: Effects of Variation in Field Personnel on Census Results. (Az összeíró személyzet változásának hatásai a népszámlálási eredményekre.) 8—32. p.

A tanulmány részben módszertani jellegű: a válaszolási variabilitásra vonatkozó terminológiát és fogalmakat tárgyalja, részben az Egyesült Államok 1960. évi népszámlálásával kapcsolatos vizsgálatok gyakorlati elemzését adja az 1960. évi RVS vizsgálat (Response Variance Study) alapján, eredményeiket az 1950. évi népszámlálás EVS anyagával (Enumerator Variance Study) hasonlítva össze. A tanulmányt függeléként matematikai alátámasztás, az 1960-as népszámlálás és az RVS vizsgálatok rövid ismertetése egészíti ki.

REQUENA B., Mariano: Social and Economic Correlates of Induced Abortion in Santiago, Chile. (A művi vetelés társadalmi és gazdasági vonatkozásai a chilei Santiagóban.) 33—49. p.

Chilében minden harmadik-negyedik terhesség végződik művi megszűréssel. A tanulmány a chilei fővárosban 1962 óta megindult kutatások egy próba felvétele alapján az abortuszok és a különböző társadalmi-gazdasági tényezők összefüggéseit tárgyalja. A vizsgálat 580 nő 2617 terhességét figyelte meg a nő kora, családi állapota, iskolai végzettsége, gazdasági aktivitása, a partner kor- és foglalkozása, a házasság tartama, a nő vallásossága, megelőző terhességeinek száma, családi jövedelmük stb. szerint. A terhességek 11,3%-a végződött spontán, 23,2%-a művi abortusszal, s ez utóbbiak bekövetkezésének gyakoriságát egyes tényezőktől (családi állapot, iskolázottság, a nemi kapcsolatok gyakorisága) függetlennek találták, másokkal viszont összefüggést állapítottak meg (foglalkozás, vallásosság, korábbi lakóhely, társadalmi-gazdasági helyzet stb).

GRABILL, Wilson H. — CHO, Lee Jay: Methodology for the Measurement of Current Fertility from Population Data on Young Children. (A folyamatos termékenység mérésének módszertana a kisgyermekekre vonatkozó népességi adatok alapján.) 50—73. p.

Sok országban ma még nem állnak rendelkezésre vagy megbízhatatlanok a népmozgalmi statisztikai adatok, de vannak népszámlálások, amelyek alapján becsülni lehet a nők életkor szerinti termékenységét. Szerzők két ilyen módszer lehetőségeit vizsgálják; a termékenység becsülését, egyfelől a népesség nem és kor szerint részletezett adatai, másfelől a nők saját öt éven aluli gyermekeinek száma segítségével. A módszerek keretében ismertetik a Sprague-formula felhasználását és a Bogue-Palmore-féle módszert is.

ROBERTS, Beryl J. — YAUKEY, David — GRIFFITHS, William — CLARK, Elizabeth W. — SHAFIULLAH, A. B. M. — HUQ, Raiunnessa: Family Planning Survey in Dacca, East Pakistan. (Családtervezési vizsgálat a kelet-pakisztáni Daccában.) 74—96. p.

A daccai családfejlődési tanulmány (The Dacca Family Growth Study) programjának keretében 1963 első negyedében egy 547 városi házasságra kiterjedő családtervezési vizsgálatot folytattak le. A vizsgálat egyik jellemzője az volt, hogy mind a férjet, mind a feleséget kikérdezték, ami érdekes összehasonlításokra adott alkalmat. A cikk számol ad a vizsgálat előkészítéséről, a vizs-

gált házasságok jellemzőiről, termékenységről, a születésszabályozás módjainak ismeretéről és használatáról, a további gyermekek kívánásáról és a kívánt gyermekszámról, valamint a családtervezéssel kapcsolatos jövőbeni álláspontokról.

Rural Fertility in Chile: Results of a Pretest. La Fecundidad Rural en Latinoamérica: Una Encuesta Experimental Para Medir Actitudes, Conocimiento y Comportamiento. (A falusi termékenység Chilében, egy előzetes vizsgálat eredményei.) U. N. CELADE — UNIVERSIDAD DE CHILE. 97—114. p.

A vizsgálat a chilei Santiago mellett fekvő Colina várost körülvevő mezőgazdasági terület népességéből vett mintát, amely 71 nő adatait foglalja magába. A nőknek a termékenység szabályozására vonatkozó ismeretei elég korlátozottak voltak, de jelentékeny részük ért el már bizonyos eredményeket a születésszabályozás területén, a kevésbé hatékony módszerek használatával is. Más hatékony módszerek híján a nők az abortuszl is szívesen vennék igénybe, ha megengedett lenne. A vizsgálat viszonylag könnyen végrehajtható volt, s szerzők ezért is ajánlják, hogy egész Latin-Amerikában hajtsanak végre hasonló felvételeket.

SPIEGELMAN, Mortimer: Mortality Trends for Causes of Death in Countries of Low Mortality. (Halálokok halandósági trendjei alacsony halandóságú országokban.) 115—125. p.

A cikk az összhalandóság alakulásán belül a cardiovascularis betegségek, a rosszindulatú daganatok, a diabetes mellitus, a gümőkór, az influenza és a tüdőgyulladás, a májcirrhosis, az öngyilkosságok, a közlekedési és egyéb balesetek halandóságának trendjeit vizsgálja a nyugat-európai és az angolul beszélő országokban, az 1950—1953, 1954—1957 és 1958—1961 időszakok adatai alapján.

SCHNORE, Leo F.: Social Class Segregation among Nonwhites in Metropolitan Centres. (Társadalmi osztály-elkülönülés a nem fehérek között a nagyvárosi központokban.) 126—133. p.

Szerző sajátos módon mutatja ki, az Egyesült Államok nagyvárosaiban lakó nem fehér lakosság osztály-elkülönülését. Azt vizsgálta, hogy a nagyvárosok üzleti központjától különböző távolságra lakó nem fehérek között mennyi a 7000 vagy annál több dolláros családi jövedelemmel rendelkező, főiskolai végzettségű és szellemi foglalkozású, s ezen ismérvek szerint jellemző különbségeket talált.

TARVER, James D. — GURLEY, William R.: A Stochastic Analysis of Geographic Mobility and Population Projections of the Census Divisions in the United States. (A földrajzi mozgékonyág stohasztikus elemzése, és a népszámlálási körzetek népességének előrebecslése az Egyesült Államokban.) 134—139. p.

Szerzők a Markov-folyamatok felhasználásával elemzik az Egyesült Államok belső vándormozgalmát, s a vándorlási valószínűségek figyelembevételével matrix-technikával számítják előre a 9 népszámlálási körzet népességét.

EL-BADRY, M. A.: Trends in the Components of Population Growth in the Arab Countries of the Middle East: A Survey of Present Information. (A népességfejlődés összetevőinek irányzatai a közép-keleti arab országokban: a jelenlegi információk áttekintése.) 140—186. p.

A tanulmány nemcsak az arab országokra vonatkozó demográfiai forrásokat veszi számba, hanem kimerítően ismerteti az országok népesedési helyzetét is. A legrészletesebb ismertetőt szerző az Egyesült Arab Köztársaságról adja. Vázolja a népesség megoszlását, ismerteti a népszámlálási és népmozgalmi adatforrásokat. A legrészletesebben a termékenység kérdéseivel foglalkozik, de behatóan tárgyalja az egyiptomi halandóságot, a vándormozgalmakat, a népességnövekedés és a gazdasági fejlődés összefüggéseit is. Hasonló módon ismerteti a továbbiakban a rendelkezésre álló információktól függő részletességgel Jordánia, Szíria, Libanon, Irak és Kuwait népesedési viszonyait.

A. Gy.

KÖNYVEK

Dr. ACSÁDI GYÖRGY — Dr. KLINGER ANDRÁS: Magyarország népesedése a két világháború között. Szerkesztette: Dr. SZABADY EGON, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1965. 329 p.

A munka bevezetője szerint a kiadvány „elsősorban adatgyűjtemény, amely pótolni kívánja a régi adatközlések hiányait”. Ez a célkitűzés önmagában is fontos feladatot jelez. Aki azonban a megjelent könyvet tanulmányozza, arra a következtetésre jut, hogy a szerkesztő és a szerzők meghatározása túlzottan szerény; a mű eredményei jóval meghaladják a megjelölt kereteket. Szerzők nemcsak adatszerűen írják le a népesedés folyamatát, hanem sokrétűen elemzik is a feltárt adatokat, sőt igen sok eddig nem ismert összefüggésre is rámutatnak.

A munka az említett „Bevezetéssel” indul, amely főként a vállalt feladatot foglalja össze. Ezt követően „A népesedés a két világháború között” c. részben találjuk a feldolgozott korszakra vonatkozó főbb demográfiai megállapításokat: a táblázatok átfogó elemzését és az azokból levonható következtetéseket, valamint a mutatkozó problémák felvázolását. A „Népmozgalmi statisztikai fogalmak és módszerek” című fejezetben szerzők azokat a technikai és módszertani kérdéseket fejtegetik, amelyek a táblázatok összeállításánál felmerültek, és amelyek ismerete az eredményes felhasználáshoz nélkülözhetetlenül szükséges. Ennek keretében bemutatják az egyes táblák mélyebb analízisének alkalmazott szempontokat is. Ugyanitt közlik a témakör megismeréséhez felhasználható legfontosabb irodalmat.

A kiadvány túlnyomó részét: — a konkrét népesedési adatokat — a táblázatok adják (77—329. old.). Ezeknek áttekintése a következő:

1. Népeség, népmozgalom. (19 tábla.) Itt megtaláljuk a népesség számának alakulását a legfontosabb demográfiai szempontok szerint csoportosítva.
2. Házasságkötés, válás. (27 tábla.) Áttekintést kapunk a házasságok mérlegére, a házasságkötések alakulására, a házastársak kora, családi állapot, társadalmi rétege szerint. Megismerjük a válások alakulását is, megint különböző szempontok szerint csoportosítva.
3. Születés, termékenység. (27 tábla.) Tartalmazza a születések alakulását különböző szempontok szerint. Ezen belül az élveszületések vizsgálatát, a többes születések helyzetét, az élveszületések területi alakulását stb.
4. Halálozás. (11 tábla.) Hozzáférhetővé teszik a halálozások számának alakulását különböző szempontok szerint, beleértve többek között a társadalmi réteg és a keresőképesség szerinti csoportosítást, továbbá a halandóság alakulását területi egységek szerint 1000 lakosra számítva.
5. Halálokok. (7 tábla.) Áttekintést adnak a halálozások okaira. Az adatokat nemzetközi csoportosításban is megadják és átszámítják 10 000 lakosra. Külön tartalmazza többek között a gümőkórban meghaltak számának alakulását társadalmi rétegek szerint.
6. Csecsemőhalálozás. (13 tábla.) Összefoglalják a csecsemőhalandóság alakulását, a születések és csecsemőhalálozások mérlegét. Többek között mutatják a csecsemőhalálozások alakulásának területi bontását 1000 élveszületettre átszámítva és koresoportok szerint.
7. Vándorlás, szaporodás. (12 tábla.) Kimutalják a természetes szaporodás adatait, továbbá a ki-, illetve visszavándorlók számát is különböző bontásban. Így többek között a kivándoroltak nem és család szerinti megoszlását, továbbá az anyanyelv szerinti és a kivándorlás iránya szerinti megkülönböztetést stb.

A kötetnek az összeállított forrásanyag szempontjából igen nagy a jelentősége. Akkor is komoly elismerés illetné a szerzőket, ha önmagában csak ezt a feladatot oldották volna meg. A Statisztikai Közlemények népmozgalmi kötetének sorozata ugyanis 1932-ben abbamaradt és a részletesebb népmozgalmi adatok átfogó közlése 1955-ig szünetelt. A kiadvány ennek folytán nemcsak a magyar demográfia, de ezen túlmenően a magyar társadalomtudományok, főképpen a magyar történettudomány szempontjából is hasznos funkciót tölt be: az eddig csak töredékeiben és főként nem egységesen publikált adatokat a

kötet tudományosan összefoglalva hozta nyilvánosságra. Jogosan írta a kötet értékelésével kapcsolatban az egyik szakkritikus, hogy ez a könyv „hézagpótló” jellegű. A kötet értékét — használhatóságát — különösen emeli, hogy a szerzők az eredeti gyűjteményeknél használt csoportosításokat a lehetőség keretein belül törekedtek korszerűen átcsoportosítani és az így vállalt feladatot sikeresen meg is oldották. Többek között a mai társadalomtudományi elemzés szempontjainak megfelelő foglalkozási-csoportokat alkalmaztak és azt is lehetővé tették, hogy a régebbi adatok az időközi területi igazgatási változások ellenére a mai beosztás szerint adódó adatokkal is összehasonlíthatók legyenek.

A kiadvány további érdeme, hogy az elemzéshez szükséges összehasonlításoknál szerzők nemcsak hazai adatokkal dolgoznak, hanem nemzetközi összehasonlítást nyújtanak.

Általában meg kell állapítani, hogy a könyv lehetőséget nyújt a már megkezdett — és legfontosabb szempontjaiban már ki is dolgozott — elemzések továbbfolytatásához.

A rendelkezésemre álló korlátozott hely nem engedi meg, hogy az anyagot részletesebben ismertessem, csupán annyit említek meg, hogy a kötetből az is kitűnik, hogy népszaporodásunk csökkenő üteme nem újabban — elszigetelten — keletkezett folyamat, hanem folytatása annak a régebbi tendenciának, amely már a kapitalizmus korszakában megindult. Ugyanezt a tételt igazolják az adatok a női termékenységi és a házasságkötési korok eltolódásával kapcsolatban is: a korai és rövid ideig tartó gyermekszülési periódus nem a második világháborút követő korszak különleges jellemzője.

Szerzők eredményesen törekedtek a tárgyalt korszakot általános és speciális demográfiai jelenségekhez is kapcsolva olyan periódusokra bontani, amelyek feltétlenül kapcsolatba hozhatók a gazdasági-politikai történésekkel, — önmagukban is mutatják tehát, hogy a népességi jelenségek és a többi társadalmi-gazdasági történés között törvényszerű kapcsolatok és kölcsönhatások állnak fenn.

1. Szerzők megállapítása szerint a népesedésnek az 1920—1945 közötti korszaka a népesedési trendek együttes figyelembevételére alapján legalább három jellegzetesen elkülöníthető időszakra osztható:

- a) a háborút közvetlenül követő időszak (1919—1923/24);
- b) a reprodukciós irányzat ingadozásának és korszakváltozásának időszaka (1924—1935);
- c) a reprodukció újabb háborús krízisbe futó stabilizálódásának időszaka (1936—1945);

2. A későbbiekben külön vizsgálják a születések alakulásának adatait és ennek alapján e vonatkozásban (a termékenységet illetően) négy időszakot különböztetnek meg:

- a) az első világháború utáni négy év (1919—1923), amikor jelentős születési többlet áll elő;
- b) az ezt követő néhány év (1924—1930), amikor a születések száma lépcsőzetesen csökkent, majd bizonyos mértékig stagnált;
- c) az újabb igen erősen csökkenő tendenciát tükröző évek (1931—1936), amelyek nyilván a világgazdasági válság hatását is mutatják; és végül
- d) az újabb stabilizálódás időszaka (1937—1944), amikor a születési mozgalom megint stagnál, sőt a háborús konjunktúra hatására kismértékben növekszik.

Nyilván még további vizsgálatok szükségesek ahhoz, hogy e különböző periódusok határait véglegesen megállapíthassuk, hogy az egyes korszakok legfontosabb jellemzőit félreérthetetlenül kiemeljük. Azt azonban semmiképpen sem lehet elvitatni, hogy szerzők e téren helyes irányt mutattak. Ez úton is igazolták, hogy a demográfusok előtt milyen lehetőségek vannak nemcsak a többi társadalomtudomány megsegítésében, hanem a mai népességgazdasági elemzések kidolgozásában is. A munka ebből a szempontból is figyelemre méltó.

Ami a kritikai megjegyzéseket illeti: az első inkább kívánság: szükségesnek tartanám az anyag feldolgozásának folytatását. Szívesen látnám a nemzetközi összehasonlítás további bővítését is.

A munka foglalkozik a második világháború emberveszteségének kérdésével (38. p.). Azt állapítja meg, hogy 1944-ben az anyakönyvezett polgári halálozások száma meghaladja a 165 000-et. Igaz: később visszautal arra, hogy az 1945-ben anyakönyvezett halálozások száma zömében még az 1944. évet terhel, itt azonban nem ad további részletezést. A második világháború teljes emberveszteségét a munka a jelenlegi országterület népességére vonatkozóan 420 000-re becsüli olyan bontásban, hogy ebből 135 000 a katona halott és 285 000 a polgári személy, amely utóbbiak közül 240 000 jut a deportálásokra és 45 000 a harcokra, bombázásokra. Nézetem szerint ezzel összefüggésben indokolt lenne további kutatásokat végezni. Tisztában vagyok azzal, hogy ez rendkívül nehéz és bonyolult feladat, de a könyv ismertetése kapcsán mégis meg kellett tennem ezt a megjegyzést.

Rendkívül érdekes a vándorlási adatok összehasonlítása és elemzése is. Ezzel kapcsolatban van azonban egy észrevételem. A könyv 54. oldalán azt állapítja meg, hogy a tengerentúli kivándorlás csúcspontját 1929-ben érte el, és 1930 után szinte elhanyagolhatóvá lett. Ezzel kapcsolatban indokolt lenne azt is megvizsgálni, hogy vajon ez a csökkenés nem az ez irányú korlátozó rendelkezések hatására következett-e be?

Jogászai érzékenységetem sérti két — a lényeget nézve valójában jelentéktelen — sajtóhiba:

a) Az 59. oldalon szerzők a házasságkötéssel kapcsolatban a 20 000/1906. I. M. számú utasításra hivatkoznak. Ez a jogforrás valójában rendelet. A szabályt azonban nem ez a jogforrás állapította meg, hanem a házassági jogról szóló: 1894: XXXI. tc. 39. §-a.

b) A 60. oldalon szerzők a kivándorlás definíciójával összefüggésben az „1900:II. tc.”-re utalnak. A szóban forgó jogszabály helyesen az 1909:II. tc.

E megjegyzések a mű értékehez képest jelentéktelenek, s nem érintik a munka egészének megítélését. A könyv nemcsak hasznos munka, hanem jelentős mértékben gazdagítja a hazai demográfiai irodalmat. Jelentőségét fokozza, hogy — tudásom szerint — a nemzetközi szocialista irodalomban is alig történt meg ennek a korszaknak ilyen jellegű részletes feldolgoása.

Dr. Beér János

World Population: Challenge to Development. (A világ népessége: felszólítás a fejlesztésre.) United Nations. E/CONF. 41/1. U. N. Publication. Sales No.: 66. XIII. 4. New York, 1966. 48 p.

Az anyagot az Egyesült Nemzetek felkérésére *T. E. Smith* állította össze, s a Népeségi Osztály vizsgálta felül. A kiadvány kilenc fejezetben tömören foglalja össze az 1965. évi belgrádi Népesedési Világkonferencia főbb eredményeit és tapasztalatait.

Az első fejezet a konferencia kérdéskörét meghatározó jelenségre, a világ népesedésének múltjára, jelenre és jövő fejlődésére vonatkozó anyagokat tekintti át, beleértve a népesség-előreszámítások kérdéskörét. A Világkonferencia vezérmotívuma ugyanis kimondatlanul is a demográfia jelenlegi fő kérdése: a népességfejlődés és a gazdasági fejlődés kapcsolata volt. Ennek megfelelően a következő három fejezet a közvetlenül az e témakörhöz tartozó anyagok eredményeit summázza. Így az élelmiszer-ellátás és a természeti erőforrások problémáját, a társadalmi és gazdasági fejlődés demográfiai szempontjait, s végül a demográfia területi vonatkozású kérdéseit. A társadalmi-gazdasági fejlődés demográfiai aspektusai közül az összeállítás azokat tárgyalja, amelyek az oktatással és képzéssel, a munkaerő-tartalékkal, a foglalkoztatottsággal, a megtakarításokkal, a beruházásokkal, az iparosítással és általában a gazdasági fejlődéssel kapcsolatosak. A demográfia területi vonatkozásait három összefüggő kérdéskör — belföldi vándorlás, városodás, lakáskérdés — reprezentálja.

A kiadvány ötödik és hatodik fejezete a népesedés két alapvető tényezője — a termékenység és a halandóság — köré csoportosuló ülések problematikáját vizsgálja; külön elemezve egyfelől az alacsony és magas termékenységu országokban szerzett tapasztalatokat, az országokon belüli termékenységi különbségeket, s a családtervezés és születésszabályozás kérdéseit, másfelől a fejlett és fejlődő országok halandóságát, a morbiditást és az öregedés problémáját.

Az anyagot a nemzetközi vándorlásokkal, továbbá a demográfiai kutatás és oktatás fejlődésével foglalkozó megjegyzések egészítik ki, a konferencián tárgyalt technikai kérdésekkel a kiadvány általában nem foglalkozik.

A konferencia hatalmas anyagát ilyen röviden és olvasmányos formában összefoglalni igen nehéz feladat. Az előadások és a viták a tárgykör, a szakmai színvonal és az ideológiai szemlélet szempontjából egyaránt nagyon heterogén anyagot tartalmaztak. Az ezer résztvevős, tíznapos megbeszélés-sorozatból leszűrhető lényeges tapasztalatok terén a különböző megfigyelők véleményei nyilvánvalóan ellérhelnek egymástól. Így e kiadvánnyal szemben is joggal lehetne emelni kifogásokat, s ki lehetne mutatni számos lényeges és fontos megállapítás hiányát is. Ezzel szemben azonban inkább azt kell kiemelni, hogy a könyvecske a konferencia anyagának alapos ismeretében, tárgyilagosságra törekedve, tömören és élvezetes formában tájékoztat nemcsak a konferencia anyagáról, hanem általában a világ legfontosabb népesedési kérdéseivel kapcsolatos tényezőkről és nézetekről. S ez nem kevés, mert az egész írást a címben is kifejezésre jutó optimista szellem hatja át: a témakör felhívás a demográfusok, a szakemberek, az országok számára, nemes versenyre a népesedés, az emberiség fejlődése kérdéseinek megoldásában.

A. Gy.

A Népeségtudományi Kutató Csoport közleményei:

A Népeségtudományi Kutató Csoport közleményei sorozatban eddig az alábbi kötetek jelentek meg.

1. Magyarország megyénkénti népességének várható alakulása 1960. I. 1 – 1980. I. között. 1963/1
2. A nyugdíjasok helyzete. 1963/1
3. A korbevállás megbízhatóságának vizsgálatai az 1960. évi népszámlálásnál. 1964/1
4. Magyarország népességének demográfiai jellemzői régióként. 1965/1
5. A válások okai. 1965/2
6. A budapesti nyugdíjasok helyzete és problémái. 1965/3
7. A lársadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. I. Budapesten és a városokban. 1965/4
8. A népesség foglalkozásának változása 1960 – 1963 között. 1965/5
9. Vizsgálatok a népesség területi eloszlásának alakulásáról Magyarországon 1900 – 1960. 1966/1
10. Lakásdemográfiai adatok. 1966/2

A jövőben megjelenő köteteket a *Demográfia* folyamatosan ismereli.

INDEX 25.191

D E M O G R Á F I A

Megjelenik negyedévenként

Felölös szerkesztő: dr. Szabady Egon

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Csoport, V., Veres Pálné u. 10.
Telefon: 380—121

Kiadóhivatal: Budapest II. Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 358—530

Kiadásért felel a Statisztikai Kiadó Vállalat igazgatója

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj fél évre 32,—, egész évre 64,— Ft
Csekkszámolás: egyéni 61 272, közületi 61 066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára)

66.2821 Athenaeum Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Soproni Béla igazgató